

BRANKO RUŽIĆ

DJECA CRTAJU

BRANKO RUŽIĆ

DJECA CRTAJU

Urednik
STJEPAN ŠEPAROVIĆ

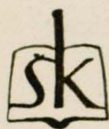
Recenzenti
DINKO VIDOVIĆ
ŽIVKO HARAMIJA

Omot opremio autor
BRANKO RUŽIĆ

B R A N K O
R U Ž I Ć

DJECA CRTAJU

PRIRUČNIK ZA UČITELJE, NASTAVNIKE LIKOVNOG ODGOJA I RODITELJE

Š K O L S K A K N J I G A — Z A G R E B 1 9 5 9

TISAK „TIPOGRAFIJE"
GRAFIČKO - NAKLADNOG
ZAVODA — ZAGREB

U našoj stručnoj pedagoškoj literaturi već se dugo osjećala potreba za knjigom, kao što je ova. Likovni odgoj djece i omladine postavljen je na posve nove principe, u smislu suvremene pedagogije, a cilj joj je razvijanje svestrane ličnosti. U našoj pedagoškoj praksi nedostajala je knjiga, koja bi iz suvremenog aspekta tumačila, kako treba da prilazimo problemima likovnog odgoja djece, i davala upute, kako i kojom metodom da se služimo kod samog rada. Da je to vrlo složen problem, vidi se po tome, što se već godinama i kod nas i u inozemstvu održavaju različita savjetovanja o tom pitanju. Centar za dječji crtež Saveza društava »Naša djeca« pridonio je na tom području značajan udio. Predavanjima, izložbama, održavanjem kursova i seminara, republičkim i međurepubličkim savjetovanjima za tu je problematiku zainteresirao, osim psihologa i pedagoga, sve učitelje i nastavnike likovnog odgoja. Treba istaknuti, da je autor ove knjige, član Centra za dječji crtež, mnogo učinio na uzdizanju naše likovne pedagogije. I ova knjiga je rezultat njegova praktičnog likovno-pedagoškog rada.

Treba istaknuti, da je ovo prva knjiga te vrste kod nas, i uvjereni smo, da će svojim teoretskim i praktičkim savjetima i uputama vrlo korisno poslužiti našim učiteljima i likovnim pedagozima kod praktičnog rada u razredu.

Centar za dječji crtež preporučuje tu knjigu ne samo učiteljima i pedagozima, već i roditeljima. Uvjereni smo, da je ova knjiga uz knjigu »Likovni odgoj« velik doprinos našoj stručnoj likovno-pedagoškoj literaturi i da će objasniti mnoge probleme oko uzdizanja i unapređenja likovnog odgoja naše djece i omladine.

Centar za dječji crtež
Saveza društava »Naša djeca«

PREDGOVOR

Kao nastavnik učiteljske škole upoznao sam probleme likovnog odgoja najmlađih. Da bih mogao svojim učenicima, budućim učiteljima, predavati metodu crtanja za osnovnu školu, sâm sam ulazio u vježbaonicu naše škole, promatrao najprije rad učitelja, a zatim četiri godine vodio nastavu crtanja. Usto sam se koristio različitom literaturom i zbirkom kolekcije Centra za dječji crtež pri Savezu društava »Naša djeca«, odlazio na studijska putovanja, posjećivao mnoge škole u našoj zemlji i savjetovao se sa starijim pedagozima.

Misao, da napišem ovu knjigu, nametnula mi se pri sastavljanju nacrta novog nastavnog plana i programa, jer je uz osnovne smjernice za rad s djecom od prvog do četvrtog razreda nedostajalo šire i učitelju pristupačnije tumačenje.

Ova je knjiga namijenjena učitelju i roditeljima. U njoj se nižu moja iskustva i savjeti budućem pedagogu, izneseni jednostavno, da se mogu lako primijeniti u praksi. U pojedinim slučajevima dajem i najjednostavnije upute za rad u razredu.

Da bih prikazao, kako se gledanje djeteta razlikuje od gledanja odraslih, u uvodu sam istakao, da je priroda jedna, a njenih slika u našoj svijesti mnogo, i da od časa, kad hoćemo da je prikažemo, mi nismo više svi jednaki, a niti smo jednaki djeci. Zato ih ne možemo naučiti presađujući im naše gledanje. Ono im ne bi koristilo. Ako imamo zdrave oči, svi vidimo prirodu na isti način: i umjetnik i laik. Jednako su je vidjeli naši preci, jednako je danas vidi i dijete. Ali u procesu prikazivanja, u samom času rada svaki upotrebljava svoje navike, svoj stav i svoje znanje. Tako nastaju razlike. Zato toliko stilova među odraslima i razlika između odraslih i djece kao i razlika među djecom različite i iste dobi.

U iznošenju materijala izabrao sam način, koji mi se učinio najprikladnijim za čitaoca: na jednoj strani je tekst, a na drugoj crtež, koji

tekst objašnjava. Svaki crtež sam iskoristio za neko opće tumačenje. Stoga nisam mogao donijeti mnoge, vrlo lijepe crteže, već samo one, koji mi omogućuju, da iznesem određeni stav ili dadem neku uputu. Zbog ograničenog opsega knjige nisam mogao dati više materijala.

Na Savjetovanju likovnih pedagoga Jugoslavije god. 1958. u Vogošću opći pedagozi izrazili su bojazan, da mi djecu ne učimo, da ne poznajemo metodu davanja znanja i da želimo uvesti moderno slikarstvo u školu. Želio bih razuvjeriti pedagoge ovom knjigom. Naglašavam, da upravo tražimo način, kojim bismo dijete iz sedmice u sedmicu osposobljavali, da što bolje vidi, da što više uoči, da iz okolice izvuče što više podataka, a od učitelja pak tražimo, da pruži što efikasniju pomoć učeniku.

Možda će netko, naprotiv, pomisliti, da mjesto nekadašnje učiteljeve intervencije predlažem novu, i da je u knjizi proveden prekruti sistem. Nastojim da dijete sistem ne osjeti, da ga učitelj ne provodi s prijetnjom, prisilom ili šablonski; ali ne vjerujem da bismo učeniku pomogli i da bismo bili pedagozi, kad naš postupak ne bi bio metodički promišljen. Kad bismo djeci dopustili veću »slobodu«, mislim da bi u nastavi crtanja zavladala anarhija.

Ovo je samo jedan način, kako se može provesti likovni odgoj u nižim razredima osnovne škole. Možda će ova knjiga potaknuti na to, da se iznose suprotne metode ili da se dopunjavaju ovdje iznesene.

Neka učitelji ne shvate riječi i slike ove knjige kao uzorke za ponavljanje. Neka ih svaki primijeni na svoj način, već prema situaciji u razredu.

Osim crteža, koje su izveli učenici pod mojim vodstvom, objavio sam u knjizi i četiri crteža iz nekoliko drugih škola, jer su mi se učinili prikladnima, da pomoću njih nešto objasnim.

U V O D

Oko nas je svijet. Po njemu kruži naš pogled i sve se odražava u oku. Kad zatvorimo oči te u sjećanju nastojimo izazvati ono, što smo vidjeli, pred našim unutarnjim okom nastaje drugi svijet. Nešto se promijenilo, mnoge pojedinosti smo zaboravili, opažamo, da o istom predmetu različiti ljudi daju različite opise. Ako smo pak uz određeni predmet ili dio prirode vezani nekim doživljajem, naše unutarnje oko još više će nam izmijeniti sliku svijeta s obzirom na važnost, boju, veličinu i izbor podataka.

Napokon, želimo li taj svijet opisati olovkom ili kistom, slika će se još više izmijeniti. Izmijenit će je alat, kojim radimo, naša vještina, naš izbor detalja, naša likovna naobrazba, uvjerenje, da se tako »mora« pri-

kazati stvarnost, i mnogi drugi faktori. I tako se eto slika svijeta promijeni od časa, kad ga pogledamo, do časa, kad ga prenesemo olovkom ili kistom na papir ili na platno. To sve doživimo i onda, kad mislimo, da točno prikazujemo stvarnost.

A koliko tek izmijeni sliku svijeta umjetnik, koji svojim stavom nešto *hoće!* Da bi prikazao svoju stvarnost, on zauzima svoje određeno stanovište, svijesno upotrebljava izbor detalja, i način prikazivanja, iako i on, gleđajući oko sebe, vidi isto kao i svaki čovjek: boju pločnika, veličinu prozora, sjaj površine vode.

Kad se djetetu usavrši organ vida, ono vidi sve i vidi dobro. Tu sposobnost stječe veoma rano. Pa ipak, kad ga zapitamo, neka nam opiše vatrogasca, on će spomenuti brkove i kapu i oči i dugmeta na odijelu i čizme, a ne će uočiti vrat, iako je njegovo oko sposobno da ga registrira. A kad ga zapitamo nakon susreta s vatrogascem, kako li će se tek tada izmijeniti opis! Dijete, dok gleda, odmah luči važno od nevažnog (za njega) i drugo ne vidi. Kako se dijete razvija, mijenja se način njegova gledanja, i premda dobro vidi, ono drugačije vidi. Taj razvoj mora poznavati učitelj ili likovni pedagog.

Pred nama je fotografija (sl. 1). Oko fotografskog aparata nije vršilo nikakav izbor. Kroz sitan otvor zabilježilo je i travu, i žicu na plotu, i kamen na nasipu.

Nije aparat mogao učiniti nikakvu korekturu prirode, ništa istaknuti, niti izbrisati. Čovjek s aparatom mogao je jedino izabrati mjesto, odakle aparat bilježi okolicu, i ograničiti vidno polje. Tako je mogao intervenirati i kod obrade fotografije.

Što je sve zabilježio aparat? Tri plana udaljavanja: drvo, na kojem se vidi svaka grančica, jer je veoma blizu našem stajalištu, zatim sto metara daleko od nas kuću s ogradom i drvetom, na kojem se vidi manje grančica, i brdo udaljeno dva kilometra, na kojem se jedva razabiru skupine drveća. Aparat je fiksirao daljine, i u vezi s tim smanjivanje predmeta. Registrirao je razlike u materijalima (koru drveta, kamen nasipa, željezo tračnica, pečeni crijep, porculan na telegrafskom stupu i nebo) kao i prostornost i volumen drveta, kuće i brda. Nije mu izmakao tamniji ton trave prema svjetlijem tonu kuće, a da je sjalo sunce, uhvatio bi svijetlo i sjenu. Fotografski aparat je zabilježio i ljepotu sadržanu u predmetu.

Ova je slika (sl. 2) djelo umjetnika, P. Brueghela. Zove se »*Lovci u snijegu*«. Slikar je vjerno prikazao prirodu, te nam se čini, da je nastojao naslikati sve, što mu je oko vidjelo.

Pejzaž je pod snijegom. Sve se jasno vidi: od blizine do ubeskraj. Grm u dnu slike tako je velik, da mu se jasno vidi svaki suhi list. A na vrhu brijega u pozadini jedva raspoznajemo visoke stijene. Ako prstom izmjerimo veličine na slici, onda je lovac u lijevom uglu dvaput veći nego cijeli grad u pozadini. To je isto, kao kad nam ruka ispružena u prirodi pokriva čitavu rijeku, livadu ili selo. Slikar se svijesno služio znanjem o perspektivi. Iskustvo stečeno gledanjem prenio je u sliku. On zna, da se svaki predmet, kad se udaljuje, čini manjim.

Slikar svijesno gradi i volumen. Pogledajmo most u desnom uglu. Kako osjećamo njegovu masu! Na njemu, i u kućama oko njega, vidimo, kako se kreću plohe, koje oblikuju volumen. To je upravo kao i na fotografiji. Nama su na ovoj slici takoreći poznate mjere. Možemo prosuditi, kako je velik koji predmet.

Mi možemo razlikovati i strukturu predmeta. Pogledajte, kako se razlikuje daska od kamena, snijeg od glatke površine leda.

Mi osjećamo čak i zrak. Nađemo li se na brijegu i pogledamo li u daljinu, primijetit ćemo, kako su nam bliski predmeti jasni i kako im se boje oštro razlikuju. Udaljeniji pak predmeti gube konture, a boje im se gotovo stapaju; kao da se gube u tihoj plavičastoj maglici. Sve je to izrazio i slikar. Što onda nije prikazao? Po čemu je to onda zapravo umjetnina?

Slikar nije bezlično kao aparat naslikao sve, nije mogao, a nije ni želio. Svaki potez kista, svaka crta očituje njegovu namjeru, njegov izbor. On je stvarao plan za grupe ljudi, grupe kuća ili raspored drveća. Možda je u času njegova promatranja i u desnom uglu stajao pas, možda nije bilo toliko djece na klizalištu, možda je mnogo drveća i kuća izostavio na slici, a možda je cijelo ono selo u pozadini izmislio. Napokon, recimo odlučno: možda je cijeli taj događaj zajedno s pejzažem stvorio iz mašte, ali kad je tako savršeno poznavao prirodu, uvjerio nas je, da to sve uistinu postoji.

Služio se promatranjem, da nauči, ali je stečeno znanje primijenio prema unutrašnjem diktatu svoje volje i mašte. Imao je jasnu likovnu viziju, a proveo ju je ličnim načinom komponiranja. Time, što je slijedio svoju unutarnju sliku predmeta, stvorio je umjetninu.

Pred nama su dvije slike. Jedno je perzijska minijatura, a drugo slika E. Murtića: *New York.*

Na Brueghelovoj slici upoznali smo se s načinom predočivanja, koji se prosječnom gledaocu čini vjeran, gotovo bih rekao jedini. Ali današnje očiglednosti, na pr. linearna perspektiva, volumen, skraćenje, zračna perspektiva, nisu bile očiglednosti uvijek, odnosno nisu očiglednosti svagdje. Da se ulica, koja se prostire unedogled, sužuje u jednu točku, zakon je prikazivanja tek od XV. stoljeća, i to samo u Evropi. Ni prije ni poslije to nije bio zakon u japanskom crtežu, u slikarstvu Kine, na zidnim slikama staroga Rima, na slikama gotike ili na perzijskoj minijaturi. Odgajani u takvu gledanju i priviknuti na perspektivu, Evropljani lako zaboravljaju, da je to izraz samo naš, i to posljednjih pet stoljeća.

Pred nama je savršeni prikaz, a bez perspektivnog prostora. Slika je raspoređena prema potrebi da se opiše događaj, prema ljepoti površine, a svako tijelo i svaki predmet prikazani su u najjasnijoj projekciji, bez potrebe da se predmet prikaže u udaljavanju. Slikar, da bi se izrazio, radi obično bez nijansa za modeliranje, i nema svijetla ni sjene. To je perzijska minijatura (sl. 3).

Oko god. 1900. nastaje u Evropi preokret u slikarskom gledanju na prirodu. Bezbroj slikarskih pravaca i još više pojedinaca daju nova tumačenja prirode. Već smo kod Brueghela ustanovili, da slikar vrši izbor, da stvara prirodu, a ne da kopira; kod ove perzijske minijature to je još očitije. A tek s koliko lične slobode nastupaju slikari posljednjih pola stoljeća! Svaki sa svojim sistemom, kojim gleda svijet. Jedni tvrde, da se priroda može prikazati, ako se ne služimo prividnim i promjenljivim svijetlima i sjenom, već onim elementima, koji su u predmetu vječno, masom i oblikom; drugi tvrde, kao Picasso, da se predmet ne može objasniti, ako ga pogledamo slučajno iz jedne točke, nego ga treba prikazati u isti mah odasvud, i zato takvi slikari traže naročita sredstva; treći traže, da opišu gibanje i događaj, četvrti žele opisati svoje stanje. U tome bismo mogli otići ubeskraj. Kako vidimo, pojam klasične slike se raspao. Napuštanje klasičnih zakona prikazivanja vidimo i na slici Ede Murtića (sl. 4).

Dok umjetnici raspravljaju i pišu manifeste, dok se izmjenjuju slikarski pravci i dok nenaviklo i zbunjeno oko laika gubi orijentaciju pred novim slikarstvom (dodao bih: ni prije to oko nije bilo orijentirano, samo

je vjerovalo, da analizom sadržaja analizira bit umjetnine; a sada, kad mu ni sadržaj nije jasan, kaže, da se više ne snalazi), žive ljudi, izvanredno obdareni nekim ćutilom, kojim vide. Oni vide, rekao bih, svoju istinu. Ne poznaju sredstva suvremenog slikarstva, ne uče u akademijama, već slikajući prave »griješke« u perspektivi, pune su im slike nelogičnosti u svijetlu i sjeni. Ali snaga njihova slikarstva opće je priznata. Nazivamo ih »naivnim umjetnicima«.

Evo takve slike. Pred nama je ulica u Münchenu (sl. 5), rad E. Feješa. Ovo nalikuje snu. Snu o ljepšem svijetu, čarobnom u boji, dječjem u sadržaju. U toj se vijećnici ne mogu donositi ozbiljni zakoni, tu ne sjede pravi činovnici, a pravi suci ne sude iza tih lijepih prozora. Začuđen, čovjek-dijete vidio je nepoznat svijet. Kuća mu je mnogo veća nego u stvarnosti, a tramvaj, na nestvarnim tračnicama, vrlo je malen. Ali pogledajte ove kuće! Koliko stupova, kubeta, okvira, konzola, kamenčića i crepova! A kakvo je to nebo! Taj opsjednuti čovjek slika Veneciju, München, Firenzu i knežev dvor u Dubrovniku.

Gdje su tu zakoni perspektive? Nešto je taj slikar i čuo o tome, da su kuće u daljini manje, ali on ne zna pravila, kojima bi to postigao. Uostalom, gdje je ta savršena ulica, koju vidiš ubeskraj? Kako bi on mogao okititi fasadu kuće tim šarenim pločama, kad bi je okrenuo prema nedogledu. Iz obaju razloga on nabraja ono, što zna. I tako možemo reći: on slika ono, što zna o predmetu; i zato ga istovremeno naslika točno i sprijeda i sa strane. Bilo bi to slično kubistima, samo što naivni umjetnici to rade zato, jer još nisu spoznali zakone perspektive, a kubisti, jer su ih se odrekli.

Svaki naivni slikar gleda drugačije, ali zajednička im je crta nepoznavanje zakona slikarstva. Ne bih o njima toliko govorio, da se u njihovu slikarstvu ne krije velika ljepota neposredne istine, a upravo je to osobina dječjeg crteža.

A tko uči djecu, da uzmu kredu i šaraju po pločniku ili po plotovima? To je jedna vrsta njihove igre i njihova potreba. Crtaju »škole«, grade kuće, rišu Indijance, rugaju se jedni drugima. Što sve crtaju djeca? Često poznate oblike i bezbroj puta rade jedno isto. Drugi se upuštaju u pripovijetke, sanje, izlete, opise, izmišljanja. Ponekad se razgiba četa crtača, pilji u pločnik i priča kredom. Kad nastupi zima ili duge kiše, djeca gledaju kroz prozor i putuju. Tada crtaju u teku, na novinama, na svakom papiru.

Djeca su crtala uvijek, i to ne samo budući slikari. Samo o tome nemamo dokaza, jer ta njihova aktivnost nije bila registrirana. Ta aktivnost razvija dijete, pomaže mu da savlada ono, što je jače od njega (već je prethistorijski čovjek vjerovao, da će lakše savladati jelena, ako ga nacrta), da posjeduje, što u stvarnosti ne može. Usput dijete nešto radi, vuče velike poteze po papiru ili na pločniku, i što su ti potezi veći, što je u njih uloženo više napora, ima u njima i više života.

Tek je potkraj XIX. stoljeća zapažen taj fenomen i priznata mu je vrijednost kod odraslih. C. Ricci prvi je počeo skupljati dječje crteže i fotografirati one, koje je nalazio po zidovima. Oni nam otkrivaju jedan novi svijet. U taj su svijet zaronili psiholozi, zatim estete i napokon pedagozi. Svakako, dječji crtež postigao je pravo na život. Skupljaju se prve zbirke, različiti dokumenti o razvoju jednog djeteta kroz crtež; dopisuju se stručnjaci iz svih krajeva svijeta; iz mnogih pojedinačnih nastojanja razvija se moćan pokret: staranje o dječjem crtežu.

Misao o dječjem slobodnom stvaralaštvu probijala se u posljednje pola stoljeća od prvih entuzijasta i kolekcionara do škola i institucija, koje se tim bave. Zaređale su izložbe slobodnog dječjeg stvaralaštva. Prva izložba dječjih crteža u Jugoslaviji priređena je u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu 1904. godine. U to su se vrijeme u Engleskoj, Americi, Italiji, Austriji pa i u Njemačkoj izložbe priređivale sistematski. Osnova, na kojoj se vrše izložbe, izmjene kolekcija i ostalo, jest autentičan izraz djeteta, nesmetan i neiskvaren od odraslih, kao tumač razvoja ličnosti, etničkog kruga ili geografske sredine.

Između dva rata, u vezi s grupom »Zemlja« organizirana je izložba dječjih crteža, koja prva nosi upravo te značajke. Poslije Oslobođenja kod nas je održano desetak značajnih izložbi. Njihovu organizaciju preuzima Centar za dječji crtež u Zagrebu u sklopu Saveza društava »Naša djeca«, koji vode poznati pedagozi, psiholozi i likovni umjetnici. Da spomenem samo neke naslove izložbi: »Moj zavičaj«, »Život partizana«, »Čovjek i rad«, »Moj dom«.

Za unapređenje dječjeg crteža štampaju se leci, brošure i knjige. Otvaraju se i slobodni slikarski ateljei za djecu. Spomenut ću neke ateljee u Francuskoj:

Atelje četvrtka u gradovima Francuske. Način rada: dijete dolazi četvrtkom u atelje, kojim upravlja vrstan pedagog. Atelje je opskrbljen potrebnim likovnim alatom. Tu dijete slobodno odabire temu, format i boje za svoj izraz.

Ateljei za mlađe od 15 godina — Odgojna služba Muzeja dekorativnih umjetnosti u Parizu. Način rada: dijete dolazi u kontakt s predmetima umjetnički visoko vrijednim, a koji se upotrebljavaju za stimuliranje dječjeg stvaralaštva.

Klub slikarske palete, Pariz — za djecu od 5 do 14 godina. Način rada: pod vodstvom nastavnika i u specijalnim radionicama, u kojima svako dijete čeka određen broj boja, kistova i tri sata rada, dijete slobodno izabire temu, format i materijal, ali živeći pod posebnim sistemom ono se disciplinira i privikava na kolektiv i na dužnosti.

Treba spomenuti i mnogobrojne ustanove, koje po Freinetovoj metodi rade po svim krajevima Francuske, a organizirane su neke radionice s djecom i izvan zemlje.

Kod nas se radi također na otvaranju povremenih ili stalnih slikarskih ateljea za djecu.

Ovo vrijedno, ali rijetko bavljenje djetetom, koje crta, ima karakter povremenosti, visoke stručnosti i likovne sladokusnosti. Ono dijete, koje, zahvaljujući prilikama, dospije u takav institut, ili dođe u ruke takvom pedagogu, ima velike mogućnosti za razvoj.

Ali na širem frontu, moderni se likovni pedagog bori, da se ta metoda uvede kao službena u školu. I od god. 1900. slobodan dječji crtež sve više probija brane školskih planova i ulazi kao služben način rada u obaveznom školovanju u predmetu crtanje. Da nam bude jasnije, kako se radilo u prošlosti, reći ću nešto o tadašnjem načinu rada. Promotrimo samo tri načina rada.

Prvi način: nastavnik crta na ploči, a učenici to precrtavaju u teku. Ta nesuvremena metoda morala je zbog svojih nedostataka prva otpasti: učitelj može samo mali broj predmeta pokazati učeniku, sve se pretvara u sheme, nastava nije više zanimljiva; kopirana, a ne konstruirana stvar lako hlapi iz pamćenja.

Drugi način: učenik crta promatrajući najprije jednostavne, a kasnije komplicirane predmete. Za takvo crtanje učeniku treba dati osnovna znanja iz perspektive, o elipsi, svijetlu i sjeni, bačenoj sjeni, i t. d. To je lijepo zamišljeno u nastavnom programu, ali dijete to od sedme do jedanaeste godine ne može svladati. Takva se plana ionako nitko nije mogao držati. Drugi je nedostatak, što se premali broj predmeta mogao staviti pred učenike, i to obično: posuda, povrće... A kako da crta životinje, prijevozna sredstva, stambene objekte, ilustracije?

Treći način: učenik crta i slika po mašti, napamet. Po novom nastavnom programu ta je metoda obavezna. Ona otvara sve mogućnosti učeničkog samorazvoja, sve širu upotrebu tematike iz života, vezu s drugim predmetima; ne postavlja neprirodne zahtjeve, koji ne odgovaraju dobi djeteta.

Ali prije nego pođemo novim, boljim putem, osvrnimo se unazad. Što smo mi naslijedili u školama? Nas zanima dob od prvog do četvrtog razreda osnovne škole. Pregledao sam bezbroj crtanki, teka i blokova iz svih krajeva naše zemlje. Sve pokazuju isto. Crtanje je zadavalo najviše brige učitelju. Što da radi? Četrdeset puta u svakoj školskoj godini, ukupno sto i šezdeset sati za četiri godine. Učiti učenika da crta bio je težak zadatak. Samo su se neki učitelji, poznati kao »vješti crtači«, hvatali ukoštac s planom, ali to se svršavalo presađivanjem amaterskih vještina odrasla čovjeka i — obično kičem.

Većina je učitelja sav likovni odgoj svela na urednost u izvlačenju okvira i slova, na nekoliko nacrtanih voćaka i uvijek isti ornament. Ako bi inspektor tražio rezultate rada, moglo se reći, da su đaci disciplinirani, uredni, a drugo im učitelj po starom nastavnom planu nije ni mogao dati. Trebalo je promijeniti način rada u osnovnim školama.

Što vidimo listajući naslijeđene crtanke iz sva četiri razreda osnovne škole?

Nedostaje linija napretka od prvog do četvrtog razreda. To je zbrka metoda, uglavnom kopiranje po predlošku, iako je u nedavno napuštenom programu bio zadatak: crtati po prirodi.

Pogledamo li teke jednoga razreda, gotovo svagdje se vidi, da je netko crteže korigirao. Ili najbolji crtač u razredu ili učitelj. Tako se ne ističe pojedinac. Individualni napredak i lično stvaralaštvo ostaje nezamijećeno. Predmet postaje nezanimljiv, djeci je težak, a učitelju također.

Promotrimo najprije predvježbe za pisanje (sl. 6). Kakve će koristi imati dijete od ove nametnute sheme čovjeka, koju vidimo na gornjoj slici? Nikada se ne će osloboditi; pa i kad bude crtao nogometnu utakmicu, izvodit će ovo neživo rješenje kao jedan način crtanja, jer zna, da ga učitelj cijeni. Dijete je osakaćeno, njegov je prirodni rast sustavljen, a svi smo lišeni ljepote, koja potječe iz dječje iskrenosti.

Ornament (sl. 7). Za dekorativne zadatke pedagog mora imati ukusa i dati uputu korisnu za dijete. Ovaj ornament je prosječan. Ukočen je,

bez invencije i bez ljepote. Kakva je veza između prikazanog jaglaca u sredini i ornamenta? Ovim se načinom kvari kod učenika smisao za dekorativnost.

Bor za dan Dječje radosti (sl. 8). Okvir na slici izvučen ravnalom; na donjem rubu okvira, kao na podu, nacrtan olovkom sto, i na njemu bor. Sto izvučen ravnalom, bor slobodnim potezom. Sve je pusto i dosadno, ponovljeno masnom bojom, bez duha i bez doživljaja. Izraz je siromašan, prostor je ostao prazan, format papira neispunjen. I ne bih to spominjao, da to nije opća pojava.

Grad Zagreb (sl. 9). Ako je to Zagreb, zar su sve kuće u Zagrebu jednake? To su šablone kuća, a ne kuće. Je li ta kuća izgrađena na cesti ili u rijeci? Zar u jednom organiziranom naselju nema reda? Kakvo je to drveće? I zašto u četvrtom razredu crtaju sunce?

Na jednom crtežu sjedi majka za šivaćom mašinom, a iza nje Indijanac i kauboj. Kakva je veza između majke i ove dvojice? Što oni traže u našim crtankama? Kakav je to morao biti zadatak?

Kako jadno izgledaju ova jabuka i kruška, nacrtane pa obojene po istoj crti! Ili figurica djeteta, izrezana (kao i sličica majke) iz žurnala za djecu! Gdje je tu metoda? Što dobiva učenik tim? Bezbroj takvih besmislenih crteža pokazuje da valja tražiti novi način rada s djecom.

Na idućim stranicama iznijet ću primjere iz svoga rada u školi.

Programi spomenuti na 19. i 20. strani, prvi i drugi, nisu donijeli rezultata. Nisu odgovarali stvaralačkom potencijalu učenika. Prvi je program bio ispod mogućnosti djeteta, a drugi iznad nje. Prema tome je i rezultat izostao, jer se nitko programom nije mogao služiti, pa je radio upravo opisane zadatke.

Druga bi krajnost bila slobodan rad djeteta: stimuliran, ne rukovođen; kratko rečeno, djeci bi bio prepušten izbor teme i materijala. Vidio sam mnogo takvih crteža. Oni nastaju u drugoj klimi, a ne u razredu između sata zemljopisa i računa. Ne u kombiniranom razredu seoske škole. Ne sa četrdesetoro djece i ne bez naročitog likovnog pedagoga. To su slikarski ateljei. Iz tih ateljea izlaze lijepe slike, ravno na zidove izložbenih paviljona. Umnožavaju se reprodukcije, u kojima uživamo, jer su lijepe. I mi bismo željeli, da imamo mnogo takvih ateljea u našoj zemlji. Ali naš rad u školi ima i drugu svrhu. Crtanje nije izoliran predmet; mi moramo

našim radom unaprijediti učenikovo mišljenje, širiti i pomoći širenju njegova općeg znanja, povezati naš rad s ostalim predmetima u školi. Svaki nas likovni rezultat mnogo veseli, ali to nam nije jedini cilj.

Da to postignem, nisam mogao u ovim okolnostima djeci posve prepustiti slobodan izbor teme. Čar potpune slobode brzo potamni, i oni me tada gledaju sa željom, da ih vodim. Osjetio sam, da dijete mora živjeti u uvjerenju, da je slobodno, ali ja nisam bio slobodan. Morao sam znati, što dijete u kojoj dobi može, morao sam pratiti događaje općenita i njegova interesa, pratiti tok nastave u drugim predmetima, zadržavati se s djecom za vrijeme odmora, pratiti njihove priredbe. I uvijek sam morao vidjeti, u kojem su stupnju djeca.

RAD U PRVOM RAZREDU

Eto nas na početku školske godine, a za djecu na početku školovanja uopće. Moram ovdje istaći, da je to bilo na početku i moga pedagoškog rada u vježbaonici: Tražio sam savjete odasvud: od poznatih stručnjaka, u knjigama i t. d. Tako sam našao jedan sretan primjer. Djeca su crtala konja za jahanje. Tamo se radilo o konju, kojeg bi izveli na papiru, zalijepili na štap i jahali u razredu. Meni je bilo dovoljno da načine što vjerniju glavu konja (sl. 10). Jedno sam znao pouzdano: ne smijem grubo narušiti dječje doživljavanje kroz igru i moram je nastaviti u školi. Oni su zadovoljni da im moj radni sat izgleda kao sat zajedničke igre i takvo raspoloženje vlada

Nastavak igre

u razredu. Želio sam, da nacrtaju glavu konja veliku barem kao moja šaka, a rezultat je bio pun razred nacrtanih konja: vjerno izvedenih očiju, grive, zuba, orme.

A djevojčice, na bijeloj krpici ili na papiru crtaju šare, da načine lijep pokrivač za lutku.

Moram istaći, da tako ne radim, kad dijete prvi dan dođe u školu. Sigurno tada ne bih počeo baš time. Najprije radimo, što tko hoće, ili što tko zna, priborom, kakav tko posjeduje. Tako ih upoznajem. Ne jedamput, nego mnogo puta polazimo bez određene teme, dok se ispričaju. Neki su brzo gotovi — ti nisu do sada mnogo crtali i plaše se krenuti u nešto novo — neki su za nekoliko dana ispunili cijelu crtanku.

Kad se zamore, uskačem s opisanim satom: konj. To izaziva natjecanje, komentare, opće veselje. Samo jedna određena igračka, ali živa kao konj, mogla je tako zaposliti trideset pari očiju i ruku. Lutku zasada ne dam crtati, jer bi to bila lutka iz slikovnica, puna nebitnih pojedinosti: vrpca, noktiju, trepavica. Crtajući konja, djeca ne mare za takve nevažne sitnice.

U toku sata lijepe crteže pokazujem u razredu. U svakom nađem nešto dobro, i to bodri cijeli razred i svakog pojedinačno. Na kraju sata naslažemo sve na ploču.

Valja istaći, da su mnoge djevojčice crtale konja. Samo ih je mali broj izveo dekoraciju na krpicama ili na papiru (sl. 11). Teško su razumjele, što tražim. Nisu shvatile odmah, da tražim samo jednu lijepu krpicu, bolje bi bilo da sam im to pokazao na primjeru.

Predvježbe za pisanje

Velik mi je problem teka za predvježbe za pisanje. Ne prihvaćam sheme stolice, stola, čovjeka. Mislim, ako se ruka mora priučiti na red i ponavljanje, da bi bila sposobna kasnije pravilno pisati, pronađimo nešto što također poučava, a ne škodi.

Ako dijete crta niz stolica, neka ponavlja crtež svoje stolice. Neka crta plot, ljestve, kuću; neka radi samo ono, što sâm sebi stvori kao tip. Tu se mnogo griješi. Meni se

čini, da stvaranje uvjeta za savladavanje pisanja ili računa ne smije iskrivljavati predodžbenu moć djeteta.

Ravne crte

Da ih navedem, da izvlače ravne crte, zadajem im, neka mi nacrtaju životinje u zoološkom vrtu u kavezima. Evo žirafe i krokodila (sl. 12 i 13).

Domaći zadaci

U principu ne dajem domaće zadatke. Dijete se time previše zaokupi, a tek je počelo ići u školu. Mene veseli, da dijete kod kuće slobodno crta, pa često tražim, da mi te crteže i donese. Ali čim se radi o domaćem zadatku, obično se upleću roditelji, što upravo najviše želim izbjeći. Ako su zadaci osim toga veliki, roditelji se još više osjećaju ponukani, da djetetu pomognu. To vrijedi za sve razrede, s kojima radim. Crtanke držim u školi, a roditeljima ih pokazujem na roditeljskom sastanku. Predvježbe za pisanje zadajem samo na već opisan način.

Dijete može crtati sve ono, o čemu priča, svoje uspomene, predmete oko sebe, u kući, u školi. Sasvim je sigurno, da u mnogim radovima ne prepoznajem objekt. Ali svojim odobravanjem podižem volju učenika.

S tehničkim uputama ne hitam. Ne izabirem materijal. Neka crtaju i boje materijalom, koji imaju na raspolaganju.

U tom početnom periodu od prva dva mjeseca treba imati strpljivosti i snalažljivosti, da djecu upoznamo i priviknemo na zajednički rad. Valja klasificirati prva njihova znanja.

Naročito izbjegavam precrtavanje, jer je nekorisno. To, što se nalazi u početnici i računici, crtali su odrasli ljudi; drugi je izbor detalja u njihovu crtežu nego u crtežu djeteta, drugo je gledanje na svijet, druga je sposobnost crtanja. To ne može biti korisno kao uzor. A koliko predmeta ima, u kojima se krije vertikala, koliko predmeta, u kojima se krije krug! Ima dovoljno takvih predmeta, te možemo izostaviti one, koje djeca imaju nacrtane u svojim knjigama.

Borimo se, da steknemo povjerenje učenika, ali i povjerenje roditelja. Kako ćemo to postići? Izvucimo iz dječje nutrine ona rješenja, koja samo čekaju da izbiju. Neka se dijete iznenadi, koliko zna. A to ćemo postići prikladnim izborom teme.

S djecom treba mnogo razgovarati. Sada je jesen. Hajde da je nacrtamo. Jesen, kao opći zadatak, bio bi promašen, kada učenicima ili čak svakom pojedinačno, ne bismo točno ograničili njegov dio tog zadatka. Na primjer: vinograd — kolje i loze u vinogradu, kraj toga djevojčica s košaricom; ili: kola i ljudi za vrijeme berbe. To je opisano u tančine. Ili voće u košari, ili prodavačica voća, ili lišće kako pada s drveća, kraj toga kuća, stup ili nekoliko ljudi. Na crtežu pred nama to se upravo vidi. U vinogradu smo. Po nekom redu zabadamo kolje, oko njega se povija trs. Dijete zna, da trs raste iz ravne zemlje i zato dolje podvlači crtu. Ispod svakog reda je crta (tako su radili stari Egipćani). U dobi oko sedme godine dijete se bori, da iz shematskog en facea prijeđe u realistički profil; zato je glava djevojčice što bere grožđe u isti čas i u jednom i u drugom položaju (sl. 14). To će se ponavljati na nekoliko crteža u ovoj fazi razvoja, dok samo dijete jednom ne zaboravi staviti i drugo oko. Crtež će ga zadovoljiti, i potreban korak naprijed učinjen je uz pomoć pedagoga ili bez nje.

Priprava za crtanje

Prije nego što počnemo crtati, svako dijete iznosi u tančine sve, što će prikazati. Ta priprava za crtanje veoma je važna, jer ih tako možemo pokrenuti na crtanje mnogih podataka, kojih se sami ne bi sjetili. Kako vidimo, ova priprava mora biti realna. Katkad može zauzeti veliki dio sata, ali to je korisno; dijete uči govoriti, crtati i zaključivati.

Dječak se odvažio za berbu voća (sl. 15). Uglato, ali sigurno gradi drvo. Mala sestra čeka pod drvetom, veći brat je na drvetu. Na sve to je upozoren. Udove ne zna pokrenuti u akciju, ne presavija ih. Sve je uglato, ali dobro izgrađeno.

Kad je tema vrlo jasno opisana, crteži se razlikuju. Imam kod sebe mnogo crteža iz istog razreda. Svaki je po načinu i po sadržaju drugačiji. Čak su upotrebili i različita sredstva za rad.

Da sebe kontroliram, čuvam u nekim mapama crteže cijelog razreda izvedene na jednom satu. Tako imam bolju sliku prosjeka rada onoga, što smatram uspjehom ili neuspjehom metodske jedinice.

Moji zaboravljeni ključevi. A vaši? Kad je majka koza (u priči »Vuk i sedam jarića«) pošla u grad, kakvim je ključevima zaključala vrata, kakvim kuhinjski ormar, a kakvim sat? A kakve ključeve vi upotrebljavate kod svoje kuće?

I nastaju ključevi »od zlata«, fini i sa mnogo sitnih zubaca, jednostavni za obične ladice i veći za stan (sl. 16). Debeli ključevi za kućna vrata. A kakvi bi tek bili, kad bi mogli zaključati grad?

Funkcija predmeta

Svakom predmetu valja objasniti i njegovu funkciju. Obruč ključa služi za okretanje, vrat ključa je dugačak, koliko je duboka brava, a zarezi na ključu, kao najvažniji njegov dio, kod svakog su ključa različiti.

Što smo s ovim postigli? Otkrili smo, da neki obični predmeti mogu biti poučni za zaključivanje, za opisivanje riječima, za disciplinirano građenje u crtanki, a i za vježbu ruke. Krugovi i ravne crte dobro će doći u pisanju.

Pravilnost crteža

Drugi red učenika crta češalj (sl. 17). I to dva češlja, jedan s drškom, kakvim se češljaju djevojčice, a drugi sa širokim i uskim zupcima. Kako disciplinirano crtaju zupce! Pa ako zupci nisu dosta dugi za češljanje, jedan drugoga sami opominju; treba ih popraviti. To je vježba za ravne crte, a svaki popravlja crte, ne zato, što nisu ravne, već zato, što zupci nisu dobri; jer se ne bismo mogli dobro češljati takvim češljem.

Boje u štapićima

Tempera i vodena boja neka izbace olovku i boje u štapićima! Štoviše, valja zabraniti upotrebu masnih boja u štapićima. To je gotovo jednodušan, ali pogrešan zaključak učitelja, koji su proučili nacrt novog programa za osnovnu školu.

Zašto da budemo tako strogi prema sredstvu, koje može u početku mnogo pomoći. Evo dva primjera: Jedan učenik crta neposredno temperom, kako majka radi u kuhinji (sl. 18), drugi bojom u štapićima (sl. 19). Oba rada su dobra. Zašto? I jedan i drugi izrazili su jasno svoju misao.

Borba za vodenu boju i temperu razumljiva je u novom nastavnom programu, jer se tim tehnikama dosad pristupalo sa strahom, kao da učenik nije sposoban da njima radi. A dajte predškolskom djetetu temperu i dobar kist, razbudite mu maštu i ostavite mu vremena, brzo ćete se uvjeriti, kao što je djetetu prirođen grafizam, kad ima u ruci zašiljeno sredstvo za crtanje, da mu je isto tako prirođena i gradnja u plohama ili crtanje širokim kistom. A kako tek ne bi onda, kad pođe u školu. Sve ovisi o postavljenom zadatku.

Kad je boja u štapićima štetna? Kad dijete nacrta odabrani predmet i stane, uzme masnu kredu i ponavlja crte bojom. Kvari. Živu misao, koja se odmatala pred njim, dok je stvarao olovkom, umrtvljuje ponavljanje. Tada ne stvara, već samo izvlači po istoj crti. Ali, ako crta izravno tom bojom, on stvara. To će učiniti rijetki u razredu. Kod ostalih učenika ne treba forsirati. Većina

Crtanje olovkom

će učenika nacrtati olovkom i plohe ispuniti bojom; tako će živu crtu popuniti bojama. Lako ćemo ga sad navesti, da drugi put samom olovkom ispuni neku plohu na papiru, i eto nove tehnike, i njemu novo otkriće.

Pogledajte u prvom i drugom slučaju štednjak i majku. Pogledajte, kako je složio stol i stolice. A kako je tek iz poluprofila, olovkom, nacrtao ramena i ruke majke na donjoj slici.

Pred nama su vrata, dvokrilna, sa šest polja, bravom i spojnicama. Dodamo li boju, možemo ih prepoznati (sl. 20). Gotovo svaki učenik ove dobi može taj predmet lijepo svladati. To je jednostavna površina, koja se poslije zajedničkog opisivanja može lako nacrtati na plohu. Učenici rade vrlo brzo. A sat još traje. Dogovaramo se, neka nacrtaju mnogo takvih vrata (sl. 21). Neka crtaju slobodnom rukom, bez ravnala, kao i dosad! Ta vrata mogu biti manja, da ih mnogo stane na papir, a bilo bi lijepo, kad bi od njih stvorili ravan niz.

Obične upute

Dajem im upute, kako treba da sjede. Sjediti treba ravno, oči ne smiju biti blizu crteža. Ne može se crtati, ako se učenik nasloni na lijevi lakat. Papir se ne smije okretati za vrijeme crtanja. Te će upute učitelj bezbroj puta ponoviti kroz cijelo školovanje. Ako radimo na većem formatu ili izrađujemo zadatak, koji ih jako zanio, dopuštam i da ustanu i da razgovaraju, samo da naprave dobru sliku.

Eto, koliko horizontala i vertikala slažu djeca uredno na papir.

Upotreba gume

Pazim, da gumu ne upotrebljavaju previše. U šali im kažem, da danas smiju brisati samo tri puta. I zaista, već se za nekoliko minuta diže jedan dječak i pita me, smije li još jedamput brisati, jer bi to bilo četvrti put. Tako postižem, da gumu ne upotrebljavaju suviše i da njome ne proderu papir.

Veličina i smještaj crteža

Mnogi crtaju na donjem rubu papira. Tražim od njih, da crtaju u sredini i da crtež ne bude sitan. Neka bude velik barem kao moja šaka. Česta je pojava kod djece, da crtaju previše sitno. Kolikogod ih na to upozoravam, crtež nikad nije dovoljno velik. To tražim stoga, da ih veliki format primora na određeniju formu ili na mnoštvo detalja.

Ako vrata nacrtaju koso, pitam ih, kako bismo mogli proći kroz takva vrata. To je plošan objekt običnih oblika, i oni ga mogu savladati crtajući ravno.

Djeca idu u školu i promatraju čistače ulica, dok polijevaju pločnik. Skaču u lokve, prskaju se. Evo nas na poslu. Crtamo polijevanje ulica (sl. 22). Takve i slične teme nekada su učitelji izbjegavali kao školski zadatak, a baš one kriju u sebi jasna likovna rješenja.

Obične teme

U dugom nizu radnici predaju jedan drugome vijugavu zmiju. Ona se penje na rame, ulazi pod pazuho, puže po zemlji, namata se na kolut. Čovjek odjeven u sivo gumirano odijelo nosi visoke gumene čizme, sav se pretvorio u trokut s glavom na vrhu.

Naravno da djeca ne znaju načiniti ljudsku figuru. A ipak su nacrtala ljude. Nacrtala su ih lakše onako usput, dok je pažnja bila usmjerena na pokrenutu cijev, iz koje teče voda.

Jesen je. Sa žutog drveta padaju listovi, po njima skačemo, pa šušte. Ali netko ih uredno skuplja i vozi na hrpe. To je smetlar.

Pogledajte smetlareva kola. Okomit pravokutnik, dva kruga i jedna kosa crta. Kao po dogovoru cijeli razred rješava tako. To je u predmetu. Taj jednostavni znak, kao slovo, osjećam, da je poznat djetetu.

I ova je učenica rasprela priču (sl. 23). Nježno žuto drvo, okruglo kao sat, nabila je na debeli trupac. Sve to stoji na ravnom podu. Tko ju je nagovorio, da načini ovakvo drvo? Ne crta svako dijete ove dobi drvo na ovaj način. Obično dijete počinje od korijena, njegovo drvo raste u deblo, dijeli se u dvije grane, one opet u sitne grane i na kraju vise pojedini listovi. Ali imamo i ovakvih rješenja: katkad krošnja nalikuje listu, kojiput je krug. Svako je od nabrojenih rješenja iskreno dječje rješenje.

Jedan i drugi zadatak svršava se u nizu nabrojenih predmeta na ravnoj crti. Dijete zna, da svi ljudi hodaju po zemlji, i tu zemlju simbolizira crta, koja sav događaj podvlači. Ako djeca ne mogu ispričati sve u jednom redu, prave još jedan red, ili nekoliko redova, kao na slici školske sobe, koju ćemo vidjeti na drugoj strani.

Dan dječje radosti. Darivanje.

To je događaj, koji zanima cijelu školu. Učenike, učitelja i roditelje. Nakon strogog sužavanja zadatka (vrata, ključevi, češalj), treba zaposliti dječju snalažljivost.

Težak zadatak

Polovica razreda je protestirala, da to ne zna nacrtati. Ustajali smo i promatrali razred. To baš nije potrebno, jer svaki učenik poznaje klupe, katedru i ostalo, ali smo nabrajanjem i opisivanjem ustanovili, da imamo tri reda klupa, u jednom redu pet, u dva ostala po četiri klupe. Iza toga su stepenice za visoke klupe hospitanata, koje se uzdižu do zida. Negdje naprijed stoji učitelj. Na katedri je bor.

Jesam li ja zaplašio većinu učenika, iako crtanje toliko vole?

Nekoliko učenica uporno tvrdi, da to ne znaju načiniti. Dobro. Neka nacrtaju samo sto s učiteljem. To im uspijeva. Kako obično najplašljivije učenice crtaju sitno, za nekoliko minuta na vrhu papira stoji mali sto i učitelj. Čitava donja površina papira je slobodna. Plašljivo nastaje prva klupa. Kasnije, ponavljanjem nacrtaju cijeli razred. Ili mijenjam zadatak. Neka nacrtaju samo jednu klupu i u njoj sebe i prijatelja. Zamalo se ređa mnogo klupa. Svi se snalaze. Dopuštam, da najslabiji pogleda, što radi susjed. Želim, da svi zadovoljno svrše sat.

Okreću crtanke, ustaju, kleče jednom nogom na klupi. Jezikom pomažu ruci. Sve me to sada ne smeta.

Zadatak je upravo takav, da ga učenici mogu savladati. Pogledajte, jedna klupa je osnovna jedinica crteža. Prosječan učenik crta klupu u profilu. Onoga, što sjedi u klupi, crta s ukočenim nogama, jer drugačije ne zna; kojiput slučajno savije koljeno.

Čim dijete na dva različita mjesta nacrta na istom papiru dva predmeta, nastaje iluzija prostora.

Ne mogu prikazati više rješenja, kako se crta školska soba, ali ću ih opisati. U ovom prvom crtežu (sl. 24) tri su profila klupa i djece. Nad njihovim su glavama

svjetiljke i vijenci. Uredno i jednako debelom crtom olovke, ovaj je crtež kao napisan.

Jedan učenik slaže koso u prostor kubuse okrenute s uglom prema nama. Zaista su to klupe. Ima nešto arhitektonsko u tom crtežu, ali zato slabo crta djecu. Vidim, da polazi s dobrom shemom, ali ipak samo shemom. (Njemu ću kasnije zadati, da crta životinje, jer za njih on nema unaprijed pripremljenu shemu.)

Jedna učenica na svakom rubu papira crta ono, što se vidi na pojedinom zidu. Na jednom rubu papira crta prozore, na drugom rubu ploču i učitelja, na trećem peć i vrata. Na četvrtom rubu crta slike, koje služe za zornu obuku. U tom crtežu nije teško prepoznati razred. U sredini papira, u jednom smjeru, ređa klupe i učitelja. Za vrijeme crtanja okretala je papir tako, da joj je svaki rub papira bio osnovica jednog zida. U sredini papira vlada se, kao da gleda sa strane.

Prvi prostor

Treće rješenje je podjela prostora na dva dijela. Jedna polovina kao da je okrenuta prema učitelju, a druga prema razredu. Sa svake uske strane papira vise svjetiljke. Tamo nad učiteljevom glavom, ovdje nad klupama za hospitante.

Pogledajmo ovo rješenje (sl. 25). Veoma je rijetko i dragocjeno. Učenik se usudio klupom presjeći svaku figuru onako, kako se zaista vidi. Djeca su mala, roditelji veliki. A kako mu je najjednostavnije prikazati figure? Da leže. Gledajte stepenice, koje vode u visoke klupe. Svjetiljke, katedru, klinčanicu.

Svako je dijete nekako riješilo zadatak. Neprestanim upozoravanjem potičem ih, da uoče razlike: dječak, djevojčica, haljina, hlače, kosa, boja tkanine, veličina . . .

Na kraju sata zajednički pregledavamo crteže. Svaki učenik neka kaže sve, što misli. Ja za svaki crtež, čak i za najslabiji, nalazim pohvalu. Naravno da dobre ističem. Svi su zadovoljni. Iako je bilo mnogo različitih rješenja, razred je prihvatio sva, jer je svako rješenje bilo prirodno za njihovu dob.

Čime jedemo?

Žlica, nož, viljuška, tanjir (sl. 26 i 27). Svi dobro poznaju pribor za jelo, ali ipak prije crtanja jedan po jedan učenik opisuje im oblik i upotrebu. Čime da crtaju? Ovi se predmeti lakše mogu prikazati vrhom olovke ili kistom tankoga vrha nego širokim kistom i bojom. Zato se odlučujemo za olovku i tuš.

Rijetko se koji učenik zaustavio samo na ta četiri predmeta. Iako zahtijevam, da tanjir bude preko pol papira, većina ih radi sitno.

Sva djeca pričaju. Počinju sa zadatkom, a završe mnogo dalje. Jedna učenica nacrta žlicu, viljušku, nož, tanjir, zatim stolnjak, pa sto, zid, cvjetiće na zidu i na kraju svjetiljku. Jedan učenik počinje sa zadanim priborom za jelo, nastavlja stolom, pa nacrta još i oca, sebe i jednog gosta kraj stola.

Ali ima ih, koji nacrtaju samo zadane predmete preko cijelog papira. Naravno, bez skraćenja. Sve u svom najjasnijem obliku, gledane, rekli bismo kao da okomito stoje na stolu. Predmete obično prepoznajem. Ako ih ne prepoznam, pitam, gdje je oštrica noža, kako je učvršćen držak, da li je iste boje kao čelik; ako treba, neka nacrta još jedan pribor.

Učenici rade napamet

Kako vidimo, učenici sve rade napamet. Valja izazvati njihovo sjećanje. Valja od općenitih formula predmeta prijeći na njemu poznate, njegove predmete. Ako su to predmeti vrlo uočljiva oblika, upotreba im se jasno vidi. Svaki učenik stječe dojam, da zna. Nikada nije crtao tako obične predmete.

Oko nas je mnogo tih jednostavnih oblika, koji daju priliku za lijepu crtu, kao u žlice. Priliku za uredno iscrtavanje, kao u zubaca viljuške; i razlike materijala, kao u noža, ako se drška razlikuje od sječiva.

Zar to nije oblik, koji možemo upotrebiti za vježbe ruke ili za nastavu računa? Ali te oblike mora dijete stvoriti samo.

Ako često dajemo slobodnu temu, većina će učenika početi i završiti crtež kućom, dimnjakom, puteljkom i možda ženskom figurom; to je majka.

Razbijanje sheme

Zato polazimo danas sa zadatkom, da razbijemo tu shemu kuće. Pripovijedaju mi, kakve su sve kuće vidjeli. U selu su slične, ali ipak ne sve. U gradu ima kuća visokih, koje stoje na stupovima, ima tvornica s dimnjacima. Ima kuća dugačkih s mnogo vrata i prozora. Naravno i po boji se veoma razlikuju. Sjećamo se, da prozori nisu razbacani slučajno, već u nekom redu, vodoravnom i okomitom, pravilno poređani po kući.

Evo gornja nam slika prikazuje kuću (sl. 28). Sve je naravno frontalno i plošno. Gdje je ona kućica s dimnjakom? To je uredno naselje, čak se vidi i činovnica, koja piše na pisaćem stroju. Iako je crtež veoma napredan, uočljivo je, da ga je crtalo sedmogodišnje dijete — po automobilu, što lebdi u zraku. I on je u profilu, ali nekoliko metara nad zemljom.

Na drugoj slici, kao obično, sunce, i na ravnoj crti pločnika nekoliko različitih tipova kuća. Čak je tu i garaža (sl. 29). Automobil je opet u zraku.

Valja spomenuti, da se mi moramo naviknuti na dječje »pogreške«. Na pr. automobil u zraku. Kako da djetetu dokažemo, da njegov automobil »leti«? Zato preko toga prelazim i hvalim samo njegov oblik. Učenik i tako ne bi više shvatio.

Kao što razbijam shemu kuće, tako bih, da imam prostora, pokazao, kako razbijam shemu stolice, stola, žene i sve sheme, koje je dijete donijelo sa sobom. Učinio bih to samim pokazivanjem na razlike unutar jedne vrste predmeta. Kakve stolice imaš kod kuće? Ako ga stavite pred taj zadatak, ono će ili u profilu, ili poluprofilu, ili odozgo, ili kako se već snađe, nacrtati mnogo tipova stolica i ne će ni primijetiti, kako mu onaj opći tip iz računice više ničemu ne služi.

To se mora vršiti sistematski.

Djeca žele, da nešto »načine« (ne samo nacrtaju). Tu želju treba od vremena do vremena zadovoljiti. Zadovoljavao ju je »ručni rad«. Ali »ručni rad« ne mora biti samo šablonsko rezanje i savijanje papira. Može biti stjecanje nekih manuelnih vještina, snalažljivosti u poslu, ali ipak vezano uz likovni doživljaj.

Kolaž iz krpica

Kolaž (coller = lijepiti) znači tehniku, u kojoj se slika postiže lijepljenjem.

Najobičnije se kolaž radi tako, da dijete iz komadića papira u boji ili iz platna reže neke oblike i lijepi ih na papir.

Međutim, mogu se lijepiti i krpice. Sva djeca donesu u školu različite otpatke tkanina. Zadatak je bio: lonac s cvijećem. Krpice skupljene na stolu zbirka su boja i šara, odakle svatko može uzeti, što mu odgovara. Počinjem radije s krpicama nego s papirom, jer se na tkanini teško ili nikako ne može crtati. Djeca su tako primorana, da odmah režu i krpice lijepe na papir.

Svako mi od njih ispriča, što želi načiniti, ali to ne crta na podlogu. Najveći posao je u izboru: izabrati već gotovu boju ili šaru na tkanini.

Pogledajte crveni cvijet (tab. I), za sredinu cvijeta odabrala je učenica piknjastu svijetlocrvenu krpu. To podsjeća na prašnike i strukturu cvijeta. Svaku laticu reže posebno; tako se predmet gradi od elemenata.

Na drugoj slici (tab. II) učenica je čak pronašla debeli flanel, da imitira mekoću latica. U toj dosjetljivosti i brzini, a usput i urednosti, nastaju ove lijepe tvorevine.

Ponekad je na tkanini nacrtan cvijet. To neka učenik ne upotrebi za cvijet, jer bi to bilo obično prenošenje. Ali ako je lijepo, može to upotrebiti za pozadinu, kad hoće načiniti zid. To postaje tada šara na zidu i nije više prenošenje. Prugaste tkanine mogu se upotrebiti za plot, karirane za pod i t. d., i to vrlo oprezno i nenametljivo. To su samo primjeri. Ne treba se time slijepo služiti. Za taj posao treba snalažljivosti i ukusa.

Dok su crtali kuće, prevladavale su ravne linije, koje bi učenici najradije izvlačili ravnalom, jer su predmeti nastali uz viske, metre i sprave. Ja im to ipak ne dopuštam.

Oko nas ima slobodnih oblika, koji za dijete žive, imaju oči, dušu. Na pr. mačka, pas ili vjeverica. Svako neka crta onu domaću životinju, koju poznaje, ili koju je vidio u zoološkom vrtu. Ne bi mnogo koristila ni opća analiza životinjskog tijela. Djeca su vizuelnu predodžbu o životinjama stekla doživljajem. Tako da tumačenje: vodoravno tijelo, uspravne noge... ne koristi. Životinja je za njih prijatelj, koji se ne opisuje. Njega prosto nacrtaju. Crteži životinja obično nisu informativni, jer su to njihovi prijatelji, suigrači, i oni ih tako prikazuju. Zato im nije važno sve ono, što mi na životinji vidimo, već ono, što ona za njih znači. Ova je mačka njegova prijateljica, nasmijana, ujedno lukava, mekana, okrenuta licem prema njemu (tab. III i IV).

Jelen ima ponosne rogove i dugačke noge, jer brzo trči (tab. V), krava ima velike oči i rogove, a konj ormu i grivu, pa se na njemu najprije vidi: orma, jahač i na kraju konj.

Djeca »znaju« crtati

Ne tražimo logikom odraslih, jer ćemo premalo naći i osjetit ćemo potrebu, da popravimo, da ih naučimo. A naučiti ih ne možemo. Ni oni nas ne mogu razumjeti. Zato gledajmo mnogo dječjih slika, uspoređujmo ih i promatrajmo razvoj iz godine u godinu. I kad se udubimo u njihov svijet, vidjet ćemo, da oni znaju crtati. Samo oni »znaju crtati« drugačije nego mi, jer oni i »vide« drugačije od nas.

Ta djevojčica spava s lutkom i probudi se, kad se boji, da se lutka otkrila. Kako mi toj učenici možemo »popraviti« crtež? Mi možemo samo nastojati, da ga razumijemo. I vidjet ćemo samo, u kom je stupnju uspjela izraziti svoj svijet. Tu samo odstranjujemo utjecaj odraslih, slikovnica i ostale utjecaje.

Opet smo u kući. Nacrtajmo nešto što je u njoj lijepo.

Tu je prilika da govorimo o bojama. Hrptovi knjiga (tab. VI) zapravo su plošno rješenje, i radioaparat također. Na drugoj slici je sto i vaza s cvijećem. Sada, kad je moj zadatak razvijanje smisla za boje, ne ću ni primijetiti, da su sto, a i stolica, prilično shematski riješeni (tab. VII). O tome ćemo govoriti drugom zgodom, kod razbijanja shema.

Kojim bojama da učenici rade? Najbolje bi bilo, kad bi svaki učenik imao pred sobom kutiju »Deck-farbe« (to su boje, koje pokrivaju) i usto bijelu temperu. Ako to nemaju, neka nabave nekoliko tempera, ili kutiju vodenih boja. A ako ni to ne bi imali, neka rade bojama u štapićima. Trebalo bi da dijete ima dva kista, jedan široki okrugli i jedan sa šiljatim vrhom.

Upute za rad s bojom

Danas dajem prve upute za rad s bojom. Boje u kutiji moramo najprije sve namočiti mokrim kistom. To tražim zbog toga, da svaka boja iz kutije bez trljanja kistom zaista daje boju. Ako boje prethodno ne namočimo, dijete mora dugo trljati kistom, dok boja postane sposobna za rad. Time kvari kist i zaboravlja prvu namjeru. Zadovoljava se gotovom bojom. A ako su boje vlažne, može ih i miješati.

Kist nam može dobro služiti, ako ga čuvamo. Pritiskivanjem raširimo dlaku tako, da više nikad ništa ne može da oboji, kako želimo, a kamoli da povuče crtu.

Ne treba raditi jako mokrim kistom, da se slika dugo ne posuši. Djeca ne znaju raditi mokro u mokro. Naravno da ni suhim kistom djeca ne znaju slikati. Zato treba pronaći sredinu. Šalica za vodu ne smije biti visoka kao čaša.

Boju ne treba miješati na posebnom papiru, nego je iz kutije odmah prenositi kistom na papir. Jedino, ako je zadatak takav, da cijelu stranu treba obojiti jednobojno, onda se boja priprema u šalici.

Eto, sada možemo raditi. I tako nastaju slike predmeta u kući.

Ove upute moramo davati sve do četvrtog razreda. Samo kasnije dajemo upute i o miješanju boja.

Što se tiče izbora boja u kutiji, u prvom razredu još ne dajem nikakve upute. Neka od svih boja u kutiji upotrebljavaju one, koje najviše vole.

Treba opet zaposliti i ruke.

Vidjeli smo izložbu Ravenskih mozaika. Nešto tako lijepo ovaj razred još nije doživio. Veliki muzej pun slika od šarenih stakalaca i kamenčića.

Hajde da i mi radimo mozaik. Dajem im osnovne upute. Kod kuće neka oboje nekoliko komada papira, ali svaki komad drugom bojom. Tako će imati papire obojene onako, kako žele. Zatim neka ih izrežu u kvadratiće od pol centimetra ili od centimetra. Kvadratići ne moraju biti posve pravilni. Kvadratiće pojedinih boja neka umotaju posebno i sve to neka donesu u školu. Premda inače ne dajem domaće zadatke, ovakve priprave moraju načiniti čak i uz pomoć roditelja. Ovaj je posao druge naravi, samo tehnička priprava, od koje zavisi kasniji rad u školi. Tek tu će doći do njihova stvaralaštva.

Sad stvaramo plan, što tko hoće da radi. Ove dvije slike predstavljaju: pticu i sunce (tab. VIII) i cvijeće na prozoru (tab. IX).

Priličan broj učenika radio je po sjećanju na mozaike s izložbe. Nitko ne crta na papir, nego lijepi odmah papirić do papirića.

Trajanje rada

Ovaj posao može potrajati malo dulje, ali nikako više od dva školska sata. Učenik prvog razreda može da se bavi crtanjem jedan sat; mnogi već prije svršetka sata smatraju posao završenim, i tada uskačem s novim zadatkom. Mozaik izuzetno mogu raditi i dva sata, ali više od toga bila bi tehnička pretjeranost, jer se misao umrtvi, i djeca još samo ispunjavaju izostale bjeline na papiru.

Na prvoj slici, radeći pticu i sunce, učenica je postupila dobro, jer je mozaik čist. Druga je rezala mjesto kvadrata neke duge oblike za cvijet. A upravo se radi o slaganju kvadratića.

Vratimo se malo olovci. Zadatak: lopte.

Lopte — krugovi

Lopta za nogomet, šarena lopta, male lopte za ping-pong. Razred se zaigra poslije nekoliko sati rada s vodenom bojom i treba ga ponovo predobiti za urednost i točnost. Osim toga uvježbanost ruke koristi i za pisanje, pa je od vremena do vremena razvijamo. Ali dosta se vježbaju pisati, dok pišu. U ovom slučaju misle, da stvaraju. Natječu se, tko će bolje i tko će načiniti više lopti (sl. 30). Za to je prilika kutija s ping-pong loptama.

Pred kraj sata neki su odlutali; jedan crta dječaka, što goni točak, drugi slika okruglu vazu za cvijeće. Neki slikaju šare na lopti. I eto nas opet u carstvu boja.

Jedan je učenik nacrtao bicikl i oglasni stup (sl. 31). Tako im misao zaplovi, ali u osnovi je krug. Ako taj krug, koga oni nisu svijesni, izazove novi krug predodžbi, to je samo dobro. Pa ovo je ipak sat crtanja, a ne geometrije ili pisanja.

Rado i mnogo mijenjam oblike i tehnike rada: slobodno izmišljanje, opisivanje predmeta, s kojima se sreću u životu, rezanje krpica, onda olovka, vodena boja, zatim gotovo geometrijska upotreba olovke.

Što hoću od učenika?

Što ja zapravo hoću od učenika? Da mu svaki materijal, kao i svaki zadatak bude novi doživljaj, da zadovoljim njihovu potrebu za likovnim izražavanjem. Kod nekoga je možda ta potreba pritajena, ali ona sigurno postoji; nijedan se ovome ne odupire.

Na kraju sata promatramo rezultat. Vidimo, da je ovaj, naoko lak zadatak, ipak zadao djeci najviše muke. A koliko bi im bio težak, da smo ga shvatili samo kao izvlačenje krugova prostom rukom.

Što radi tata?

Moj tata radi u uredu, telefonira i piše; moj tata je pekar, moj nogometaš, o njemu pišu u novinama. Moj pjeva u kazalištu, moj ... moj ...

Moj tata je mehaničar; popravlja automobile (sl. 32). Cijeli dan leži pod njima ... I pogledajte, kako dječak točno primjećuje, što otac radi, kako je podupro automobil, kamo stavlja gumu! Dječak je nacrtao i staklo i volan.

Moj tata je soboslikar. On liči stanove.

A moj je dimnjačar.

Moj tata radi u zoološkom vrtu.

Moj tata ne radi. Kod nas sve radi mama. Tata leži u ležaljci i čita novine (sl. 33).

Kako bi dijete teško svladalo ležaljku, tako složen oblik, ali ovaj put oblik je sporedan. Radi se o ocu. A ležaljka je nastala usput, kao i zid i njegova dekoracija. Rekao sam toj učenici neka ponovi sliku, ali cijelog stana. S ljubavi je prionula da nacrta cijelu porodicu. Nacrtala je štednjak, majku, dvije sestre, igračke pa opet oca s novinama.

Prosjek razreda

Nisu u razredu sva djeca jednako sposobna. Neka su me zadivila svojim crtežima, većina ih radi ono, što sam i očekivao, a nekolicina zaostaje. Najviše vremena posvećujem većini, ali ne mogu zanemariti ni najslabije. Njima popuštam. Sjedam kraj njih i razgovaram.

Na primjer, dok svi crtaju, što radi tata, jedan učenik crta kuće, i to obične kuće. Slab je i u ostalim predmetima. Susjedi mu se smiju, a ja pronalazim u kućama jednu točku: balkoni. I on neumorno crta balkone. Na kraju sata pokazujem razredu i njegove balkone.

Većina u razredu nađe sebi zabavu u radu. Rezultat je dvadesetak zanimljivih rješenja. Bilo bi korisno načiniti izložbu sa dvije ili tri teme, da se vidi, kako reagira cijeli razred. To, naravno, u ovoj knjizi nije moguće prikazati, a tek bi to bila vjerna slika rada u razredu.

Ponovo se u crteže uvukla stara kuća s dimnjakom.

Evo nas opet pred zadatkom. Sada valja crtati ne samo različite kuće, nego i različite vrste građevina: vatrogasni toranj, crkva, zvjezdarnica, most, ambar, hangar za avione.

Kako vidite, na zvjezdarnici se vide zvijezde i danju, ali učenik nije zaboravio sunčani sat, koji strši nad vratima, i starinska okrugla vrata (sl. 34). Tko je crtao zvjezdarnicu? Nisu svi. Prerano bi bilo, da u prvom razredu tražimo takve osobitosti. Ali ima učenika, koji stanuju blizu zvjezdarnice, ima i takvih, koji su na tu zgradu upozoreni, kad su se šetali po gradu; oni su je zapamtili zbog njezina oblika, i još više, jer znaju, da se samo odande mogu vidjeti velike zvijezde. Čim sam tražio neku naročitu građevinu, ovi su se odlučili za zvjezdarnicu.

Katedralu poznaje svako dijete Zagreba. Ona je najviša građevina u gradu. Tko se nije kraj nje zaustavio, da vidi kolika je. Ali na njoj ima mnogo kipova, prozora, tornjeva. Kako će sve to poslagati u jedan red? Pred učenikom je iskrsnuo težak problem. Pogledajte čudnu (japansku) perspektivu, o kojoj ga nisam učio, jer ga ne učim ni o kakvoj drugoj. Kakva je to velika kutija (sl. 35), koja straga biva šira negoli naprijed. Zatim onaj lijepi raspored tornjeva, koji rastu na svakom uglu. Tko će uvjeriti ovog učenika, da je pretjerano, da su tornjevi samo na fasadi, i to samo dva. One dvije kule, tako karakteristična oblika, s crepovima i ukrasom na vrhovima, pa ulaz prema vratima crkve, pločnik i naročito svjetiljke! Koliko zapažanja! A kad je katedrala tako velika, treba je ukrasiti nekim ukrasom, okruglim prozorom. Zašto je učenik nacrtao okrugle prozore? Kuće imaju prozore, tu stanuju ljudi, tvornice imaju prozore, tu rade ljudi. A ovo je kuća, u kojoj se ne stanuje i ne radi. Zbog toga je ona drugačija nego sve ostale kuće.

Djeca misle, da su realisti

Kad bismo pitali onoga, koji crta zvjezdarnicu, i ovoga, koji crta crkvu, da li te građevine baš tako izgledaju, svakako bi oni to potvrdili. Djeca misle, da su realisti.

Bio sam u Crikvenici. Trebao sam održati sat s djecom, koju ne poznam. Zato sam se odlučio za tri teme; vjerovao sam, da će raditi ljepše i s većim zadovoljstvom, ako im dam širi izbor.

Prvi je zadatak bio: pristanište. Želio sam, da sa sobom ponesem njihove iskrene predodžbe o njihovu kraju. Začudio sam se, kako smo brzo uspostavili kontakt, i kako djeca otvoreno govore i bez straha rade. Kako lijepo znaju nacrtati čamac i koliko plemenita oblika, ili tip kuće iz svoga mjesta. Evo molo sa svjetionikom (sl. 36). Pogledajte ljestve na svjetioniku. Kako je pravilno poređan kamen mola, a do njega kamenje za gradnju neuredno. Tu su i čamci vezani uz obalu i sve vrste vesala. Naprijed ova dva čamca s jednim veslom; zatim usred mora onaj čamac, što je pustio sidro. Mi vidimo na crtežu, gdje bi bila zakvačena vesla, dok se njima vesla, kao i to, kako se slože, dok čamac stoji. U pozadini brodica vozi čamce »na sviću«. Daleko brdo i neizostavno sunce. Sunce djeca dugo crtaju. Do trećeg razreda, a još i tada. I to gotovo uvijek na horizontu. Drugi je učenik naslikao zaljev s čamcima. Sve je nacrtao. Pogled odozgo, a lađu u profilu. On vidi i ribe, velike i male.

Sunce u slici

Druga je grupa učenika crtala učionicu. U njoj klupe i učitelja. Slično kao moji đaci u Zagrebu, samo su ovi ovdje radili na većem papiru. Svi su se snašli. Treća je grupa crtala ribe i ribiče što love ribe s mola. Tu je također bilo pravih rješenja djece s mora.

Osjećam, kako djecu ne treba mnogo nagovarati, da nacrtaju ono, što znaju. Samo ako tražimo ono, što vole, i ako im ne namećemo način, koji ne odgovara njihovoj zamisli.

Iduća je slika iz sasvim drugog kraja. Iz Hrvatskog Zagorja. Često sam odlazio među meni nepoznatu djecu po različitim školama u našoj zemlji. Odasvud sam se vraćao s lijepim prilozima za svoju zbirku, kao što je i ova slika: oranje s kravom (sl. 37).

Danas ćemo se razveseliti dvjema pjesmama, i to: »Bolesnik na tri sprata« B. Ćopića i pjesmom »U gaju« G. Viteza.

Poznato je, koliko puta dijete može da sluša istu priču. I kad je zna, i kad je već samo drugom priča. A kakvo li iznenađenje izazove ova priča o žirafi (sl. 38). Ta je pjesma za ovu svrhu dobra, jer u njoj pred našim očima iskrsavaju jasne linearne predodžbe. Žirafa, na žirafi paun (to smo dodali), doktor Jan, koji mora zvati vatrogasce da donesu ljestve (i to smo dodali), jer kako bi se inače popeo do žirafina grla, ono ogledalo na doktorovu čelu, ručna torba i t. d. Svaku pojedinost, koja nam treba za rad, učenici izvikuju, ili učitelj ubacuje, ponavljamo je, opišemo i ona kasnije ulazi u crtež.

Prvi tip ilustracije

U pjesmi »U gaju« dijete opisuje vrste ptica. Učitelj mu dočarava veličine i o svakoj ptici daje neke karakteristike. Ovo je najljepši crtež u razredu (sl. 39).

U ovoj dobi moramo paziti, da kod ilustriranja dajemo mnogo različitih vrsta objekata na istoj slici, jer djeca ne znaju ući u mnogo detalja, kojima bi opisali, na primjer, različite ljude. Ali paun, žirafa, gavran, ljestve; sve te raznolikosti učeniku lako daju vidljiv rezultat, i on završava crtež sa željom, da ponovo radi.

Pogled unazad: prvi razred

Na kraju godine razmislimo malo, što smo radili. Što je dijete dobilo od likovnog odgoja u toj godini?

Prosječno dijete upravo je pred polazak u školu zatvorilo svoja znanja u neke kalupe. Ako je imalo prilike da crta u kući, došao je čas zamora, kada se dijete počelo ponavljati. Ono zna nacrtati i kuću, i mačku, i avion, i majku, kako radi. Njime se obično više nitko dovoljno ne bavi, ili se bavi nestručno. To je vrijeme, kad dijete mora poći u školu. Mora postati član veće zajednice, u kojoj ga čekaju zadaci i različita objašnjenja.

Sada u njegov život ulazi učitelj i ne čini nikakav prijelom. Dijete i dalje crta u igri, ali u sve bogatijoj igri. U toj igri ima sve više predmeta, sve više situacija. Dječja radoznalost svaki dan dobiva nove odgovore, na dobro postavljenim zadacima ono svaki dan nešto nauči.

Dijete uči pravilno izricati misli. Privikava se olovkom ili bojom točno opisati predmet. Točno, kako odgovara njegovoj dobi. To nije više povremeni crtež predškolskog djeteta, to je crtež, koji odražava njegovo znanje. Najprije je to sitan, plašljiv crtež u uglu, ili na dnu papira, kasnije se seli u sredinu lista i poraste. Kad se misao oslobodi, crtež zauzima veliki prostor u plohi i odlučniju crtu. Dijete se naučilo govoriti likom.

Usto dijete stječe sposobnost, da prikaže neke doživljaje, ili svoje, ili koje su drugi ispričali. Njegova fantazija stvara čvrste likove, doduše jednostavne, u odnosu kako diktira događaj. Pazili smo, da ga sačuvamo od loših utjecaja. U toj godini prepoznali smo primarni, ali njegov likovni govor.

Naučili smo ga gledati okolicu i budili smo njegova zapažanja. Raznolikim zadacima privikavali smo ga na aktivno memoriranje i stvaralačko maštanje. Pokazivanjem na razlike unutar jedne vrste predmeta razbijali smo postupno njegove naslijeđene i naučene sheme.

Naučili smo ga da se služi mnogim likovnim sredstvima i tehnikom, da se više veseli u radu i da mu to olakša postizavanje rezultata. Usto je stekao okretnost u upotrebi olovke i kista, krede i ostalih pomagala.

Dijete je steklo osjećaj dužnosti. Na svaki zadatak mora odgovoriti zaokruženom i završenom misli, kako na satu materinjeg jezika, tako i na satu likovnog odgoja.

Dijete je zavoljelo crtanje, i to mu je postala potreba kao govor. Mnogo je predmeta crtanjem zadržalo u pamćenju. Tako je nastava dobila još jednog pomagača, a učenik novu korisnu zabavu.

RAD U DRUGOM RAZREDU

Sa svim iskustvima iz prošle godine počinjemo novi posao. Sve primjedbe o boji, o sjedenju, o kistu ponavljamo i dalje. Mnogo je jedna godina u životu djeteta. Na to moramo misliti, kad stvaramo plan za dalje vođenje nastave. Dijete i dalje crta i boji napamet. Učitelj radi kao i prošle godine. Verbalna priprava i verbalna korektura. Djeca su naprednija.

Kuća više nipošto nije naslijeđe predškolske sheme kuće. Dijete još uvijek crta plošno, ali ima i neobičnih rješenja sa dvije strane, ponekad i s ugla.

Drvo se, u prvom razredu jednostavno, iz nekoliko grana i listova, razrasta u složen bogat oblik sastavljen

od sitnih grančica s listovima lijepih oblika, a ima već i nekih sintetičkih rješenja krošnje kao kugle.

Automobil će polovica razreda crtati s ugla. Trude se, da ga stave u prostor, a ako rade sa strane, oni mnogo o njemu znaju, pa ga opisuju sa sitnim detaljima, ili velikom gestom slikaju s osjećajem za cjelinu.

Korak naprijed

Čovjek se pokrenuo. Ruke i noge više ne izgledaju kao štapovi, udovi se (ne baš sigurno, ali pomalo) savijaju. Jednom će oni sudjelovati u radu cijelog tijela. Mjesto en facea čovjek se sve više javlja u profilu, a ima i težnji za poluprofil, dakako pojedinačno i bez jasne predodžbe.

Životinja. Već joj se može analizirati građa. Svakako možemo djecu upozoriti i na oblik stražnjih nogu životinje. Razlike između pojedinih životinja mogu se već jasno uočiti.

Prostor. Još ga nema, naslućuje se. Bliže smo mu nego lani, ali dijete zaboravlja crtu ili dvije crte, na koje je slagalo sav svoj prikaz, i stvari lebde. To se događa uvijek, ako ne dobije određen zadatak. Ima nekih naznaka o pravom prostoru.

Na slikama: komoda (sl. 40) i šivaća mašina (sl. 41) jedno i drugo dijete, svako na svoj način, nastoji se svakako otkinuti iz plohe; prvo sa svjetiljkom, drugo s vodoravnom pločom šivaćeg stroja, i napokon stolom za krojenje.

Koliko puta dijete uzme olovku da crta, a tek boje! Zato boje moraju biti na okupu; najbolje su kutije s bojama. Da bude kratak put od želje do izvedbe.

Oko djeteta je veliki svijet. Ulica, drveće, životinje, ljudi. I motori. Željeznica, automobil, vršaća mašina i avion. Djeca vole strojeve.

Svaki se dan negdje pile drva. Pogledajte, da li će to ikada proći bez njihove asistencije. Koliko puta zakasne djeca vraćajući se kući iz škole, ona bi najradije sama dodavala drva, podmazivala stroj.

Pokušajte, neka vam dijete to nacrta. Zapanjit ćete se, kako u sitne detalje poznaje stroj i proces rada. I tako smo odabrali, da to radimo u školi. Priča se priča. Danas su meni dovezli drva kamionom, a mom susjedu je dovezao seljak kolima sa dva konja. Bacali su na zemlju cjepanice i slagali u metre. Znamo, kako se slažu drva. Zatim su došli pilari. I mene je to toliko zanimalo, pa sam ih dugo promatrao.

Ali dok ja radim u školi, jedan čovjek sjekirom cijepa drva, nosi ih u podrum i slaže. Čega sve nema u podrumu? A zimi ćemo nositi drva u sobu i stavljati ih u peć. Eto duga priča o običnom poslu. Razred se odlučuje, da crta različite etape ove priče. Jedan crta djeda, kako sjedi kraj peći i puši, drugi podrum, a treći slaganje drva i mašinu za piljenje.

Analiza — način rada

Na prvom je crtežu (sl. 42) neka još plašljiva crta povukla cijeli događaj; već je čupava i izgubila je karakter crte. Na drugoj slici (sl. 43) već se događaj zbiva negdje, iako to nije naglašeno. Kako bih učenika uvjerio, da mu ljudi ne stoje na zemlji nego lete? Radije gledam, koliko poznaje stroj. I gdje izlazi tanki mlaz pare, i gdje je pero za podmazivanje. On sve zna. Ali kad radi tako odgovoran zadatak, ne izlazi iz profila. Naravno da je zadatak, u kojem treba provesti analizu tako kompliciranog stroja, mogao najbolje izraditi olovkom. To učenik i sam hoće, a ja to savjetujem cijelom razredu.

Upotreba olovke

Olovka je sredstvo, kojim se može zabilježiti svaki detalj. Ona može precizno opisati oblik predmeta, kao i njegovu ljepotu. Samo bez razlika u tamnoći poteza! Crte se, međutim, mogu razlikovati debljinom. Ako tome poklonimo dovoljno pažnje, odgajamo novu vrijednost i ljepotu crteža. Olovkom se mogu ispuniti i manje plohe. Na sve to ih navikavam. Samo im ne dopuštam, da razmazuju prstom i da prljaju crtež »šatiranjem«. U olovci gajimo njenu vlastitu čistoću.

Dijete radi napamet.

Koliko je bilo neprirodno, da se od djeteta ove dobi traži crtanje po promatranju, naročito voluminoznih oblika, a još više geometrijskih tijela. Odlučio sam se za jedan pokušaj. Donio sam u školu vagu. Dok na stolu stoji vaga, objašnjavamo utege, način mjerenja, a potom analiziramo oblik i boju vage. Zadatak je jasan: nacrtajmo ovu vagu (sl. 44).

Vaga ostaje na stolu cijeli školski sat.

Dijete ne promatra, dok crta

Od trideset i tri učenika i učenica samo su dvoje obojili vagu pravom bojom, a tek četvoro su nacrtali upravo ovu vrstu vage, koju promatramo. Svi ostali su načinili toliko različitih vaga, t. j. sve one, koje poznaju, bilo od kuće, bilo iz trgovine, a jedan je čak naslikao automatsku vagu kao na pošti.

Nekoliko je učenika pripovijest o vagi odvelo u trgovinu, i tako smo dobili i trgovca, i ljude, i pretince za robu. Eto kako dijete gleda. Ono stvara iz sebe, iz svoje riznice, iako male; nije sposobno, da prenese stvarnost.

Dijete je pogledalo predmet na stolu i odlučilo je, da ga nacrta. Ali začas je ovaj predmet nadomjestio jedan drugi, koji je učenik već prije oblikovao u tvrdu misao, gotovu formulu. Zato on zna odmah, što hoće. Dijete ove dobi izabire pravokutnu projekciju predmeta, kao vjernu sliku stvarnosti (sl. 45). Na nju samo doda boju. Mnogo kasnije ćemo tražiti, da oblikuje volumen, ili svijetlo, vagu kao dio slikane površine, i t. d. U drugom razredu je zadatak završio, kako smo već vidjeli. Gledali su jedno, a radili drugo. U trećem, a naročito u četvrtom, svi bi nacrtali ovu vagu. Ali bi se sukobili s drugim teškoćama. Kada je vaga dobra? Dobra je, kad je sagledana otkud bilo, a jasno možemo razabrati sve njene osobine. Boja, crta, potez kista služe samo tome.

Ili kažem djeci: Hajde, nacrtajte mene. Oni nacrtaju muškarca, koji hoda. Žuti kaput od samta, dugmeta, kravatu. Nacrtali su me kako stojim, a ja sam sjedio.

Već smo kod vage upotrebili jedno novo sredstvo: pero. Nije to nikakvo otkriće. Kakva je vaga, ako se ne vide brojevi. Mi smo pero umakali u tuš, ako nemamo tuša, umakat ćemo u tintu. A danas ćemo raditi nešto novo. Da sebi pomognemo, mi ćemo kistom pripraviti boju i njome puniti pero. Tako ćemo dobiti sve boje, koje želimo.

Nakon stroja za piljenje drva evo nas pred kamionom. Ali kamion ovaj puta ima zadatak. Iz mog stana na Trešnjevki treba da me preseli na brdo. Time od čiste analize stroja njega stavljamo nekuda u prostor.

Na prvoj slici kamion (sl. 46), koji je ipak današnja tema, gustom bojom obojen čeka pred kućom, već natovaren ormarima, bibliotekom, cvijećem. Da ih nacrta, učenik je upotrebio boju u peru. Bogat je ovaj crtež perom. Kuće, balkon i vrata na balkonu s drvenim »eslingerima«. Šofer, nacrtan sasvim na dječji način, pokazuje, koliko će dugo crtež čovjeka zaostajati za svim ostalim objektima. Trebat će ipak malo analize ljudskog tijela.

Prva sinteza

Na drugoj slici (sl. 47) također kamion treba da preveze sanduke iz stana u stan. Riječ je bila o brdu, i mi ga već vidimo. Samo ne vidimo šofera. Crtač ga je izostavio, jer se boji figure. Ima takve djece, izvanrednih crtača, koji se boje crtati čovjeka. A taj učenik je napredan, pogledajte samo jedan detalj. Na desnoj strani primjećujemo stražnji dio jednog kamiona! Dijete se u svojoj vjeri u cjelovitost ne usuđuje rezati ni predmet ni čovjeka. Zbog toga ne ćete u ovoj dobi dobiti poprsje čovjeka. Dijete odmah pita: a gdje su mu noge? To je živ stvor, ali bez nogu. Ovaj je crtač načinio korak dalje, usudio se nacrtati jedan komad automobila.

U isto vrijeme crta poznato sunce na horizontu. Ova je slika prelazna stanica za prostor. Dolje taman pod, u daljini brda, u sredini prazno — bijelo. Slika je izgrađena velikim površinama boje, jer je zadatak bio kamion i brdo. Za to se nije upuštao u analizu stroja.

Pokušajmo izazvati crtanje prostora još na jedan način. Kupaonica (tab. X).

Danas ćemo uzeti i veći papir. Kupaonica je prostor, u kojem, za crtače, koji naginju geometrijskom rješenju, ima mnogo ravnih linija: kada, cijevi, kaljeve pločice na zidu i pločice na podu.

Mali će slikar imati prilike, da po mom savjetu oboji predmete u tom prostoru onako, kakve bi ih želio vidjeti u kupaonici, a ne samo bijelo, kao što su obično u našim kupaonicama.

Napokon, malom sam pripovjedaču dao priliku da ispriča događaj. Iz vruće vode dižu se oblaci pare. Majka, peć, dijete crveno od topline; i tako svako ima mogućnost da se iživi. Za mene je to bila mogućnost da na jasnim oblicima vidim, kako će mali slikar prvi put pokriti cijeli papir bojom i kako će se iznenaditi prostorom, koji je nastao. Taj rezultat ne ćemo odsad moći ni tražiti ni postići u svim zadacima u ovom razredu, ali ostavit će trag u djeci. Bilo je mnogo kocaka na podu, ali ne dam da se ponavljaju i na kasnijim crtežima. Ovdje su lijepe i zato ih prihvaćam.

Vrste zadataka

Rekao bih nešto općenito i o vrstama zadataka. Različite vrste dječjih rješenja postižemo različito postavljenim zadacima. O tome moramo voditi mnogo računa. Svakom pojedinom djetetu treba davati sve vrste zadataka, ali ih valja zgodno izmjenjivati.

Prvi je zadatak analizirati pojedini stroj (piljenje drva). Drugi je zadatak stvarati velike oblike same ili u prostoru (kamion i brdo).

Treći je zadatak iznošenje događaja (dijete crveno od vrućine u kupaonici).

Četvrti je zadatak lijepa boja i t. d.

Ima crteža, koje bismo mogli nazvati dječjim ekspresionizmom; to je velik dio dječjeg stvaranja. Ne smijemo ga zapustiti, valja ga izazivati i poticati, a sebe moramo odgajati, da ga razumijemo.

Takav primjer je reproducirani crtež.

Kolaž s papirima

Kolaž. U prvom smo razredu radili kolaž s krpicama. Sad ćemo raditi s papirima. Zašto uopće radimo kolaž?

Crtač crta, i ako mnogo ponavlja, ako ga ne razigravamo novim detaljima, crta mu postane tečna, ali s vremenom pusta. Postane previše sama forma. Nju treba hraniti, stalno puniti novim sadržajem. Ali ni bojom se svako dijete ne može uvijek izraziti. I u radu bojom javljaju se časovi zamora. Tada treba dati djeci u ruke drugi materijal. Dobro će nam poslužiti raznolike likovne tehnike. Jedna od njih je »kolaž«. On traži drugu vrstu snalažljivosti. Urednost misli, plan rada i strpljivost u radu. Kod nas se prodaju teke sa sjajnim papirima u boji, ali s premalo nijansa. Za ovu dob to je još dovoljno, kasnije je bolje da djeca sama, po svom izboru, oboje papir. Papir režu ili kidaju, zatim lijepe.

U selu djeca dobro poznaju petrolejku. Eto zadatka: petrolejka (tab. XI). Ona visi na čavlu, stoji na loncu ili je obješena o strop lancem od debelih karika. Sastoji se od jasno vidljivih dijelova. Katkada je vrlo lijepa.

Komadima raznobojnih papira dijete će sagraditi sliku. Ne dozvoljavam mu da na obojenom papiru nacrta oblik, koji će izrezati. Neka samim rezanjem stvara oblik. Ne dopuštam mu niti da crtanjem na podlozi (na koju će lijepiti šarene papire) odredi obris budućeg izreska. Ako me ne posluša (a to se događa!), oblik će biti mrtav, neinteresantan. Da to posve izbjegnem, radim s djecom katkad drugu vrstu kolaža, a taj se sastoji od komadića papira, koji nisu rezani škarama, nego kidani rukom.

Sastavljanje iz elemenata

Svejedno je, da li je kolaž sastavljen od rezanih ili kidanih papirića, važno je, da je sastavljen od elemenata, a ne da se cijeli predmet lijepi na papir. Neka ne režu cijele predmete, na pr. stol, nego posebno gornji dio, posebno noge. Ili most: sastavljamo prečku po prečku te dobijemo konačni izgled mosta.

Ovdje na slici dijete je za cilindar upotrebilo novinski papir. Dosjetka vrijedna hvale za ovu dob. Kasnije će u kolažu baš ta dosjetljivost biti glavna vrlina.

Na drugoj slici je, autobus (tab. XII). Ljudi su na toj slici još uvijek veoma ukočeni, ali je autobus dobro načinjen.

Mi ne smijemo, a i ne možemo konzervirati u djetetu stanje djetinjstva. Djeca se vrlo brzo razvijaju. Mi volimo njihov dječji smijeh, nas veseli naivnost njihova načina prikazivanja. To su djeca. Osnovno i jest, da ih moramo upoznati baš kakvi jesu. Da ne ubrzavamo i da ne usporujemo prirodni tok njihova napretka.

Ali ima časova, koji nas jako iznenađuju; kad se pojavi realizam i dječje poznavanje stvari, koje ni ne slutimo.

Pogledajte ovih nekoliko slika na temu: pošta.

Djeca su posjetila s učiteljem poštansku zgradu, tu austrijsku kuću s crvenim ciglicama, ondje su bacila listove u sandučić, vagala se, obišla glavnu prostoriju sa šalterima. Pročitala su sve natpise, upoznala se donekle s mehanizmom poštanskog saobraćaja, i ponijela sa sobom živo urezane prave oblike predmeta.

Ne će mehanizam organizacije pošte, ni realni poštanski žig, crijep na krovu zgrade, ni realni činovnici na šalterima umanjiti njihov doživljaj, koji uopće znači poštu. I dalje će čekati poštara s njegovom velikom kožnatom torbom, pojava poštara će ih uvijek voditi u daljine, i vjerujem, da će mirno pisati djedu »Mrazu«, kao i prije, dok nisu poznavali poštu tako izbliza.

To je dječja duša. Mješavina sna i stvarnosti, sposobna da u jednom zatvorenom pismu vidi beskrajne daljine. Nju moramo dobro izmjeriti i voljeti, onda ćemo je upoznati.

Široka tema

Opet smo u razredu. Što možemo iz teme »pošta« izvući na satu crtanja? Tridesetak djece zaposlilo se i to vrijedno, da nešto kaže. Crteži su veoma različiti. Svaki je crtež slika svog autora.

Najprije je nacrtan poštanski sandučić (tab. XIII). Pravilno i dobro. Na njemu je i brojem naznačeno, u koliko sati se vade pisma. I bijela crta uokolo. Treba imati viziju tako jasnu, da se zna, kako malo elemenata može

dati dušu predmeta. Taj je crtež uredan, ta je misao uredna. A kako su ravne crte, kako je pravilan pravokutnik, i trokut! Naravno, dijete je crtalo bez pomagala.

Boja kao tuš u peru

Druga je slika rad djevojčice (tab. XIV). Služi se kistom i bojom kao tušem u peru. Malo se i prebacila. Na pošti je naglašena svaka cigla, a crijepa nije ni vidjela, ali je dušu zgrade pročitala ređajući te crepove. Koliko se pošta time razlikuje od ostalih zgrada u gradu. Jer za dijete je to vezano za pojam pošte. Sigurno će se začuditi jednog dana, kad vidi novu modernu poštansku zgradu na stupovima i svu u staklu. Prometni znak na uglu, crveni dimnjaci, mansardni prozori. To me podsjeća u svojoj snazi na slike naših naivnih umjetnika.

Na trećoj slici dolazi poštar kući (tab. XV). Pogledajte samo pismo u rukama poštara, s markom i adresom, a na kućnim vratima pločicu s imenom stanara, zvono i bravu. A likovno? Pogledajte tu igru sasvim tankih crta perom, debelu crtu kistom — okvir vrata — i konačno površinu boje: torbu! Koji od zahtjeva stvaralaštva i likovnog odgoja ili općeg obrazovanja nije ovdje zadovoljen?

Dobar crtač

Na četvrtoj slici (tab. XVI) imamo posla već sa slikarom. On kroz vrata vidi čovjeka, koji se važe na automatskoj vagi. Ovaj poštar ne nosi samo torbu, on vadi listove iz sandučića, kuća ima neki posebni oblik i boju, a iza nje je čak i park s klupom. Tu je sliku radio kistom, bez upotrebe olovke. Ovaj učenik dobro crta, služi se bojom i kistom naprednije nego ostali, na svaki zadatak odgovori crtežom bogatijim nego drugi. Već sam u prvom razredu morao za njega izmišljati složenije zadatke, koji bi ga mogli zaokupiti. U svakom razredu ima bar jedan takav učenik.

Osjećam, da sam nepravedan, što ovakvim učenicima ne mogu posvetiti onoliko vremena, koliko bi trebalo, ali većina u razredu neprestano traži upute, zaokuplja me svojim problemima.

Ti učenici mogu biti korisni ostalima. Razred mnogo uči od njih, jer su im slični po načinu mišljenja, samo

zadatak izvedu jasnije nego ostali. A naročito to pomaže najslabijima, kad svi gledamo crteže nastale u toku sata. Trebalo bi s ovakvim pojedincima osim u školi raditi i izvan razreda, a da pratimo njihov razvoj i da spremamo njihove crteže u posebni dosje, dobili bismo bolju sliku njihova napredovanja. Predavajući od godine do godine te mape iz ruku učitelja u ruke nastavnika likovnog odgoja, lakše bi se došlo do metode, kako da se s takvim učenicima radi. Možda se u njima krije budući likovni umjetnik.

O slabijim crtačima

Više vremena moram posvetiti slabijima. Kako da im pomognem? Da im crtam? Da im korigiram u crtanki? Radije ne. Jer ja ne mogu kao oni. Mi smo različiti, iako sam se godinama nastojao njima približiti. Da korigiram riječima, primjedbom, primjerom? To radim stalno.

Katkada je korisno pokazati dobar crtež lošem crtaču. Ne uvijek. I ne na uvredljiv način, jer to boli osjetljivo dijete.

Crtaju na ploči

Katkad namjerno slabog crtača stavljam kraj boljeg. I to mu može biti korisno. A ako se nađemo pred zadatkom, koji muči cijeli razred, a ipak hoću da ga svladamo, onda se poslužim crtanjem na ploči. Dolazi jedan po jedan k ploči. Pokušavamo crtati, na primjer, konja. Na ploči nastaju dva ili tri crteža konja. Nije sigurno, da li bi i najbolji crtač mogao izvesti crtež konja sasvim dobro. Čitav razred primjećuje nedostatke i ređaju se korekture i riječju i crtanjem. Na kraju, na ploči nastaje nekakav crtež konja, koji su sami izveli, a koji može biti svima pomoć u radu.

Danas je novi zadatak: budilica. Nakon široke teme: pošta, vraćamo se jednostavnom, poznatom okruglom obliku. Treba nacrtati sve vrste satova. Svaki crta jedan ili dva sata. Opet je pred nama krug. Malo smo napredovali od lanjske lopte.

Na prvoj slici (sl. 48) dijete crta bojom u peru, na drugoj slici (sl. 49) hoće da istakne svijetleće brojke i zato je osnova tamna.

Zima je. Djeca u svim školama crtaju snijeg. Kako i ne bi, kad je to njihova najveća radost. Tako dolazimo do našeg zadatka.

Što treba izbjegavati

Što treba izbjegavati? Sve što je djeci poznato iz ilustracija. Ako je zima, onda valja crtati golo drveće, šume, zimske ptice; zimi hranimo ptice.

Snijeg čistimo lopatom, budakom razbijamo led; ralica čisti ulice.

Snjegović — radije kolaž (sl. 50), jer crteža već dosta znamo. Grudanje i sanjkanje daje priliku za oblikovanje prostora i slikanje pokreta. Zimsko drvo vrlo je prikladno za grafizam, za plemenitost crte. Za to dobro dolazi crtanje kistom, tušem ili perom. Jer svaki se oblik jasno i crno crta na snježnoj pozadini.

Na ovoj slici zime (sl. 51) osjeća se također kidanje između crtanja na crti i crtanja prostora. Dalje pojas snijega, gore oblaci i mnogo bijelog, za nijansu dalje nego na slici s kamionom i brdom.

Zašto je snijeg žut? Bijeli se, tumači dijete, ne bi vidio na papiru. Saonice su lijepe. Kaligrafski su svladane. Tijela djece na saonicama nacrtana su na dječji način. Obje su noge na istoj strani. I ovaj crtež ima »pogrešaka« prema gledanju odraslih, ali ne za djecu. Svi su u razredu uskliknuli, kad sam ga pokazao. Nebo je puno krasnih snježnih pahuljica. Ima nešto iz priče.

Ograničenje zadatka

I kod ovako općenitog zadatka volim djetetu ograničiti njegovo područje rada točnijim opisom onoga, u čemu će se kretati. Na primjer poznatom kućom, poznatom željeznom kapijom, možda kolima i konjem u snijegu, a tek kasnije dolaze saonice. Ima i takvih, koji imaju snage, da mi umaknu u svoj svijet; njih ne ograničavam. Određeniji zadatak dajem onima, koji za općenitiji zadatak ne mogu pronaći živo rješenje; takvi na pr. uvijek crtaju jednaku, shematsku kuću, pa ih silim da nacrtaju svoju ili susjedovu kuću, da pogode njihov karakterističan oblik.

Crtaju samo ono, što poznaju

Danas ćemo biti realniji. Tražimo dobar opis jednog predmeta. Telefon. Naravno to rade oni, koji kod kuće imaju telefon, ili su ga negdje vidjeli i telefonirali. Oni, koji ga ne poznaju, crtaju škare, kliješta, čekić, a na selu vile, grablje, motiku, pilu ili tamburu.

Radi se o točnosti zapažanja i o ljepoti linije svakog spomenutog predmeta. Njegova funkcija se odražava u obliku.

Svaki predmet potanko opisujemo i ustanovimo, zašto je takav. To učenici znaju, ali u tom se već krije likovni opis. Ovo je opet primjer, kako se daje znanje o predmetima. Naoko će ta jednostavnost predmeta pomoći vještini ruke, ta vještina će koristiti izrazu, izraz će se pojačati pravilnom upotrebom crtačkog sredstva, a sve će to obogatiti dječji crtež podacima, kad dademo opću temu, koja opisuje život djeteta.

Nekoliko učenika radi olovkom. Odvažniji rade izravno kistom, kao što je i na slici (sl. 52). Neki učenici crtaju odmah perom i upotrebljavaju tuš, bez olovke, kao na drugoj slici (sl. 53).

Bio sam zadovoljan, kad sam vidio desetak crteža telefona i gotovo sav nacrtani alat.

Vratimo se sada na stari način rada. Zar bi to mogao učitelj naučiti učenika crtajući na ploči? Kako bismo se mi osjećali, da moramo nacrtati telefon na ploči? Možda nije lakše, ali je prikladnije tragati za sve većom snagom dječje vizije, podmetati djeci zadatke, za koje su upravo dorasli, postati dijete po obliku, a pedagog po sadržaju. Sada bismo se mogli zapitati: gdje je tu sloboda dječjeg izraza? Tko je pratio dosadašnja izlaganja, možda je izgubio nadu, da će upoznati dječji slobodni izraz. Po mom mišljenju, dijete radi slobodno i ovako, jer ne zna, kuda ga vodim. Ali ja nisam slobodan; radi cilja, koji želim postići, treba mi određen plan.

Ovaj način rada učitelja će dovesti u novi položaj; on mora pronaći svoju metodu, da mu učenik radi slobodno, a ujedno i da napreduje.

Katkad dolazim u razred s više zadataka, a ponekad čak i s više vrsta zadataka. Evo jednog takva sata.

Htio bih da rezultat današnjeg rada bude posve estetski. Da naučimo nešto lijepo. To je teško objasniti u drugom razredu osnovne škole, ali za to postoje pomagala. Donosim u razred knjigu Skira: Umjetnost Gotike. Reprodukcije su izvanredne, i katkad ovako dobre slike pokazujem u razredu.

Mislim, da to djeci treba pokazivati. Naravno s drugom namjerom i drugim načinom, nego na primjer u sedmom razredu osnovne škole ili osamnaestgodišnjim maturantima. Za ovu djecu to je svijet priča: čudne lađe s velikim šarenim jedrima, konji bogato ukrašeni šarenim ponjavama, lijepe žene u krasnoj nošnji. Njih zanima pripovijest. Zato im uz to treba dati specijalno tumačenje, koje odgovara dobi.

Prvi estetski nagovori

Važnije je njihovo iznenađenje pred ljepotom. Zbog toga moramo paziti, što unosimo u razred. Bolje ništa nego nešto loše. Skirina izdanja svakako možemo pokazivati sva, kao i sve, što je kvalitetno. Ali nije sve kvalitetno, što je objavljeno, a još je manje korisno za djecu. Osim toga valja pripraviti ono, što hoćemo pokazati. I ne prevelik broj. Na ono, što hoćemo da se usiječe u pamćenje, »slučajno« se vraćamo nekoliko puta. Upravo time završavamo pokazivanje.

Tako sam ovaj puta izabrao »Ptice u četiri grma«. Nakon toga sam zatvorio knjigu i zadatak je bio: ptice u četiri grma; ali takve ptice, koje ne poznajemo, ali lijepe boje, kao one ptice iz knjige, ili još ljepše. Ova je slika (sl. 54) dobar rezultat toga sata.

U knjizi smo vidjeli također jesen u prirodi. To nam nameće zadatak: vlažnu crnu zemlju i svijetlu travu. Prenesimo se u naš kraj, a poslužimo se olovkom za crne i bijele površine. Tamo, gdje je preorano, zemlja se crni, a gdje je strnište, na slici će biti svijetlo. Olovku upotrebljavamo za ispunjavanje cijelih površina. Neka utvrde i to, kako se sve može upotrebljavati olovka (sl. 55).

Prošetali smo u duhu kroz Luna-park. Rotor, avioni, automobili na struju.

To je priličan prostor s mnogo zabave, a još više buke. Kraj rotora su kola na točkovima s malim prozorima i zastorima. Nisu to obična kola. Nije automobil, a nisu ni kola. Tu stanuju oni, koji upravljaju Luna-parkom. Ta su kola obišla cijeli svijet. Sve to djeca znaju.

To je svakako bio najveseliji sat crtanja u ovoj godini. Teško je izabrati nekoliko primjera između crteža o Luna-parku, jer gotovo svaki crtež nešto naročito govori; kako čisto u boji, kako jasno u crtežu! Ima crteža, po kojima bih mogao izgraditi vrtuljak (sl. 56), ili sistem letenja tih aviona.

Boje su ljepše nego na viđenim spravama. Djeca ne znaju onako neukusno da slože boje.

I evo, izvlače se i najplašljivije glavice, i one koje često kažu, da ne znaju, kako da nacrtaju. Boje već miješaju slobodno, kistom se služe vješto. Kako ljudska figura uopće nije problem, kad sjedi u avionu! Ili kad se stepenicama penje u rotor!

Rotor je nekakva okrugla bačva, koja se okreće, a okreću se i ljudi u njoj (sl. 57); želimo li ih vidjeti, moramo se popeti stepenicama s jedne ili druge strane te bačve i s galerije pogledati u unutrašnjost. Kako je svako dijete široko otvorilo elipsu, da se vidi u trup rotora! A podnica bačve je ravna. Kako bih zakonima objasnio ovom dječaku, da on tako ne može vidjeti. On crta, kao da se nalazi na nekoliko stajališta. Podnicu crta iz žablje perspektive, otvor rotora iz ptičje, a krov rotora opet iz žablje perspektive. A dok je crtao dječaka, što se penje u rotor, i sam se crtač postavio u kosi položaj.

O elipsi

A kako bih uništio dječji doživljaj, a bez rezultata, kad bih ga htio naučiti zakonima odraslih: elipsa, koja se dolje širi.

Već smo dvije godine s djecom. I mogu da nas obuzmu sumnje. Nismo li ipak propustili da damo korisne savjete, nekakav nauk crtanja?

Eto vratimo se na rotor. »Djeco, rotor je isto što i lonac za vodu. Postavimo lonac na sto. Da vidimo, kako ga možemo nacrtati. Gore je otvor, dolje je ravno dno. Ako je lonac niže od našeg oka, gornja će se kružnica vidjeti kao elipsa, a od podnice ćemo vidjeti samo prednju stranu elipse; bit će malo šira negoli gornja elipsa. Kad premjestimo lonac na visoku policu, iznad naših očiju, ne ćemo vidjeti više otvor pa ne ćemo nacrtati elipsu ...«

Dva gledanja

Čudno me gledaju oči, čudne stvari govorim. Lonac ima otvor, to je razumljivo. Onda mu treba načiniti otvor. Da li je to elipsa, a možda i kružnica? A dolje? Lonac stoji na stolu, koji je ravan. Prema tome, lonac se dolje crta ravno. To je jasno. Pa upravo tako nacrtali su i rotor. Uostalom, zašto da crtaju lonac, kad je ljepši rotor. Tako me djeca razuvjeravaju svojim stavom.

Evo posljednjih slika iz ove godine. Djeca se spremaju na ljetovanje. Na putovanja. Kako će putovati: autobusom, lađom (sl. 58), vlakom (sl. 59)?

Kako vidite, ovaj dječak je na lađi nacrtao samo palubu sa zapovjedničkim mostom i dizalicama. Sposoban je da iz jedinstva predmeta izluči važan detalj.

Pogled unazad: drugi razred

Što smo radili u ovoj godini? Tragali smo i dalje za objektima dječjeg interesa. Bogatili smo dječji predodžbeni svijet, razvijali njegovu sposobnost zapažanja upoznavanjem s novim sadržajima. Stavljajući ga u nove situacije, razvijali smo sve veću sposobnost doživljavanja.

Dijete i sada crta napamet, ali prirodu promatra drugačije. Njegovo pamćenje bilježi više nego prije. Ono vidi u prirodi nove detalje, i radom stječe sposobnost, da ih uključi u cjelinu. Njegov svijet biva sve bogatiji. Analiza svakog predmeta postaje radna navika u ovo doba. To se odrazilo i u likovnom odgoju. Nacrtani predmet nije više jednostavan znak, već bogat mehanizam sastavljen od elemenata, koji su pravilno poređani i zajednički grade cjelinu. Na primjer, čovjek stječe pokretne udove, glava zauzima pokret, koji prikazuje stvarnost. Na isti način

dijete svladava i ostale objekte. Istovremeno sve sigurnije prikazuje akciju i ljude sve slobodnije stavlja u pokret.

Na papiru crtež zauzima onoliki prostor, koliki odgovara prikazu. Možemo govoriti i o bojama. Možemo davati prve zadatke s namjerom, da razvijemo smisao za lijepo (Ptice u četiri grma).

U svim likovnim tehnikama učenik stječe radnu okretnost, a neka sredstva, kao pero ili nož za rezanje gipsa, drveta ili linoleuma, proširuju mu ionako velik izbor načina izražavanja.

Teško je postaviti granice po razredima: ovo treba raditi u prvom, a ovo u drugom razredu. Ali ako poslažemo crteže prvog i posebno crteže drugog razreda, opazit ćemo veliku razliku. Učenik drugog razreda već mnogo zna i lakše se i bogatije izražava.

RAD U TREĆEM RAZREDU

Kako su učenici već odrasli! Živo se interesiraju za sva područja rada. Sami čitaju dječje romane, natječu se u sportu, upoznaju prirodu, otvara im se knjiga svijeta. U ovoj dobi dijete sebi otkida sve više vremena od igre i poklanja ga naročitim aktivnostima: skuplja fotografije, zbirke kamenja, zbirke maraka, organizira svoj lični svijet. Druži se sa starijima, jer osjeća sve veću potrebu za znanjem. Promatranje sve više detalja obogaćuje njegovu sliku prirode, ali je ne opterećuje; dijete ne gubi sposobnost da vidi cjelinu.

Dok je u prvom razredu dijete moglo na vatrogascu nacrtati sjajna puceta, a zaboraviti vrat (dugmetom se

kopča kaput, očima se gleda, rukama se hvata, a što se radi vratom?), dakle dok je »pogrešan« izbor bio rezultat njegova tadašnjeg znanja, sada ne može nastati crtež bez vrata, jer je vrat određeni dio čovječjeg tijela, vidljiv, i u poznavanju ljudskog tijela veoma važan. To ne znači, da će realizam potpuno preplaviti naivnost prikaza. Ali rekli bismo, procentno onaj stav uzmiče pred realizmom.

Evo nas pred prvom slikom. Početak školske godine: Velesajam. Tamo je zanimljivo, ali i poučno. Koliko strojeva! Koliko objašnjenja! Tu se može vidjeti mehanizam cijele industrije i orijentirati se u svakom području ljudskog rada. Ali se tu može naći i mnogo ljepote za naše oko.

Likovni elementi

Stojimo pred vrat'ma. Blagajna na ulazu i dizalice u pozadini. Kako su jasni i čisti oblici! A što je tu likovno?

Vodoravna zelena površina desno i uspravna zelena lijevo. Je li to slučaj ili znanje komponiranja? Ako nije znanje, onda ga dovedimo u svijest, pokažimo razredu, i jednom će postati znanje (sl. 60). Dvije boje, zelena i smeđa, lijepa harmonija. Smeđa je boja teža po tonu, a manja po masi; upravo da održi ravnotežu sa zelenom. Još je više svijetlosive, a najviše bijele boje. Upravo po zakonima komponiranja. Toga učenik nije svijestan. Tako daleko ne idem ni ja u objašnjenju. Najviše se usuđujem spomenuti onu prvu podjelu. Sada još većina u razredu ne bi bila zrela da prihvati moja tumačenja, ako bih sve ovo izgovorio.

Ne mogu da ne spomenem, kako se učenik sretno poslužio olovkom za iscrtavanje rešetaka.

Evo mojih učenika na donjoj slici (sl. 61) opet na velesajmu. Gledaju poljoprivredne sprave. Pogledajte, kako u dvoredu disciplinirano, dva po dva, prilaze strojevima.

Ovaj niz u dubinu dvoredova pomaže oblikovanju prostora.

Kad smo već kod niza u dubinu, vratimo se nizu u fronti.

Gimnastika.

Sat gimnastike također je veliko veselje. Tu se uz razvijanje tijela razvija i disciplina, smisao za red. Učiteljica gimnastike održava sat u gimnastičkoj sali s galerijama. Tamo su sprave, strunjače, velike svjetiljke i golemi prozori.

Jedan učenik slika samo sobu sa stepenicama i galerijama. Sat se završio, a on nije dospio da nacrta i učenike. Ali taj postupak upravo je onakav, kakav zahtijevam kod ovakvih zadataka. Kad treba nacrtati mnogo djece, ljudi, sitnih vozila na ulici ili mnogo drveća, preporučujem, neka najprije izvedu teren ili, ako se radi o sobi, neka najprije izvedu sobu. To mogu za sada samo najsposobniji. Ovaj učenik bi upravo u tom uspio, da je imao vremena: nacrtati i vježbače. Ako rade obratnim redom, izvodeći pozadinu, gotovo uvijek kvare dobro nacrtane ljude ili sitnije predmete. Za ovakvo sintetičko rješenje treba dozreti i valja ga u mislima pripraviti. Kako to sada još svi ne mogu, pogledajmo ostala rješenja.

Nabrajanje u slici

Drugi crta strunjače i priređivanje dvorane. Na slici (sl. 62) vidimo učenike svrstane u tri reda. Ako ih prebrojimo, vidjet ćemo, da ih je upravo toliko u razredu. Pogledajmo, kako se lelujaju redovi, dok čekaju loptu. Ako se sjetimo prvog razreda, koliki napredak pokazuje ova slika! Jedni stoje, a oni s loptom hodaju. Dakle, akcija je očita. Ruke nisu više beživotni štapovi, to su ruke, blago savinute u laktu. U drugom redu, treći od kraja, već ima dvije ruke u točnom pokretu. Što sam ovdje zahtijevao? Redove. Preglednost događaja i razlike u dobi: učitelj, đak. I razlike u spolu: učenik, učenica.

Pokreti

A tek na slici dolje (sl. 63)! Učenici imaju na sebi gimnastičke dresove. Pogledajte najprije nastavnicu gimnastike. To je portret. Pazite, što radi jedna, a što druga ruka. Koliki je put prevaljen na pr. od slike br. 18 u prvom razredu. Iza učiteljice vidite četiri mala gimnastičara, njihove pokrete i u proporciji prema učiteljici. Pun ih je pod. Strunjaču prikazuju učenici odozgo. Učenike iz profila. Na to ćemo se vratiti drugom zgodom.

I jedan i drugi crtež je načinjen na bijeloj pozadini, koja predstavlja sobu.

Često u Zagrebu izbije požar. Izgorjeli su ateljei u ulici I. G. Kovačića. To je bio uzbudljiv događaj za cijeli grad. Neka su djeca vidjela požar i o tom su u školi pripovijedala. Što sve nisu izmislili u vezi s tim događajem!

Mi smo posjetili vatrogasce, vidjeli smo kako stanuju, kako su uvijek pripravni da pohitaju gasiti požar. Vatrogasci su pričali djeci svoje doživljaje, a stalno su usto jednim uhom slušali, ne čuje li se znak za uzbunu. Sve su to djeca opazila. Jedan je vatrogasac pričao, kako se na njega srušio krov, a drugi, kako je spasio dijete.

I opet je pun razred slika.

Ima u razredu i realista. Jedan je učenik uočio, kakva je nastamba vatrogasaca. Poređani kreveti, nad njima sat; vatrogasci spavaju odjeveni. Kraj kreveta stoje čizme, na znak uzbune uskaču u njih i strmoglavce se po užetu spuštaju u automobil (sl. 64).

Akcija kao zadatak

Drugi učenik nabraja zavrtnje na vatrogasnom automobilu. Treći uživa u boji vatrogasnih kola (sl. 65). Četvrti dosadno ređa šest automobila, kako jure ulicom prema požaru.

Najviše ih ima, koji slikaju vatru (sl. 66). Obično nacrtaju kuću, što gori; gotovo uvijek je nacrtaju bez krova, a kroz prozore suklja plamen.

Na ovoj slici utonuli smo u vatru. Onu žutu kuću upravo »jede« plamen. Plamen je materijalan, gust, gledajući ga spopada nas osjećaj straha. Kako je dobro prikazan vatrogasac u pokretu, kad gasi, a također i boja njegova odijela! Kako su dobre proporcije u čovjeka! Zanimljivo je, da nijedan od trideset crtača nije tražio nikakve sličnosti s izgorjelom zgradom. Neki su požar vidjeli, mnogi poznaju kuću, koja je izgorjela. Ali to moramo razumjeti: ovaj put je bio zadatak portretirati vatru, a ne kuću.

Vatrogasac gasi vatru (sl. 67). U dimu, usred opasnosti i vrućine, on nije čovjek. On je nešto drugo. On je vatrogasac. Tako možemo razumjeti ovog »marsovca« u modrom odijelu. Iza njega se nazire kontura kuće, a oko njega plamen, lomljava i dim. Iako je od glave do pete odjeven u vatrogasno odijelo, ipak pod odijelom osjećamo čovječje tijelo i pravilno postavljene udove u pokretu.

Priprava za crtanje mora biti temeljita. U razgovoru prije crtanja mora biti sve utvrđeno. Učenici se nadmeću detaljima, dopunjuju ih i već riječima slikaju. Od posjeta nastambi vatrogasaca do gašenja ima mnogo etapa, koje se vizuelno nameću učeniku. Na svakoj etapi će netko zastati, ali svaki crtač mora nešto točno opisati. Nije dobar crtež, koji ništa ne govori. Učenici su još u dobi, kad je likovna analiza sporedna. Ona dolazi usput, ako je nastavnik vješt. Ali ona ne smije biti cilj. Cilj je život, a što život sa sobom donese, to je rezultat kvalitete nastave.

Crtež, koji ništa ne govori

Nikad ne propuštam priliku, da svi zajedno ne opišemo, što ćemo raditi. Ako nastavnik zna, zašto je izabrao određenu temu, ili ako zna, zašto je prihvatio od učenika predloženu temu, onda će biti rezultata. Nakon provedenog opisa odabiremo tehniku rada zbog dva razloga. Prvo, da sadržaj zadatka najlakše istaknemo, a zatim da gajimo i samu tehniku rada. S vremenom, poslije desete godine života, tehnika će postati važniji zadatak. Tada ćemo sadržaj polako zamjenjivati vještinama, razvojem ukusa, kompozicijom, te će ovaj predmet u pravom smislu riječi postati likovni odgoj.

Danas crtamo cvijeće. Dijete već od prvog razreda pozna jaglac, visibabu, ljubičicu, maslačak i t. d. ... Ovaj put se ne radi o vrstama, ali ako se njima koristimo, dobro nam dođu.

Cvijeća ima različitih boja i raznolikih oblika, pa je ono oduvijek bilo motiv u slikarstvu. Javljalo se u pozadini, u rukama naslikane žene ili je bilo samostalan motiv.

Djeca vole cvijeće, naročito djevojčice. Svaku priredbu ukrase cvijećem, i daju ga također uz svaki dar. Mi nastojimo, da i dječaci zavole cvijeće, jer je lijepo.

I nama u crtanju ono otvara mnogo mogućnosti. Samo ako i tu budemo mali stvaraoci i zaboravimo sheme.

Možemo naslikati jedan cvijet. Ali taj mora biti velik, tako velik, da se u njemu sve vidi. Svaki cvijet ima osim mirisa i svoju osobitost u obliku, naravno i svoju osobitost u boji. Njegove latice pružaju svaki put priliku za drugu lijepu crtu, a mogu se vidjeti tučak i prašnici. U ovom razredu to možemo raditi olovkom, tankom crtom pera ili kistom umočenim u tuš. Ne moramo se plašiti, da djeci pokažemo određeni cvijet prije crtanja. Samo ćemo bolje vidjeti oblik, a dijete će u ovoj dobi ionako crtati na način, koji mu odgovara. Svaki cvijet ima jednu stranu, s koje mu se najbolje prepoznaje oblik: ivančicu će nacrtati gledanu odozgo, visibabu sa strane, ljubičicu sprijeda. Samo bi bilo pogrešno, da ih gonimo da crtaju kao odrasli iz jedne točke, da ih upućujemo na pogled na tri četvrt (poluprofil), t. j. na kosi položaj cvijeta. Sve ovo možemo zahtijevati tek od petog razreda osnovne škole pa dalje u provođenju vizuelnih vježbi. Ne smijemo zaboraviti, da djeca ove dobi, iako vide, ipak crtaju napamet.

Kod ove se teme najlakše ode u banalno, prirodoslovno crtanje debelom izvučenom crtom olovke, stvarajući neku tobožnju istinitu konturu.

Ne cvijet, nego vazu sa cvijećem

Zbog toga zadatak proširujem. Ne treba crtati samo cvijet, nego cvijeće u vazi. Ali tako veliko, da ta skupina ispuni cijeli papir. Da to spoje s pozadinom, predlažem: vaza sa cvijećem može stajati pred prozorom noću (sl. 68), a može stajati i pred svijetlim zidom (sl. 69).

Moramo paziti, da ova tema razred ne odvede u pretjerano šarenilo.

Cvijeće nam može dobro poslužiti i za dekorativni rad, o čemu ću govoriti kasnije. Samo ne ćemo raditi stari tip ornamenta s cvijećem.

Treba se vratiti crtežu. Teško je u razredu raditi tušem. A pogotovu perom. Učenici se često okreću za vrijeme rada. Unatoč stalnim opomenama, da bočicu tuša drže u ruci, ipak se svaki sat crtanja završi mrljom na odijelu ili na klupi.

Tome ćemo doskočiti, ako za takav sat pripravimo crnu rastopinu tempere mjesto tuša. Ona se lako pere, ali se do drugog sata osuši, pa je treba staviti u zatvorenu bočicu.

Nisu svi učenici savršeni crtači, ali to ne znači, da oni dobro ne vide.

Dobar crtež

Eto crteža olovkom (sl. 70). Je li to dobar crtež? Dobar je. Učenik se olovkom služio prilično nespretno. Mnoge je crte povukao dvaput, ali njegov dar zapažanja je za pohvalu. Zupci na bunarskom kolu, gdje se skuplja lanac, zadebljanje kolovrata u sredini, smještaj bunara u širokom dvorištu, njegov krov, a naročito dva tipa prozora na kući u pozadini. Malo čudno naslagan crijep.

Imao sam u ruci mnogo crteža tog istog bunara. I mnogo boljih i virtuoznijih, a izabrao sam ovaj, da pokažem, kako se predmet može predočiti i skromnom crtom. Kako je svako sredstvo dobro, ako dokumentira doživljaj. To je u razredu bio prosječan crtež. Ovo je rezultat njegove posebne osjetljivosti za kompoziciju; treba je — ako je uočimo — njegovati.

Jak crtež

Ili ovaj drugi (sl. 71). Slobodnom crtom širokog kista crtao je učenik poznate oblike. Taj bunar smo dan prije posjetili. Učenik je izabrao igru crne plohe, crne debele crte i crnog tankog pisanja perom. Ne treba ni govoriti, da je opet po količini snage površina i nesvijesno postigao red. Najmanje mase crnog, srednje debele crte, a najviše rešetke tankih crta.

Ovo još nije dob za stalno promatranje prirode, niti za crtanje u teku za skiciranje. Ali jedamput ili dvaput godišnje ipak to izvodim.

To su učenici crtali napamet u školi.

Dan Armije.

Stalne teme

Kako se taj dan svake godine slavi u školi, nastojat ćemo da ga obradimo likovno, da iz te teme djeca izvuku što više likovne ljepote, a ujedno i da ga zapamte.

Posjetili smo jednu vojarnu. Učenici su se upoznali s vojnicima. Upravljali su tenkovima, penjali se na topove, pucali iz strojnica (u mašti). Bili su toga dana gosti jedne jedinice. Čak je bila priređena i zakuska. Gledali su paradu, slušali su govor s improvizirane govornice.

Koliko doživljaja! Obišli su sve zgrade, čak i konjušnice. Uredno u dugom nizu ređaju se konji čisti i sjajni. U sredini kamene kocke, sa svake strane ograda, i svaki konj u svom odjeljku. Neki su čak i jahali. Na crtežu (sl. 72) vidimo konjušnicu. Svaka ograda oko konja jasno je prikazana. Dubina prostora postignuta je običnim postavljanjem jednoga konja iznad drugog. Čudimo se, kako vješto učenica crta konja, i kako lako postiže prostor.

Bilo je još momenata, koje su djeca zapamtila. Sasvim izbliza gledali su vojnu glazbu (sl. 73). Kako su lijepi instrumenti! Kako su sjajni, koliko puta se savija truba! Od malih do najvećih. Pa bubnjar! Ne udara on stalno. Neprestano mijenja udaraljke; sad uzima veliku s mekanom pamučnom kuglicom, sad dvije drvene, a začas opet sitno cinka u limeni trokut.

Pogledajte tu družinu i dirigenta, koliko se trude! Opet, da se sjetimo prvog razreda, kad su učenici crtali Dan dječje radosti. Najveći im je problem bio, kako da prikažu učitelja, koji gleda prema razredu, i razred, koji gleda prema učitelju. Ovaj učenik sebi zadaje sličan zadatak, ali mu je već jasno; on dirigenta nacrta s leđa. Što se tiče prostora, u kojem se to događa, još uvijek je sredina slike ostala bijela. Na dnu pojas zemlje i visoko na vrhu papira pojas plavog neba.

Ovo su zadaci, koji mogu završiti šablonom, jer se obrađuju svake godine. Ali mi moramo paziti, da se djeca nauče na raznolikost i lična rješenja. Zahtijevao sam od svakoga učenika drugi moment iz toga doživljaja.

Danas ćemo ilustrirati jednu priču. Da vidimo, koliko će se ona razlikovati po tipu i po izvedbi od Ćopićeva »Bolesnika na tri sprata«, što smo ga obrađivali u prvom razredu.

Ponekad valja otići u nepoznat kraj. Neka nas priča tamo odnese.

U Africi žive crnci. Mali Sambo, crni dječak, bio je jedinac u majke Mambo i oca Jambo. Živio je u blizini prašume. Roditelji su mu kupili crveni kaputić, plave hlače, ljubičaste cipele s ružičastim poplatima i zeleni kišobran, koji će Sambo nositi po suncu i po kiši. Taj crnac je baš potpuno crn, samo je imao bijele zube i bijele oči, a kako se uvijek veselo smijao, to su se te tri točke sjajile kao svjetiljke na crnom licu.

Duga priprava

On je pošao u prašumu na šetnju. Tamo ga je susreo prvi tigar, žut i zao. Htio ga je pojesti, ali Sambo mu je dao crveni kaputić, i ovaj ga je poštedio. Na svom putu Sambo je sreo drugog tigra, isto tako proždrljivog, i spasio se, kad mu je dao svoje hlačice. Trećem tigru je dao cipelice, a četvrtom kišobran. Kako ovaj nije znao, kamo bi s kišobranom, svezao mu ga je Sambo o rep. Svaki je tigar mislio sada, da je baš on najljepši. Kad su se sva četiri sastala, iz zavisti su zametnuli svađu. Odložili su svaki svoj novi ukras pod palmu, i jedan drugoga počeli gristi za rep, i grizli tako dugo, dok se nisu izjeli. Oko drveta je ostala samo masna mrlja. To je Sambo promatrao s palme, sišao dolje, pokupio odijelo i otišao kući.

Kako su se učenici smijali i veselili, dok je tekla priča.

I sami nastavljaju dalje. Tamo je zemlja kao priča. Trava visoka poput sablje, dvaput viša od Samba! A palme! A trska! Teško se u njoj snalazi i tigar. Od tolike trave jedva se vidi nebo. Dalje radi dječja fantazija. Čitav razred ponavlja i dopunjuje svaku situaciju. Ovakav dugi uvod i dugi razgovor naročito je razigrao svakog đaka.

Mali Sambo je crnac. Na riječ: crnac, predodžba se stvara sama. Zar treba da se vratimo na zemlju, da gledamo oko sebe, da mjerimo dužinu ruke, dužinu noge, da bismo riješili crtež dječaka. On se sastoji od drugih dijelova. To su zubi, oči, kišobran. To učenici znaju. A pokušajte, neka nacrtaju dječaka, koji u razredu recitira. Odmah nastaje žamorenje: »Pa kako da načinim lice, pa kako noge?«

Na prvoj slici (sl. 74) u prašumi je na drvetu majmun, a u travi zmija. Toga nema u priči. Ali zato ima u prašumi. Tamo je i leptir, i ptica, i kišobran.

Na drugoj slici (sl. 75) Sambo je na drvetu, a ispod njega tigrovi plešu kolo. Jedan drugog ujeda za rep. Učenik savršeno poznaje tijelo tigra, čak i u različitim pokretima. Slika je vrlo pregledna i raspored lijep i smišljen.

Na trećoj slici (sl. 76) crnac Sambo je pod drvetom još s kišobranom i hlačicama. Njemu se približavaju četiri tigra.

O ilustraciji u knjizi

Rekao sam: Nastojim izbjegavati one priče, iz kojih dijete već poznaje ilustracije, ali tko bi izbjegao sve, što je danas naštampano. Osim toga, zar je šteta, ako dijete ima dobru knjigu s dobrim ilustracijama. Zar bi bilo šteta, da u pamćenju dijete sebi sačuva koji oblik, na pr. magarca ili psa, i da ga upotrebi? Ne bi bilo poželjno, ali ne bi ni škodilo. Otkuda inače tom djetetu predodžbe o životinjama? Ili iz prirode, ili s fotografije, ili iz dobre ilustracije. Ako je ilustracija dobra, ona pomaže u stvaranju predodžbi. Ona je u tom slučaju samo korisna. U dobroj knjizi dijete bi vidjelo crnca boljeg nego na fotografiji. Samo ne smijemo upozoriti razred, da ćemo takav zadatak obrađivati drugi put u školi, da se ne bi pripravili promatranjem situacija u ilustriranoj priči, jer bi ih to odvelo u imitaciju. Čim se ugledaju u nešto viđeno, ni najjednostavnije oblike ne mogu izvesti samostalno.

Več smo u prvom razredu govorili o tipu zgrada. Nacrtali smo mnogo različitih vrsta kuća.

Danas je riječ o tvornici. Ali o tvornici izvana. Kako se razlikuje od kuće za stanovanje? Kakvi su prozori i zašto ima dimnjak? Valja organizirati dvorište, ili naslikati vjernu sliku njezina izgleda izvana. Djeca zaključuju: Oko tvornice se uvijek nešto gradi, doziđuje, i zbog toga oko nje stoje uvijek hrpe cigala. Na zgradi su prozori s mnogo okana. Dok tvornica »Kontex« (sl. 77) djeluje čisto i uredno, kao da se u njoj ne radi, na drugoj slici (sl. 78) onaj debeli, masni dim zajedno s teškim bojama zidova prikazuje neku ciglanu, priprostu i razbacanu. U boji su obje slike skladne. Jedna je mala, a druga veoma velikog formata.

Ima crteža vrlo velikih, a ima i manjih od formata male crtanke.

Veličina papira

Na kako bi velikom papiru trebalo raditi u školi?

Može se početi s veoma velikim formatima, i neki pedagozi to preporučuju, da bi se dijete osjetilo slobodno i da velikim kistom stekne samopouzdanje. To pretpostavlja mnogo sredstava, bolje opremljen razred, vrsna pedagoga. A može se isto tako početi i s malim formatom. Primijetio bih, da i najnapredniji pedagozi ovom ne posvećuju dovoljno pažnje. Ipak je format tipiziran. A zašto?

Kako kod nas još uvijek većina škola ima klupe s uskom gornjom površinom, teško bi bilo forsirati veliki format; a i njihova sredstva za rad još tome ne odgovaraju. Možda će me neka tema navesti na veći papir (a neki učenici često rade na velikom papiru), ali nikada ne pretjerujem, jer dijete gubi vrijeme na svladavanje velike plohe, mjesto da izgrađuje misao. Ima razloga, zašto se u prvom razredu počinje s malom crtankom. Ali iz razreda u razred i crtanka raste. No za to nema pravila. O tome odlučuje samo situacija i tip sata.

Moji đaci imaju u ovom razredu blok br. 3. Katkad taj službeni oblik bloka i meni stvara služben odnos

prema crtežu. Tko kaže, da učenik mora sve reći točno u tom formatu, i to još na papiru zalijepljenom na uložak? Zašto uopće postoji određeni blok ili crtanka? Zato što samo tako imam uvijek pri ruci papir, koji se nalazi kod mene u školi. Tko bi uspio inače za svaki sat disciplinirati dijete, da ne zaboravi papir za crtanje. A od propisane veličine i tako odstupam, kad god zahtijeva zadatak. Da zadovoljim različite želje svojih učenika, obično donosim sa sobom u razred svaki put nekoliko slobodnih papira različita formata.

Napomenuo bih i ovo: Ako u kojem razredu postoje stolovi, kojima se gornja ploha može uspraviti, ili pak stalci za crtanje, tada je situacija vrlo povoljna. Učenik se može udaljavati od svog crteža i uvijek ima cjelinu pred očima. Format može biti tada gotovo neograničen. A prema formatu određuje se materijal za rad.

Osjećam često, kako se učenik »izvlači« zbog velikog formata, ako mu sredstva za to ne odgovaraju, na primjer sitan kist. Posao mora biti takav, da se učenik stalno napreže, a svaki potez kista, olovke ili pera mora nešto reći. Malim kistom đak pô sata brlja neku poljanu. Za to vrijeme misao stoji. Ili se boji ući u problem. Zbog toga učitelj mora vidjeti, kad veliki format koči stvaranje.

Mislim da format valja mijenjati, i to često. Djeca vole velike pokrete ruku, ali kad drugi put tražimo preciznost, neka tu želju obuzdaju.

Poticaj za pokazivanje reprodukcija

Našao sam ovu lijepu sliku. Na njoj piše: Vuk pred autobusom (sl. 79). Sredinom papira povučena je široka cesta. Po njoj juri autobus. S obje strane ceste je šuma. Šteta što je između drveća učenik neodređeno šarao kistom. Boje su lijepe i autobus je znalački izveden. Kako su dobre glave putnika, a još je bolja šoferova glava. Privukao mi je pažnju ovaj crtež, jer ima nešto kao u zdravom ornamentu. Stabla, što se ponavljaju u nepravilnoj šari, slikana sočnom bojom, dočaravaju veliko prostranstvo.

Koliko bi vrijedilo poslije promatranja ovakvih crteža unijeti u razred dobru knjigu u bojama, ako nemamo vrijednih reprodukcija, da ih objesimo na zid.

Trebalo bi djeci pokazati pozadine Piera della Francesca, Memlinga ili gotske majstore Francuske i Italije. I svu ranu renesansu. Naravno, objašnjenja valja približiti njihovoj dobi. Treba pripraviti odgovore na sva moguća pitanja o sadržaju: tko su ti ljudi? zašto imaju krila? što imaju oko glave? I dobrim upozoravanjem na likovnu ljepotu dati im, u usporedbi s njihovim crtežima, prve pouke o ljepoti.

Što pokazivati?

Postavlja se usto pitanje: Što treba izabrati za pokazivanje djeci, ako postoji u školi velika i dobra likovna biblioteka? A što, ako imamo tek poneku dobru knjigu?

Naše su knjižnice pretrpane knjigama, koje slabo koriste i odraslima, a pogotovu djeci. Likovnih knjiga gotovo i nema.

Ipak od vremena do vremena želim u razred unijeti nešto lijepo. Mislim, da svaka prava umjetnina može biti korisna djetetu. Bila to slika egipatskog pribora za jelo, ili slika renesansne stolice, ili Ucellova konjanička bitka, ili Braqueova mrtva priroda, valjalo bi učenicima sve to pokazivati, i to s dobrim komentarom. Izuzetak je možda samo akt, koji im zbog teme još ne odgovara.

Takvu je pokazivanju cilj samo oduševljavanje ljepotom, a tek ovdje ondje, ako učenici zapitaju, opis sadržaja i tumačenje primjereno njihovoj dobi. To se može raditi od prvog do četvrtog razreda osnovne škole (o kasnijem školskom radu ne govorim, jer izlazi iz okvira ove knjige). Za to se mora učitelj pripraviti, da ne bude više štete no koristi.

Ja bih ovdje rekao i ovo: Kad radim sa starijim učenicima, kojima je cilj da upoznaju stil i da ga lakše razumiju, tada često upotrebljavam komparativnu metodu; ali do četvrtog razreda mislim, da je najbolje pokazivati samo one reprodukcije, kojima je tema slična zadatku, koji smo mi sami sat prije likovno rješavali.

Na primjer zadatak je cvjetna livada. Poslije njihova rada donosim u razred reprodukcije francuske tapiserije, gotskih iluminacija ili perzijskih minijatura. Kad djeca nacrtaju konja i kola, mogu pokazati dobre reprodukcije Generalića ili Viriusa, jer im je to blisko.

Djeca se u ovoj dobi bore, da iz plošnog načina prikazivanja izađu u volumen i prostor. U toj dilemi provest će nekoliko godina, o kojima upravo govorimo. Zbog toga osjećam, da im treba dati kvalitetne primjere, gdje se umjetnik u historijskom razvoju umjetnosti našao u sličnom položaju.

Najradije bih im pokazivao gotsko slikarstvo Evrope, ranu renesansu, francusku tapiseriju (naročito ranu), perzijske minijature, etrursko slikarstvo, naivne umjetnike i tome slično. Tu su problemi rješavani na sličan način kao u njihovu radu, a visoke su vrijednosti.

A što je s ostalim primjerima iz povijesti umjetnosti kao što su na pr. Leonardo da Vinci, Tizian, Rubens, Rembrandt, Watteau. Courbet. Monet. Picasso? I t. d. Sva ova, kao i druga velika imena volio bih da djeca rano čuju, da zarana nauče poštivati kulturnu baštinu čovječanstva. Kad pokazujemo dobre reprodukcije ovih majstora, djeca uživaju (znam iz iskustva), ali ipak vjerujem, da su oni prije spomenuti bliži djeci, pa i korisniji u ovom stadiju njihova razvitka.

Na to se nadovezuje još jedno pitanje: Da li djecu ove dobi treba voditi na izložbe?

Posjet izložbama

Mislim da treba samo u izuzetnim slučajevima, kad je karakter izložbe takav, da može djeci koristiti, a kvalitet najviši. Samo tada će se i njihova pažnja zadržati dulje na samim stvarima. Na primjer: izložba francuske tapiserije, mozaik, ili izložba dječjih crteža. Ali kad god ih vodimo, moramo ih pripraviti i upozoriti na najvažnije momente izložbe. Možemo ih zadužiti, da izaberu najljepšu stvar, koju će kasnije bilo nacrtati, bilo opisati u školskoj zadaći.

Na drugi način, i u drugim prilikama, nema smisla djecu ove dobi voditi po izložbama. To se odnosi na velike centre, u kojima se izmjenjuju mnoge izložbe, pa možemo vršiti ovakav izbor. Po manjim mjestima u unutrašnjosti izložba je rijetkost, pa bi koji put trebalo povesti djecu, tek da se informiraju, što je slikarstvo ili kiparstvo. Tu im se mogu dati korisne upute o načinu rada umjetnika i o zanatu vezanom za umjetnost, kao lijevanju gipsa i bronze, obradi kamena, načinu nanošenja boje na platno, okvirenju slike i dr.

Suvremena umjetnost

Kako ćemo djeci približiti oblike suvremene umjetnosti? Arhitekturu, predmete za svakodnevnu upotrebu i djela suvremenog slikarstva i kiparstva? Pokazujući im najvrednije primjere, kad god se za to desi prilika. Ili na satu u školi, ili u takozvanim slobodnim aktivnostima: na šetnji po gradu, naročito među novogradnjama, na izletu, promatrajući izloge, listajući lijepe knjige . . .

Djeca prepoznaju lijepo

Na prijašnjoj slici bilo je selo u boji neobično lijepo izvedeno (tab. XVII). Baršunaste materije, zagasitih boja, jednostavno slikano, bez naročite atraktivnosti u objektima ili crtežu, ipak je uzbudilo cijeli razred. To je odgovor na pitanje, da li djeca ove dobi pravilno vrednuju. Velika je organizatorska moć djeteta, kojom dijeli papir na dva pojasa boje i po njemu krupnim potezima slika noć (tab. XVIII). To je otkriće. Na donjoj slici (tab. XIX) medvjed stražari u Ćopićevoj pjesmi: Patroldžije.

Ali mi smo prošli još jednu sliku, koju dijete zove proljeće (tab. XX).

Prostor je neodređen. Mislimo, da je dolje tlo, a gore mračno nebo. Da ne budemo tako sigurni, da je to prostor, po nebu se slobodno razletjelo cvijeće. Tipičan primjer realnog i irealnog. Dijete zadovoljeno istinom mora »malo dalje«. Život cvijeta, kao ukrasa drveta, ne kao botaničkog podatka, čini ga dijelom dječjeg prostora. Slika je izvedena snažnim potezima i čvrstom bojom.

U cirkusu je moguće sve: da slon svira violinu, da čovjek lebdi u zraku, da zebra hoda po žici, da se pred vašim očima novčanica pretvori u paru, ili da živa čovjeka prepile na dva dijela, i da on poslije ustane i nakloni se publici.

Djeca vole cirkus; svaka ih predstava vrlo uzbuđuje i ona dugo o tom govore.

Zašto sam izabrao za crtanje cirkus? To je najidealnija tema za rad bojom. Klaun može biti odjeven u žensko ruho, može imati bradu, može nositi kapu sa zvončićima, kapu sa tri roga ili kraljevsku krunu, i sve to u najfantastičnijim bojama. Može biti odjeven u dvobojno odijelo; svaki mu rukav također može biti druge boje. Za takvu igru boja nemamo prilike, ako crtamo ljude iz običnog života. Svi smo mi obučeni prilično sivo i jednolično. Naprotiv cirkus nam daje bezbroj mogućnosti. Postavlja se sada zadatak: tko će bolje odjenuti svoga harlekina (tab. XXI.)?

Ali primijenio sam u tom slučaju nešto novo. Ušao sam u razred s već obojenim papirima. Ovaj put samo tamnih boja (crna, smeđa, tamnozelena . . .). Tko bi htio da radi na mojem papiru? Ali ja nemam bijeloga papira. Nova situacija izaziva ih na nova i smjelija rješenja, jer na crnoj podlozi ne mogu crtati olovkom ili ne mogu sebi pomagati crtajući olovkom. Ne mogu također ni slikati prozirnom bojom. Tako nastaju ove čudesne zebre (tab. XXII) ili onaj mađioničar s lopticama. Crtani su gustom svijetlom temperom, katkad i bijelom. Od slika iz dvaju razreda, kojima je tema cirkus, mogli bismo otvoriti izložbu.

Rad po crnom

A koja se trajna korist postiže ovim postupkom?

Bezbroj puta poslije ovakvog sata tražili su učenici, da li smiju najprije obojiti cijeli papir jednom bojom, što sam im katkad dozvolio.

Drugi put su sami obojili papir. Crtali su klavir ili šivaću mašinu.

Klavir ima naoko jednostavan oblik, ali je za crtanje veoma poučan.

Razvoj crteža klavira

Ako ga prikažemo sa strane, dijete ove dobi već je priličan realist. Klavir ima tri noge; kako da ih prikaže? Imao sam prilike taj predmet promatrati u razvoju crtačke sposobnosti djeteta od predškolske dobi do četvrtog razreda osnovne škole.

Najprije je to nešto slično lopti, ali s tipkama na jednoj strani, jer one služe za sviranje. Noge se od sredine šire na tri strane (šestgodišnje dijete).

Sedmogodišnje dijete gornji oblik klavira crta približno točno u tlocrtu. Ali sve tri noge moraju se vidjeti, samo više ne idu zrakasto od sredine, nego se u obliku piramide koso šire odozgo dolje.

U trećem razredu osnovne škole evo rješenja: Dijete crta klavir poluodozgo i dodaje mu dvije noge; zna da sebi zamisli i treću (sl. 80). U to je doba dijete sposobno i za čovjekov profil; zna da nacrta jedno oko, koje se vidi sa strane. Isto tako, kad crta čovjeka na konju, nacrta samo onu nogu, koju vidimo sa strane, kad čovjek sjedi na konju.

U četvrtom razredu imat ćemo u sobi klavir na slici: soba s klavirom. Tamo je klavir prikazan u prostoru, gledan s jedne točke. Ako se i vide tri noge, one su izvedene tako, kako se zaista pokazuju našem oku, kad klavir pogledamo s jednog mjesta.

Na ovoj slici sve bogatstvo materije u nijansama crnog postigli smo tušem preko podloge tempere. No tuš je s vremenom otpadao. To joj je i nedostatak. Zato neka radije rade temperom preko tempere.

Šivaća mašina (sl. 81). Već je druga u ovoj knjizi. Koliko grafizma pruža ovaj oblik svakom crtaču, bio on malo dijete ili veliki majstor.

Ali ja sam ovu podlogu dao zbog drugog razloga. Taj će se razlog s vremenom pokazati: tako dijete lakše postigne iluziju prostora.

Evo nas opet u Zagrebu. Nakon dvije godine ponovo crtamo polijevanje ulica. Gdje su one čudne sheme, što znače ljude? Pogledajmo, što rade ove ruke? Svaka ruka vrši točno određeni posao.

Analizirajmo sliku akvarelom (sl. 82). Prozirna boja. Kolo, na koje se namotava cijev za polijevanje, tako je plastično, da pokazuje dubinu. Sâmo kolo, skupa sa svjetiljkom i ručicama, tako je znalački načinjeno, da zaboravljamo nerazmjer između kola i ljudi. Ali prave proporcije ostat će sve do puberteta nedostatak u slikarskoj predodžbi svijeta.

Promotrimo kuću. Učenik se toliko zanio događajem, da je zaboravio na bilo kakav red među prozorima. Prozori su neuredno razbacani po fasadi.

Pogledajmo ljude. U njihovu držanju ima nešto službeno. Ruke su u pravilnoj akciji, pokret dobar, boje odgovaraju.

Proporcije

Moramo još nešto reći o proporcijama: od prvog razreda pa dalje polako se svladavaju proporcije jednog predmeta ili tijela. Evo dokaza u ovih ljudi. To će napredovati i dalje; lako ćemo u kasnijoj dobi učeniku objasniti stvarne odnose (poslije četvrtog razreda). To se odnosi na duljinu ruke, njene dijelove, duljinu noge, na širinu tijela, veličinu glave. Sada, kao i kasnije, to je samo sredstvo za izraz. To nije sistem ni cilj za sebe.

O proporcijama među različitim objektima: čovjek, kuća, lađa, cvijet, govorit ćemo kasnije. Na donjoj slici učenik je izravno crtao kistom, tušem (sl. 83). Upozorio bih na tri upotrebe tuša: potpuno crna ploha, debela crta i tanka crta u pravilnoj primjeni i dobrim odnosima.

Već smo u prvom razredu radili mozaik. Tehničke upute ne bih ponavljao.

Pokazujem im mozaik: Car Justinijan sa svojom pratnjom. Mozaik je iz Ravenne.

Imam veliku i dobru reprodukciju u boji i mnogo reproduciranih detalja iz tog mozaika. Sada već možemo govoriti o stvarnom mozaiku i o našoj imitaciji u školi. Opisujemo, kako su radili majstori iz Ravenne, a kako ćemo mi raditi. Na površni pogled, čovjeku to može biti slično.

Najprije ih upozoravam: na papiru ne ćemo prije lijepljenja ništa crtati. Možemo, ako treba, načiniti crtež na drugom listu. Jesu li svi kvadratići za ljepljenje jednaki? Približno bi trebali biti. Može li se stavljati papirić tik do papirića ili treba ostavljati razmake? Treba ostavljati sasvim male razmake, jer bez njih nastala bi točno oblijepljena površina, i ne bi se vidjelo, da je to mozaik.

Mogu li se upotrebiti neki drugi oblici osim kvadratića? Najbolje je, da ih izbjegavamo. Ali učenici primjećuju dragulje u prstenu, okrugle ukrase na haljini. Objašnjavam, da su ravennski majstori stavljali prave dragulje, a mi budući da ih nemamo, nego samo kvadratiće papira, onda je bolje, da i ne radimo taj okrugli oblik. To je objašnjavanje za njih, a ustvari te oblike izbjegavam zbog toga, što bi ih ta sloboda sigurno odvela predaleko, i začas bi se misao mozaika rasplinula. Dakle i za uske oblike, kao što je noga u ptice, obrva u žene, valja upotrebiti iste veličine papirića. Treba se snaći sa zadanim veličinama.

Možemo li stavljati jedan papir preko drugoga? Ne možemo, jer ni spomenuti majstori nisu stavljali jedan kamen na drugi.

Kako se radi mozaik od papirića? Radimo red po red ili površinu za površinom. Naš je cilj lijepi odnos površina i jasnoća u plohama.

Protiv naturalizma

Zašto radimo mozaik? U ovo doba dijete već ima prve loše sklonosti prema naturalizmu. Čim to primijetimo, valja uplesti novu tehniku, kojom dijete ne može slijepo kopirati vidljivu konturu predmeta. To je pitanje svakoga ručnog rada.

Rezanje u gipsu ili u drvetu za otisak; linorez, kolaž ili mozaik; sastavljanje prikaza od drvaca, kože, rezanje lima, savijanje žice — ni u kojoj od nabrojanih tehnika nije moguće posve imitirati prirodu. Sa svakom se stvara nešto novo, svojevrsno. Na primjer žica, koju savijamo, nije tako povodljiva kao olovka, kojom crtamo.

O svakoj tehnici osnovno je znati, što se može njome postići, koristeći specifičnost materijala.

Korišćenje specifičnosti materijala

Na primjer: ne znam, zašto bih zahtijevao da mozaikom prikažu stroj za piljenje drva ili ključ, kad se to bolje može izvesti olovkom ili perom umočenim u tuš. Zašto bih od drvaca sastavljao prikaz prirode, kad se drvcima bolje može riješiti arhitektura, a za prikaz prirode neka dijete upotrebi temperu ili vodene boje. Ali ne valja pretjeravati, pa na pr. specificirati, što mogu raditi temperom, a što vodenim bojama, jer se te dvije tehnike ne razlikuju toliko, da tu razliku registrira njihova još mala sposobnost osjećanja za karakter materijala. Osim toga, djeca rade onim, što imaju. Savijati od žice dat ću žirafu, gusku, leptira, jer će tu lijepo zaokruženi lukovi naglasiti ljepotu linije objekta. Važnije je dati dobre upute nakon dobra izbora tehnike: da žicu ne režu na štapiće, a drvca da ne savijaju kao žicu i t. d.

Zašto radimo tehnike?

Zašto radimo te tehnike?

One zadovoljavaju u djetetu težnju, da nešto opipljivo načini, a ne samo da nacrta.

Daju priliku za korisnu aktivnost, za organizirani rad.

Postiže se stanovita spremnost u upotrebi alata i materijala.

Nekima te tehnike pomažu u osnovnom crtanju — slikanju, jer ima inženjerskih duhova, koji ovako lakše nešto načine, nego da crtaju.

Šire granice estetskog uživanja i iživljavanja.

A kao najvažnije, kako smo već rekli, to je izlaz, kad se primijeti odviše naturaliziran oblik, sitničavost i nedostatak likovne vizije. Za to je takav rad neobično korisno od vremena do vremena ubacivati u radni plan.

Moramo se čuvati, da te tehnike ne postanu samo manuelne vještine. To će se najlakše izbjeći, ako zadanom tehnikom uistinu učenik može nešto točno izraziti.

Na prvoj slici je lav (sl. 84). Gledajte, kako se učenik snašao, kad mora ovako jednostavno prikazati glavu s očima. One crne pruge na trupu znače rebra, t. j. lav je gladan. A čitava je slika trebala biti završena dekorativnim šarama na pozadini, kao što je i počeo taj učenik s lijeve strane. Ali kako je rad trajao suviše dugo, nakon tri sata prekinuo sam ga. Učenici znaju o čemu se radi, stvorili su sebi gotovu predodžbu slike, i mi smo zadovoljni. Ako se ubroje još i opsežne priprave, bili bi previše zauzeti jednim zadatkom.

Na drugoj su slici (sl. 85) dva viteza u oklopima, a na trećoj (sl. 86) je prikazano izvlačenje mreže iz mora.

Problem prostora kroz historiju

Pred nama je sve akutniji najveći problem, problem prostora. Dijete osjeća i vidi prostor, ali ne zna, kako da ga prikaže. I umjetnik je tom problemu prilazio u toku povijesti slikarstva na mnogo načina. To je bio jedan od nekoliko najvažnijih vidova, kojim se stvara slika: kako treba nešto, što se događa na razmaku vodoravno udaljenom od gledaoca, slikarski prikazati u dvije dimenzije, na površini slike?

Primitivci

Primitivni umjetnici su to riješili nabrajanjem. Dok naše oko putuje od jednog dijela slike do drugog, vlastitom svojom aktivnosti, ono gradi prostor. Ali nisu uvijek ljudi bili zadovoljni tim rješenjem.

Gotsko slikarstvo

Gotsko slikarstvo Evrope, pojačavanjem volumena i rasporedom različitih situacija na površini slike, već stvara svijesnu iluziju prostora. Taj je prostor nekako ograničen, on je zaustavljen, gdje hoće autor, on je, rekao bih, kratak i tvrd. U takvoj slici stvari nisu sve gledane iz iste točke. Čini nam se, da letimo iznad tvrđave, dok gledamo, što se dešava u dvorištu. A hodamo po zemlji, dok gledamo ulazna vrata. Posve smo blizu, kad promatramo konjanika, a vrlo daleko, kad promatramo drvo. Reda među planovima nema, jer ne postoji sistem.

Renesansa

Renesansa će donijeti mnoga otkrića, rekao bih, postat će svijesna onoga, što je prije kadikad pogodila svijest. Stvorit će iluziju udaljenosti na dvodimenzionalnoj površini. Oko gledaoca će se odsad nalaziti u jednoj točki, i čitav svijet će se udaljivati od njega po sigurnim pravilima. Iščezište je ona idealna točka, u koju je uperen naš pogled, i prema njoj dolazi sve ubeskraj. Kad bi postojao idealni grad ili idealni drvored, a kad bismo mi stajali iznad toga grada odnosno drvoreda, mogli bismo jednim okom sagledati mnoge ulice i drveće, imali bismo to beskrajno veselje da zakone doživimo u stvarnosti. Ali gradovi obično rastu stihijski, a priroda je svojeglava pa je renesansnom majstoru ostala samo sanja o toj mogućoj ljepoti. On je sanja svuda. I tako nastaju one silne crte, koje putuju ubeskraj: na pločniku, na zidovima, u slikama Piera della Francesca, Perugina, Leonarda da Vincija, kao dokument dječjeg veselja u jednoj novoj igrački — spoznaji o prostoru. Ali i u zadovoljenju ljudske svijesti.

Barok

Impresionizam

Suvremeno slikarstvo

Veliko je to otkriće i velika je sreća njegova upotreba. Ali to postaje sistem gledanja. Sistem, kroz koji vidimo sve oko sebe. To je veliki korak u razvoju spoznaje o prirodi, i u početku čak motiv u slikarstvu. Vjekovima će vladati taj sistem i napokon će se pretvoriti u šablonu. Barok će ga produbiti. Impresionizam će mu dodati svijesno zračnu perspektivu (boje, što su dalje od nas, postaju sve tiše i sve hladnije). Tek oko početka XX. stoljeća puknut će obruč, koji je sapinjao sve napore slikarstva, i perspektiva one vrste bit će odložena ustranu — za upotrebu — kad želimo. A površina slike postat će arena, u kojoj će se slikar boriti svaki put s novim neprijateljem, kojega sam sebi izabere: sad je to volumen, sad muzikalnost linije, sad pokret masa u prostoru, sad simultanost događaja i t. d.

Ali vratimo se u razred. Oko odrasla čovjeka priviknuto je na promatranje upravo preko umjetnina nastalih od renesanse do impresionizma, a to je kasnije potpomogao i razvoj fotografije. I učitelj tako odgojen

ulazi u razred. Dijete također gleda predmete i fotografije, i razvijajući se želi, da načini stvari »negdje«. Ako crta sobu, onda želi dati odnos između udaljenih i bliskih predmeta; ako prikazuje ulicu, želi to isto. Kako da se odnosimo prema tome? Naša je dužnost doskočiti zadatku, poučiti učenika, ali tako, da mu to može biti prihvatljivo. Treba mu postaviti zadatak, koji će ga iznenaditi jednim viškom, a to je prostor.

Ovome problemu posvećena je čitava literatura, i na temu prostora u dječjem crtežu priređuju se izložbe.

Zadaci za prostor

Pokušajmo i mi, poput naivnih slikara, to riješiti superpozicijom. Neka učenici crtaju četverored vojske, ili bicikliste (sl. 87) u četveroredu. Ako im zadamo, da crtaju vojsku, koja odlazi u koloni, to je dobro. Ređat će ih sve, dok ne dođu do gornjeg ruba papira. Ako im postavimo zadatak, da crtaju vojsku, koja kraj nas prolazi u četveroredu, dobit ćemo slično rješenje, kao na slici 87. Njima ne ostaje druga mogućnost, nego da ih stavljaju jednoga iznad drugog. Pa tako su se snalazili i minijaturisti Srednjega vijeka i slikari sve do renesanse.

Drugi je zadatak: treba nacrtati ulicu i preko nje transparent za Prvi maj. Učenici će to svakako morati nacrtati samo na jedan način: ulica im je i sada, kao i dosada, skup kuća, koje gledaju frontalno, ili se stidljivo javlja pogled s ugla. Učenik će biti primoran, da transparent »povuče nekuda poprijeko«, povuče prema sebi; eto rješenja na slici (sl. 88). Time je postigao dubinu i shvatio svoj vlastiti zakon rada.

Učitelj napušta program

Po starom nastavnom programu trebalo je sada s djecom raditi perspektivu, jer je poznato, da oni već traže neka rješenja u vezi s tim. Njih zanima, kako da ostvare prostor. Ali u programu se tražilo, da im učitelj na predmetima na stolu ili u prirodi objasni, kako da ih crtaju po zakonima perspektive. To je bilo preuranjeno, i učitelj se uzalud trudio. On u tome nije mogao uspjeti. Nastajala su rješenja tobože prirodna i obično se svršavalo time, da je učitelj konačno odustajao od programa.

Kada bi na pr. učitelj učio i u kojem razredu kasnije, kako se crtaju tračnice, koje od nas idu unedogled, možda bi koji učenik u razredu razumio njegovo tumačenje, većina ne bi znala ni ponoviti; a ni jedan se učenik ne bi znao koristiti ovim zakonom crtanja. Kad bi na primjer trebalo nacrtati ljude na pruzi, sigurno im ne bi pogodili veličinu, jer su to za njih i u starijoj dobi mogla biti samo pravila, a u ovo doba samo muka.

Tako je i s predmetima na stolu: kockom, loncem ili mlincem za kavu.

Višak: daljina

Ali mi ne smijemo zatvoriti oči pred željom djeteta. Ja je osjećam cijele ove godine radeći u razredu. Zato učenika navodim na zadatke, u kojima je sakriveno rješenje. Ne učim ga, kako da nacrta, dajem mu samo zadatak, što da nacrta. To sve postižem odabiranjem objekta i razgovorom. Učenik crta, konstruira, a kad završi crtež, primijeti jednu novost, koja se sama uvukla u crtež, a to je daljina.

Dječja radoznalost može biti korisna, kad je zaposlimo. Dosadno i sigurno devetgodišnji učenik može da crta šljivin list ili ornament. Može crtati vuka i Crvenkapicu, točno kao u slikovnici, ili Paju patka. A može, i da otvori oči i da ugleda podvožnjak. Ako ga nagovorim, neka taj podvožnjak (sl. 89) ne crta, nego gradi, kao što bi ga gradio od drveta, odmah ga crta iz profila. Tako mu jasno raspoznajemo oblik. Kad ga dovrši i oboji crno zbog čađe, neka s jedne i druge strane načini zeleni nasip, visok kao podvožnjak. Tuda će ići lokomotiva.

Prostor, ne shema

A zatim? Ispod podvožnjaka učenik ide u školu, a prolazi i tramvaj. Da li prolazi istim smjerom kao i vlak? Ne. Prolazi okomito na smjer vožnje vlaka. I tako učenik crta za tramvaj vertikalne pruge. Kako sam ga učio perspektivu? On ju je vidio sam. Slika se završila onim istim »kratkim« prostorom gotike, bez iščezišta, ali zato pravim prostorom, koji svojim kosim crtama ne plaši dječaka, smije li u njega postaviti ljude. Ovo je prostor za ljude.

Takvo njegovo znanje o prostoru postat će njegova svojina. Ne tako brzo, ni sistematski, ali više se ne može vratiti na jednu crtu, ili na dvije crte, kao nekada, ni na neke slučajne odnose. Samo uvijek stvarnim i njemu bližim zadacima utvrđujemo ovo njegovo znanje. Neka mu prostor bude kao čovjeku zrak; nešto što se ne primjećuje.

Ćopićevu pjesmu »Bolesnik na tri sprata« radili smo i u trećem razredu.

Kako su ove figure čovjeka daleko odmakle od nekadašnjih crteža tog istog dječaka. U mapi, u kojoj godinama čuvam njegove crteže, osjeća se, da je prevaljen veliki put. Kako su sada vjerne proporcije na čovjeku, pa čak i među objektima (čovjek, ljestve, paun, žirafa, sl. 90). Kao što njegov dosje, tako i dosjei svih ostalih učenika pokazuju isti pravac kretanja. Profil u crtežu ovladan je potpuno. Gledajmo akciju. Vatrogasci su (po našoj razradi priče) donijeli ljestve doktoru Janu i, kako vidimo, promatraju, što doktor radi. Prvi vatrogasac je digao pogled i promatra doktora, drugi gleda žirafu. Čak je razlika i u položaju glave. Žirafa je veoma vjerna, glava joj je dobroćudna kao u prave žirafe. Paun je lijep.

Usput bih spomenuo nešto o kompoziciji: svi gledaju prema centru slike. Žirafa, vatrogasci i paun. Nitko ne gleda prema okviru! Učenik osjeća, da bi svako lice, koje bi gledalo izvan okvira, razbijalo jedinstvo slike.

Na donjoj slici (sl. 91) doživljaj je jači. Kroz rešetke naslućujemo žirafu. Doktor je na ljestvama, ali gleda s leđa. Slikao ga je učenik izravno kistom. Raspored velikih površina je lijep i izvanredno gradi prostor. Svaki je dio slike najjasnija projekcija predmeta.

Tekstura slike

Ovdje bih upozorio na teksturu slike. Slika je podijeljena na nekoliko površina. Površine su odnjegovane, svaka kao cjelina jedne materije. Travnjak, pločnik, dlaka žirafe, humak od zemlje, ... Kako vidimo, stajalište, odakle gledamo u ta dva crteža, različito je. Dok prvi učenik prizor gleda sa strane odozdo, drugi se u mislima popeo iznad ograde, ali opet nije dosljedan u crtežu.

Selo-grad. Paralela selo-grad daje mi mogućnosti, da uspoređujući organizirane i neorganizirane ulice upoznamo neke zakone gradnje stvarnoga grada i sela, karakteristike i izgled, ali srž zadatka je opet rješenje prostora.

Učenici se snalaze. Najprije razgovaramo o razlikama. Ređaju se opisi i uspomene. Prijedlozi učenika i plan rada.

Na gornjoj slici (sl. 92) vidimo svega dvije zgrade. Općina i crkva. Ljepota i određenost svake ove kuće zaokružila se u čistoj boji i crtežu kistom. Evo, kako je lijepa žuta zgrada općine s izostavljenim bijelim rubom. Crkvu po nekom svom zakonu učenik boji u dvije boje. Sve je čisto, umiveno. Pogledajmo samo onu česmu. A pred crkvom lokva vode.

Na donjoj je slici grad (sl. 93). Širok pravilan raspored. Velike kuće nižu se u blokovima. Drveće je zasađeno u redovima. Pločnik siv, a kuće svaka druge boje.

Ovdje se vidi, da je dijete upotrebilo ravnalo. Da li dopuštam upotrebu ravnala? Obično ne dopuštam; ravnalo upotrebljavaju za geometrijsko crtanje. Ipak dijete voli povući krišom crtu barem pomoću poklopca pernice.

Upotreba ravnala

Zašto sam protiv ravnala? Crta povučena rukom živa je. Ona je dokument o djetetu. Njegova slika i njegova snaga. Ujedno i njegov napor, njegovo stvaralaštvo. Crta povučena ravnalom obično ne pogađa cilj. Ravnalo prekrije široki pojas slike i u tom trenutku dijete ne vidi cjelinu. To je ujedno linija manjeg otpora. Dijete ništa ne nauči, a u konačnici se i ne izrazi.

Ali ipak, vidio sam rijetkih crteža djece, gdje je crta ravnalom imala smisla. Na jednoj slici gradnje vide se skele, tračnice i ljudi; unaokolo slobodna priroda. Drvo raste nepravilno, čovjeka ne možemo prikazati ravnom crtom, a skele su geometrijski jasne. Zato ih je nacrtao ravnalom. Mogao je to postići i prostoručnim crtanjem, ali ovaj put mi ravnalo ne smeta.

Zbog ovog rijetkog izuzetka ne mijenjajmo pravilo. Neka crtaju bez pomagala.

U Zagrebu je otvorena izložba dječjih crteža: »Život partizana« i »Čovjek i rad«. Vodio sam tamo učenike vježbaonice. Za to smo se spremali, dogovarali i napokon smo posjetili izložbu. Ali svaki je učenik imao svoj zadatak. Oni unaprijed znaju, da ćemo na idućem satu crtati nešto iz te izložbe.

Došao je taj sat. Sva su sredstva dopuštena. Vodena boja, olovka, tuš, masna boja, tempera, kolaž.

Jedna tema, trideset zadataka

Ovaj put imamo mnogo doživljaja. Počinjemo već sa školom. Trideset đaka polazi iz naše žute zgrade. Evo prilike da nacrtamo školu. Zatim prolazimo pored knjižare »Mladost« i pored Kazališta. Jedna i druga zgrada naći će svoje slikare. Zatim idemo širokom ulicom s drvoredom. Napokon smo pred paviljonom. Promatramo zgradu: Umjetnički paviljon na Tomislavovu trgu. Dvokrilna zgrada, žuta, sa staklenim krovom. Pred paviljonom gledamo djecu, kako se skližu po uglačanom kamenu ograde. Penjemo se po stepenicama. Zatim u paviljonu razgledavamo crteže.

Svima se žuri na posao. Svaki bi htio nešto lijepo nacrtati. Dosada su moji učenici već nacrtali mnogo crteža, imaju mnogo riješenih zadataka, mnogo se vesele boji i različitim tehnikama.

Njima nije strano sve ono, što promatraju na zidovima paviljona. Te su slike slične njihovima, često upravo s onakvim zadacima, kakve su i oni rješavali. U ovoj dobi oni lako stvaraju predodžbu svoje buduće slike. Nisu više, kao nekada, na početku posla pred jednim zadatkom, a svrše ga sasvim drugim. I sada će se u toku rada usput naći još neke nepredviđene stvari ili ljudi, jer će im misao odlutati od željenog cilja, ali to su rijetki momenti, jer uglavnom svi jasno vide cilj.

Sada otpadaju primjedbe, kao nekada, da se predmet crta usred papira. Danas možemo već govoriti nešto i o kompoziciji. Ali oprezno. Bolje je ne govoriti ništa nego govoriti pogrešno. O tome treba mnogo znati, da bi se moglo malo reći. To govorim zato, da se rad učitelja ne

pretvori u novo upletanje, koje smo upravo htjeli izbaciti iz nastavne prakse. Pretežno se još uvijek bavimo događajem. Sve do petog razreda, kad dijete prelazi u ruke stručnog nastavnika crtanja — likovnog odgoja, bavimo se doživljajem. A sve ono, što smo radili, kako smo postupali po nekom planu, bilo je samo obigravanje oko doživljaja, kojim će se pomoći stvaranje novog sredstva prikaza.

Promotrimo crteže reproducirane u knjizi. Na prvoj slici vidimo Sveučilišnu biblioteku (sl. 94). Kako se učeniku misao zaletjela tako daleko od puta do izložbe? Kraj te zgrade ne prolazimo, a karakteristike joj nisu tako jake.

Umjetnički paviljon je vrlo vjeran (sl. 95). Dječje vjeran. Kamene figure na ulazu, stakleni krov, kroz koji se vide oblaci. Kako može biti zgrada bez prozora? Zato učenik stavlja prozore, iako ih Umjetnički paviljon nema.

Stepenice, motiv za dubinu

Penju se dva po dva u paviljon (sl. 96). Taj motiv: stepenice, veoma je koristan za svladavanje prostora. Usput opažaju razlike u odijevanju. Njima se toliko žuri, da već kroz vrata vide crteže u paviljonu. U stvarnosti se to ne vidi. Sve je to ipak dragocjeno dječje sanjarenje. Sanjarenje s nekim znanjem, i za sebe, poduprto zapažanjem.

Napokon smo u paviljonu. Pred nama su crteži, vise između dva stakla uza zidove. To učenici znaju prikazati, ali ne smijemo crtati izmišljene eksponate. Svatko je dužan, da se sjeti nekih crteža i da ih, koliko može, točno prikaže.

Shema prostora

Primijetit ćemo poznatu dječju shemu prostora. Iz svakog ugla, koso prema sredini papira potežu liniju, koja se zaustavlja kao tobožnji pravokutnik zida. To bi bila neka perspektivna shema sobe. Kako učenici do nje dolaze? Tko zna? Možda je otac arhitekt, ili su nešto slično opazili na kojoj slici. To se začas pronese razredom. Oko trećeg razreda to je redovna pojava. Ali učenici ne razumiju tu shemu. Oni se njome pogrešno služe. Tu shemu susrećem kadikad već i u prvom razredu. Kako se

prema njoj tada odnosim? Vladam se, kao da je ne primjećujem. Ona neko vrijeme živi, onda se iživi, pa je učenici zaborave. Ili, ako to načine mnogo puta, kažem im, da mogu sliku naslikati i bez tog okvira. Onda im se učini, da je to samo okvir, a ne prostor, i više ga ne crtaju.

Kako se sada odnosim prema toj shemi? Pogledajmo redom crteže.

Na ovoj slici (sl. 97), gdje četiri djevojčice i dva dječaka promatraju slike, to je vrlo uspjelo i ima nešto u tom rješenju. Oni ne primjećuju, da sva ta djeca lebde u zraku, odnosno da su na zidu, a ne na podu. Ali kako na toj slici ima vrijednih zapažanja druge vrste, ova prostorna »pogreška« se ne primjećuje.

Uzmimo da sam učeniku pomogao i savjetovao mu, neka djecu spusti na pod, on bi izbrisao i popravio. Sve bi se poremetilo. Djeca bi bila prenisko, a njemu bi ozakonio njegovu shemu, bez koje ne bi nikad više slikao sobu.

Na petoj slici (sl. 98) još je jasnije, da je to samo okvir. Jer, ako to uopće nešto znači, zašto je učenik onda prepolovio zid i od zida načinio zid i pod? Kod ovog učenika još je očitije, da se djeca veru po zidu, dok promatraju crteže. Ali ja sam i opet zadovoljan. Više mi smeta, kako učenik u trećem razredu onim shematskim crticama rješava noge i ruke, a krugovima dječje glave, nego rješenje prostora, koje ionako uvijek mora biti stvaralačko.

Dobre strane te slike tolike su, da u to uključujem čak i prostor. Zar nisu u prostoru oni stolovi, na kojima stoje bijeli papiri crteža? Zar ne osjećamo, da oni stoje vodoravno, a crteži obješeni o zid uspravno. Zar veličine nisu dobro odmjerene? Postavlja se sada pitanje: što zapravo stvara prostor? Njegov kostur ili njegovo ispunjenje?

Što stvara prostor?

Prostor nastaje raznolikim naznakama, na bilo kojem mjestu crteža, katkad zrelo odmjerenim detaljima, kojiput odnosima veličina, kadikad slučajnim smjerom u dubinu, ponekad ispunjenjem plohe, ali uvijek elemen-

tima zapaženog života. Živi se u prostoru. Znači, prostor možemo oblikovati na različite načine. Svako pravilno zapažanje imat će u sebi elemente prostora.

Kao posljednju sliku s ove izložbe (sl. 99) dječjih crteža ostavio sam onu sliku s četiri panoa na zidovima. Ovo je dijete prevalilo velik put u znanju o prostoru. To je gotovo dobra shema. Slikalo je skoro prostor sâm. I da nije one »pogreške« lijevo i desno na zidu, gdje panoi stoje vodoravno — kad dijete zna, da su oni stajali vodoravno — mjesto da su nacrtani koso odozgo dolje, rekli bismo, da dijete zna zakone. A ovako možemo reći, da ih osjeća. Da ne bude shema, brani ga autentični doživljaj. S ovim slikama na zidu taj je doživljaj potpun. Dijete ne zna apstrakcije. Ono zna samo život. I koliko je proniknulo u život, toliko mu vrijedi slika. Ova slika je veliko i vrijedno rješenje.

Prostor sam

Pred nama su dva crteža ribe.

I to je crtež po sjećanju. Dogovaramo se: ribe možemo nacrtati u vodi, na papiru, na pladnju ili naprosto na jednoj dasci. Ribe, koju god vrstu želimo i koliko god hoćemo.

Riba je tako jednostavna oblika, da je može nacrtati svako dijete. A mnogo riba bačenih po stolu mogu zauzeti svakojak položaj. I tako isprekrštamo po našoj želji na papiru te jednostavne oblike. U razredu ima realista. Oni crtaju šarana ili soma. Jedan crta morskog psa, koji je bio izložen neki dan na tržnici.

Koliko divnih rješenja sa svakom ljuskom na šaranu, slično kao kad su crtali crepove na krovu. To su izvanredna rješenja, perom, tušem. Koliko pravilnosti, koliko strpljivosti, koliko ljubavi za lijepu crtu! A iz svega toga kako gledaju ribe.

Gornja slika odaje veoma naprednog crtača (sl. 100). Ovaj namjerni nered i znanje komponiranja mnogo su pred njegovom dobi. Ali tu sam pogriješio ja. Dopustio sam mu, da širokim kistom načini rub na stolu, i to je ovdje nepotreban i grub dodatak. Nije mu dao života. Evo pri-

mjera, kako loše upotrebljen pribor odmaže doživljaju. On je bio ponosan, kad je izabrao široki kist, ali ga nije dobro upotrebio.

Donja slika (sl. 101) spora je, troma i primitivna u svojoj ljepoti. Mučno je dograđivala djevojčica svoju sliku. Tražila je savjeta, ja sam ga škrto davao, riječ po riječ. Želio sam, da se sama s nekoliko elemenata izvuče iz zadatka. Rezultat je ova velika, prava ljepota. Ribice su u svom iskonskom praobliku i bez očiju, kao mrtve. Čisti tanjir i pletena košara, na kojoj stoji tanjir, dokazuju, da dijete još uvijek misli na dječji način. Ono, što stoji na podu, ravno je. Ono, što je okruglo, moram prikazati okruglo. To me podsjeća opet na naše naivne umjetnike. Upotrebljene su samo tri boje.

Čistoća sredstva

Čitav je razred prihvatio ovu sliku na kraju sata s odobravanjem. Svi oni osjećaju, što je lijepo, iako teže realizmu. Sada moramo sretno zaobilaziti grebene i ploviti po sredini: kraj težnje za realizmom odgajati i ljubav za ljepotu. Zadatak nam je sve teži.

Opet smo pošli u Gornji grad. Prošli smo mjestima u vezi s historijom Zagreba, a i neobičnim i lijepim po obliku. Vidjeli smo okrugle velike kapije, Kamenita vrata, crkvu sv. Marka, zvjezdarnicu.

Sjećamo se podvožnjaka. Kako energično projuri cesta kroz Kamenita vrata (sl. 102)! Kako je ovdje već savladana dubina! Želeći da to odmah nacrta, dijete se ne koleba. Širokim kistom sigurno crta prodor kroz kuću. Ljubičasta boja kuće na slici nije slična boji kuće kraj Kamenitih vrata, ali je vjerna. Istina dobiva svoju samostalnost. Vizija je čista. Tako sva sredstva, koja je ostvare, postaju dobra. Tko pita, da li je baš ta kuća uistinu te boje. Ovo je realnost, realnost na papiru, jer nas dijete uvjerava u njeno postojanje.

Na drugoj slici je također Gornji grad (sl. 103). Nije to nijedno određeno mjesto u gradu, to je utisak Gornjega grada.

Vrijednost je ove slike u totalnosti prikaza. Mi smo sigurni, da je teren ravan, kuće okomite, a nebo prazno. To je nov korak u prostor: vodoravno, uspravno, ništa. Ali te kuće su pred nama okomite na naš pogled. Dijete se još izražava frontalno. Krenulo bi nekud, a ne može. Nije još vrijeme, da mu damo veći zadatak. Najveći domet ovog crteža je zemlja. Pločnik je vodoravan, pa udaljujući se prema vratima sve uži. Ali poslije učenik ne zna, što bi s njim. Da je bilo vremena i da smo mu postavili još jedan mali zahtjev: neka nacrta naprijed na putu kola, kako prolaze mimo nas, a pred kućom dva djeteta. Ali to može drugom zgodom.

A što je zaboravio? Zaboravio je isto što i njegov prijatelj na slici: polijevanje ulica; da među prozorima vlada nekakav red.

Može li to svaki učenik postići?

Obadvije su ove slike načinjene po sjećanju. Može li svaki učenik to postići u ovoj dobi? Je li to izuzetak ili rezultat nastave? Dobrim postupkom, od dolaska u školu do ovih godina života, to može postići prosječan učenik. Može li ga do toga dovesti učitelj? Sistematskim proučavanjem dječjeg crteža, skupljanjem kolekcija, posjetama izložbi i davanjem likovnom odgoju istu važnost kao i ostalim predmetima bit će to moguće.

Prošao je Prvi maj. To je novi zadatak za moje crtače. On se ponavlja svake godine kao i »Dan Jugoslavenske narodne armije«. Samo im je Prvi maj bliži i veseliji. Toga dana se ne radi, ljudi su svečano odjeveni. U zraku se osjeća radost. Mnogi kamioni voze trudbenike na izlete u prirodu. Lišće je svježe zeleno, i ljudi se osjećaju sretni. To treba izraziti. U razredu valja probuditi raspoloženje, koje odgovara Prvom maju. To je prilika za veći format, slobodno slikanje bojom. To je prilika i za kolektivni crtež. Sav dosada stečeni inventar poznatih predmeta izvrsno će poslužiti djeci pri izradi svoje slike radosti. Iako je tema Prvi maj tema sreće i dječjeg pripovijedanja, ipak vršimo analizu zadatka, postavljamo

pojedinačne ciljeve, učenici ih postavljaju sami, i zagrijavamo razred za rad. Na kraju sata djeca daju sudove o svakom radu posebno.

Najveseliji doživljaj toga dana bio je helikopter nad gradom. U njemu uživaju sva djeca (tab. XXIII).

Torzo svijeta

Ali ne možemo naslikati helikopter u isto vrijeme kad i zemlju. I dijete se odlučuje. Da se ipak vidi, da u tom veselju sudjeluje i zemlja, a nad zemljom da leti helikopter, valja prikazati samo gornje katove kuća. To je velik napor, velika odvažnost djeteta. To je torzo svijeta. A dijete poznaje samo cjeline u svijetu. Znamo, da djeca ove dobi još ne znaju, što je poprsje. Zato slikaju uvijek cijelu figuru, a ne samo gornji dio. Pol čovjeka, ili pod grada, ili pol kuće, to je otkriće. Možemo ostaviti nešto, da to zamislimo. Ne moramo nacrtati sve.

S tom namjerom je postavljen ovaj zadatak.

Učenik je radio odmah kistom. Nebo, kakvo bi bilo za Prvi maj nego plavo! Djeca puštaju balone. Puno je nebo raznobojnih balona. Kuće su nejednake, frontalne i stvarne. Sve je to velika lijepa radost za oko. Zapažanje i oduševljenje prikazano je slobodno i već znalačkom rukom djeteta. Još se nađe po koja boja neposredno iz kutije. Sve se više služe bojama, koje postižu miješanjem. Sada već i hoće da načine nešto lijepo.

A sad ćemo načiniti nešto lijepo. Na plavom moru, po povjetarcu plovi mnogo jedrilica. Nijednu jedrilicu mi ne vidimo izbliza. Ne raspoznajemo kormilare, ne možemo pročitati imena. Čak ne vidimo ni jarbol. Mi samo vidimo jedra i more.

Dekorativnost izvučena iz prirode

Dijete učini tri pojasa: plavo more, »nešto« bijelo, na čemu će se vidjeti čamci, i zeleno brdo. Vjetar diže male talase na moru. Tu sitnu mrežu crta dijete perom umočenim u bijelu boju, a dva po dva jedra lepršaju. To, što lepršaju, čini nam se, da trepere pred nama bojom i da pjevaju crno-bijelo, crno-bijelo (tab. XXIV). Ta prekrasna igra godi našem oku, i mi to možemo izvesti u velikom

formatu; s mnogo takvih čamaca i nastaje prava jasna dječja dekorativnost, kao s onim ribama maločas. Čitav razred to odobrava i voli, i tako nastaje mnogo ovakvih slika. Neki su mjesto jedrilica slikali grad s mnogo kuća, naizmjence crnih i bijelih. Pred nama trepere prekrasne crne i bijele površine.

Promatrajući redom, možemo konstatirati kod djece siguran uspon. Nijednom nisam uzeo u ruku kist i načinio korekturu u teci. Razgovarali smo. Oduševljavali smo se. Stvarali smo atmosferu slobode i zabave u radu. Kad je trebalo, i veću disciplinu. U djece je rasla potreba za radom i stalna težnja za novim otkrićima. A kad bi ona zaspala, morao sam je zadatkom probuditi.

Crtež darovitog djeteta

Za razliku od prethodnog primjera, pred nama je jedna slika, za koju vjerujem, da je ni najbolji pedagog ne će moći izvući iz prosječnog djeteta ove dobi. Pokazujem je stoga, što je lijepa. Obiluje kvalitetama dječjeg, ali velikog stila. Ukratko, načinilo ju je darovito dijete. Zar se njihovim uspjesima ne veselim?

Na temu: svadba (kad smo bili pozvani na jedan natječaj) nastalo je mnogo lijepih crteža. Ovo je najljepši (sl. 104).

Crni i bijeli konj. Crni fijaker i nevjesta u bijelom. Da nevjestu mora obojiti kao i cvijet svijetloružičasto, do toga učenica nije došla razumom, već osjećajem. Koliko ova učenica zna o konju? Ona ga je gledala, proučila mu ormu i ukrase, ali što bi to bilo bez općeg osjećaja za lijepo? To bi bio samo neki konj. Sjetimo se onih crno-bijelih jedara. Možda je ovdje odjek onog zadatka, koji se ostvario u crno-bijelom jedru, ili crnim i bijelim kućama u gradu.

Što za mene znači ovaj crtež? Najprije ljepotu. Ako je samo to cilj, da nastane nešto novo, a lijepo, postignut je. Stavit ću crtež na zid i gledat ću ga u svojoj sobi. Kao i djelo umjetnika. Ili će krasiti dječju sobu ove učenice. To je dokument o dječjoj duši, o njenu znanju o okolini, kao i o njenu osjećanju za ljepotu.

Napokon, to je događaj za nju, za mene, i za cijeli razred. Takva ljepota izazove u razredu posebno osjećanje poštovanja, pa i kod najsurovijih. Mnogo ovakvih doživljaja, kako likovnih, tako i poetskih, ili muzičkih, može djelovati estetski, a ne samo estetski, nego i na cijelu psihu djeteta. A konačno i moralno.

Pogled unazad: treći razred

U ovom razredu doživio sam mnoga iznenađenja. Priređivali su mi ih svakoga dana. Kako u načinu pripovijedanja, tako i u poznavanju prirode. Sve se to složilo u nekakav red opisivanja i služenja tehnikama. Teško bi bilo zaokružiti pogledom zadatke trećeg razreda. Svestrani su ti zadaci, jer je svestran dječji interes. Ljubav za crtanje je na vrhuncu. To je moment pred njihovim oprezom i realizmom, koji će se javiti iduće godine. Crtaju i dalje napamet, jer još ne znaju gledati prirodu. Još nije vrijeme za crtanje po promatranju.

Osnovno je, da svi žele prikazati prostor. To je najveći problem i moj najteži zadatak. Tome smo prilazili sa svih strana: razgovorom, izborom teme i analizom crteža na kraju sata.

Prikaz situacija olakšan je velikim izborom objekata, koje su crtali, i kojima se na sve sigurniji način služe. Figura čovjeka je sve više u pokretu. Čak i griješke u proporcijama sve su manje; proporcije su ipak nesigurne, kad dijete crta veliku figuru preko cijelog papira. Da opišu dječji svijet, boje su djeci otkrile sve svoje tajne. Stalno se služe miješanjem boja.

Papir, kad je to samo moguće, sasvim prekrivaju prikazom.

Sposobni su za discipliniran kolektivni rad.

To je godina najvećeg uspona, razgovora o lijepom, velike slobode u radu.

RAD U ČETVRTOM RAZREDU

Učenici sad mnogo znaju. Snalaze se na zemljopisnoj karti, poznaju grane privrede, učili su o prošlosti naše zemlje. Sami su već dosta putovali ili slušali one, koji putuju. Razumiju simbole, služe se geografskim reljefom. Vrše sami pokuse i bilježe ih u bilježnice. Postaju samostalni, a dajemo im i prilike za to. Oni su mali »odrasli«. Više to osjećaju, nego što jesu. Oni to žele biti. Promatrajte ih, kako se vladaju prema manjima od sebe.

Ali ipak su djeca. To ne priznaju, a mi to vidimo. Sada ih vrijeđa, kad s njima govorimo kao s djecom. Ako želimo da im naši savjeti koriste, moramo biti oprezni u svojim primjedbama.

Da ipak ostanemo djeca, evo nas u zabavištu u Maksimiru. Na širokom polju, kroz žuta vrata ulazimo u Dječji grad. Na ovu stranicu knjige stavio sam dvije slike, namjerno.

Prva usporedba

Na obadvije slike u pozadini je isto brdo. To nije brdo, to je Zagrebačka gora. Nije važno, da li se Sljeme prilijepilo uz zabavište (sl. 105), ili između njih postoji kakav pojas šume ili grada (sl. 106). Ali tamo je Sljeme. Učenici nisu sjedili jedan kraj drugog, i postupak je različit. Donja slika je prozirni akvarel, gornja teži gustoći gouacha (gvaša).

Očit je u jedne i druge slike put prema realizmu. Na obadvije slike vidimo žuta vrata, kroz koja se ulazi u zabavište. Ona stoje na desnoj strani slike, kao što doista stoje u prirodi. To je opasno. Učenici više ne mogu pobjeći od realnosti.

Ali mi ne smijemo za tim žaliti, što oni nisu više »djeca« kao prije, što nisu »naivni«.

Gdje je sada »dječji izraz«? Mi ih ne možemo zaustaviti u napredovanju, nego naprotiv, tome se moramo veseliti. Oni su upravo toliko stari, koliko znamo, i njihove reakcije odgovaraju toj dobi. Ali mi bismo griješili, kad bismo htjeli, da ostanu »naivni«. Moraju samo ostati čisti i neposredni. Sve, što načine, mora biti istinito. Pogledajmo vrtuljke na obje slike. Oni se mnogo ne razlikuju. Po obliku su gotovo isti, nešto se razlikuju u boji. Dok onaj učenik na gornjoj slici još nespretno razbacuje po tlu streljane vrtuljke i slično, ovaj na donjoj slici inženjerski vlada tlocrtom igrališta. Kako samo vješto crta ulaz u blagajnu, kroz lijehe zelenila i kolce sa žicom.

Elementi su sigurno točni, u jednog i u drugog učenika. Ako se udubimo u sitno nacrtanu streljanu, čamce ili u lance vrtuljka, vidimo da je to sve znalački izvedeno. Pa na što moramo sada paziti? Sad su već sposobni za prve estetske upute, i mnogi ih već traže. One, koji ne traže, upozoravamo sami.

Druga usporedba

Evo drugog primjera: peć u školskoj sobi.

Od ona ista dva učenika i postavljeno istim redom. Gornju peć radio je onaj s prilijepljenim Sljemenom, a donju učenik s inženjerskim osjećajem za prostor. Ovdje se radi o obliku.

I jedan i drugi su već u dobi, kad predmet ne žele prikazati samo u njegovoj projekciji. Oni silom hoće da peć prikažu s ugla. Promotrimo rezultat. Prvi učenik ne zna i ne osjeća zakone perspektive (sl. 107). On osjeća peć. Ta peć je lijepa; pločice su sjajne, plavkaste i lijepe. Sa svoja tri vijenca ukrasa baš je lijepa. U želji za lijepo radio je, što je mogao. Nepravilno je započeo crtati gornji rub i stao na po puta. Da je nastavio, vidio bi onu plohu gore, koju zna da ne vidi. Tu je stao. Peć stoji na podu, znači da je ravna. I nacrtao je dolje ravno. To je mali esteta i izvanredno zapaža ono što je lijepo. Ali nije vidio čak ni to, da kaljeve pločice ne stoje jedna nad drugom, nego da se dvije pločice sastaju nad polovinom donje ploče.

Pogledajmo sliku drugog učenika. Inženjer (sl. 108). On zna, da nam se čini, da sa strane gornji rub peći ide dolje, a rub na podu prema gore. On još ne zna za iščezište i on bi vjerojatno pogriješio, da pred tu peć mora staviti još i stô, ali ovoliko u prirodi »vidi«. Koliko i gotski slikar. Sve kaljeve pločice baš ne stoje u dobrom redu, ali mnogo točnije nego kod prvoga. Treba li ovome drugome oduzeti njegove slutnje i njegovo znanje?

Treba mu pomoći, da to njegovo znanje postane pomagač njegovu izrazu. Kako bi bilo nazadno pokazivati njemu sliku onoga prvog učenika kao uzor, zato što je ljepša. On više u onoj slici ne može vidjeti svoj cilj. Ona za njega nije vjerna. Ali moramo nastojati, da on sa svojim osjetom za volumen i prostor ne izreče manje od onog — da kažemo — naivnijeg učenika. Pogrešno bih rekao, da se njegova slika mnogo razlikuje od one prije spomenute. Estetska razlika je minimalna, ali dovoljna, da se vidi smjer njegova kretanja u crtanju.

Skupljanje podataka

Još jedan primjer njihova realizma. Oni vole točne zadatke. Vole se i pripraviti za zadatak. Pripremamo se za kolektivnu sliku: šetnja kroz Zagreb. Preporučujem svima, neka u šetnji po gradu dobro pogledaju nekoliko poznatih građevina, jer će na velikoj zajedničkoj slici izvesti svaki svoju zgradu. Mogu reći, da nijedan ne zaboravlja obavezu. Čak na putu kroz grad neki na papirić ili u teku skiciraju. Na satu tražim od njih da vidim skice, i oni mi pokazuju. Ima ih gotovo trećina u razredu. Skice pokupim, iako protestiraju. Oni su gledali i crtali, ali ne znaju skicirati. Još se uvijek drže nekih detalja, a cjelina je mnogo izmijenjena. Ne znaju gledati stvari. Još je uvijek bolja njihova slika iz mašte, nego kad gledaju otvorenih očiju pred predmetom.

Ali kad se nađu u razredu, kad osjete poznatu atmosferu, a potpomognuti prethodnim promatranjem, tada stvaraju. Zašto sam im uzeo njihove zabilješke? Svaki od njih dobro zna, što hoće da nacrta. Svaki je zapamtio jedan objekt. Na primjer zgradu željezničke stanice. Slabije ga je skicirao, nego što je izveo na ovoj slici. Nikada im ne dopuštam, da samo ponavljaju misao; ona se nekako ukoči. Onako isto, kako se nisu u prvom susretu s predmetom likovno snašli, tako bi sada ponavljali, da su gledali svoje skice. A kad im oduzmem takve skice i ponovim zahtjeve, iz sjećanja izroni samo jedinstvena slika objekta, i oni stvaraju crteže vjerne i stvaralačke.

Pogledajmo zgradu željezničke stanice (sl. 109). Zgrada ima u sredini visok krov. U srednjem donjem dijelu vidimo tri ulaza s vratima zaobljenim u luk. Nad njima su tri visoka prozora. Zaboravio je učenik za naše oko veoma važne bijele stubove na začađenoj zgradi. Sat stoji na dobrom mjestu. Izostavio je pojas s kamenim figurama.

Lijevo i desno krilo zgrade niže je i završava se sa svake strane građevinom sličnom središnjem dijelu. Ali »realist« zna, da je zgrada vrlo duga i da nema dosta

mjesta na papiru za realni oblik, ako ne želi, da sve bude presitno. Koju godinu ranije, ovakav bi zadatak riješio jednostavnije: zgradu bi skratio, samo da pokaže tri visoka dijela. Ovaj naš crtač je primijetio čak i ulaz u zgradu u niskom dijelu lijevo. Sjeća se dugog reda stupova na galeriji, ali ih je stavio na pogrešno mjesto. Ta lijepa sjećanja malo su se izmiješala. Sve u svemu, svaki će gledalac prepoznati zgradu željezničke stanice. Ali gdje je na pločniku pred ulazom pronašao ono zelenilo? Ulazi li se u tu zgradu uopće tako okomitim smjerom na vrata? Čitava slika djeluje prljavo i sivo, a to odgovara stvarnosti.

Njegov rukopis

Crtač zdenca ostao je energičan (sl. 110). Učenik nije postao sitničavo zarobljen detaljima. Rekao bih, ostao je silovit. Proporcije ne odgovaraju. Sve je preširoko i zdepasto; sve je grubo. Ali ima jedna veoma vrijedna novost: ovaj misli kistom. Ne kažem, da se nije služio olovkom, ali karakter poteza pokazuje samostalnost kista. Njega nije zarobio predmet, on predmetu nameće svoj rukopis. Taj rukopis je ličan, samouvjeren, i teško mu je dokazati, da tu ima pogrešaka. Ni na jednu primjedbu ne mijenja svoj stav.

Nešto malo zelenila dolje čini, da je zdenac usađen u zemlju. Sjetimo se već nekoliko dosada reproduciranih slika ovog zdenca. Svaki je imao u određeno doba svoju osobitost. Sve smo cijenili. Kako smo cijenili na posljednjem crtežu one kotače zdenca razmaknute kao ušesa, tako ovdje cijenimo znanje, kojim su sada stavljeni u pravilan položaj.

Da nacrtamo sâm prostor, zadatak je park (sl. 111), i to park s neurednim lijehama, da nas ne odvede u ono, što ne želim: u pravila. Svako područje zelenila omeđeno je žicom, koja je provučena kroz debele kolce. Pogledajmo te kolce. Učenik plašljivo staje na po puta. Gotovo svako dijete nacrtat će kolje okomito na osnovni oblik tlocrta ograđene zelene ploče. Ovaj to više ne čini. Barem ne

sistematski. Ipak vidimo, kako se najsigurnije osjeća, kad ih može crtati uspravno. Jer kolje je i u prirodi uspravno. Dok se koleba između uspravnog i povaljenog kolja, drvo je sasvim sigurno uspravno. Svjetiljka isto tako. Ali da drveće opkoljava lijehe, ne bi bio siguran, kako da ga nacrta. Kao ni klupe. S klupama je slično: po koji ispravan pogled na klupu, nešto odozgo, ne osposobljuje ga, da to čini uvijek, i da s istog mjesta pogleda i drugu klupu. Tako smo položili opet jedan težak ispit u prostornom snalaženju. Sama crtačka misao toliko ga je zaokupila, da je potpuno zapustio boju.

Jesu li svi učenici crtali park? Nisu. Moraju li uopće svi učenici znati nacrtati park? Lijepo bi bilo, kad bih u tome uspio. Ali to ne znači, da svi, koji u tome ne uspiju, ne znaju riješiti ostale, jednako teške zadatke druge vrste.

Ovo pitanje postavljam stoga, da na nešto upozorim. U nekoliko godina rada nudio sam djeci teme za rad. Ali nisu svi prihvaćali sve. Ja sam imao uvijek u pripravi i druge zadatke, jer sam mislio, da je najbolje, ako sami izaberu zadatke, jer na njima najviše i nauče. Vještom izmjenom tema od godine do godine steći će opće sposobnosti predočivanja.

Valja male inženjere razigrati

Valja te male inženjere razigrati. Treba ih nagovoriti, da rade nešto, što žele da vide. Neka slikaju svoj san, svoje putovanje na drugu planetu. Neka čitaju Julesa Verna. Ili ih spustimo na dno mora. Ali ne u potpuni mrak. Pomiješajmo istinu s pričom. Koliko puta se morska vila našla na dnu vode u čudnim dvorima (moj učenik »realist« našao je dolje staru podmornicu, sl. 112).

Ribe su govorile. Dvorovi su bili od stakla, svijetlo je bilo tako blistavo, a dragulji i mramor . . .

Sada je zadatak ovakav: pođimo na dno mora i osvijetlimo ga bilo kako, da vidimo, što je dolje. Boje su potpuno različite od boja izvan vode. Ali neka ne vlada mrak. Ribe su duboko dolje drugih oblika nego poznate

ribe. I pravim se oblicima uopće ne možemo poslužiti. Ako i nije tako, mi ih možemo izmisliti. Možda ih ima čak sličnih kojoj zvijeri poznatoj nam s kopna (sl. 113).

Sada mogu da rade kistom. Misle kistom. Mogu da svoj papir oboje modro, ružičasto, žuto ili tamnocrveno (tab. XXV). Potpuno slobodno mogu izmišljati oblike, a veliki raspored boja odgovara nekom imaginiranom, podvodnom pejzažu (tab. XXVI). Sada fantazija inženjera zaostaje. Ali oni mogu i dalje da grade dvore. Upravo radi njih i jest ovaj zadatak. Valja izmisliti. Bez ikakva početka i savjeta, čak i bez štiva. Valja nešto stvoriti. Ovo je dob, kad uz promatranje treba jako njegovati, izazivati i hraniti maštu. To je otprilike dob, u kojoj prosječan čovjek ostaje. Ako se ne brinemo o njegovu razvoju, ne crta dječje sheme, a preobražaj realnosti u likovno nije u sebi doživio. Takav gleda slike umjetnika i čudi se, zašto nisu točne. On vjeruje, da vidi pravilno, on misli, da sve zna o slikarstvu, ali ovo »moderno« on ne razumije, jer to ne vrijedi. On misli, da ima pravo, jer mu to kažu njegove oči. Zato u tom razdoblju života treba dijete predati likovnom pedagogu, da ga nauči likovno gledati okolicu, ili da ga osposobi, da stvara iz sebe, kao u ovom zadatku.

Valja izmisliti

Bilo je mnogo različitih rješenja. Mogu reći, da je razred s velikim oduševljenjem prihvatio zadatak, jer im je otvorio sve mogućnosti.

Rijetko sam zadavao ovako slobodne zadatke. Mislio sam, da su moji đaci slobodni i pred zadacima, koji se ne čine slobodnim. Ima zemalja, u kojima se do sedamnaeste godine radi bez određenih uputa. Bez proučavanja prirode. Ja sam se uvijek bojao duge i slobodne neodređenosti. Znam, ako im nakon ove slike: Na dnu mora, još samo jednom dam ovakvu vrstu posla, bit će dosta, i stvari više ne će imati svoje kohezije. Oblik će se rasplinuti, a fantazija ne će dorasti do čvrstih rješenja. Ali to ne znači, da nakon nekoliko sedmica ne možemo zaći u slično područje.

Jesu li djeca sposobna da načine lik čovjeka? Često na škole stižu raspisi za natječaje, sad za ilustraciju, sad za jedan događaj, kao što je na pr. svadba, a jednom zgodom bio je zadatak: moj otac, majka, prijatelj.

To smo odlučili izvesti u školi. Naslikat će učenici majku, prijatelja, učiteljicu, mene ili samoga sebe. Slika mora ispuniti gotovo cijelu stranu. Mora posjedovati neke karakteristike osobe, koju sebi zamisle. Crtaju po pamćenju. Ako rade učiteljicu ili mene, oni hoće, da nas nacrtaju stvarno, ali ne znaju. Oni znaju općenito: učiteljica ima očale, drži u rukama štap za pokazivanje na geografskoj karti ili drži knjigu.

U razredu je bilo dosta vrijednih crteža. Samo kad kažem vrijednih, naši zahtjevi ne smiju biti preveliki.

Eto na primjer gornja slika: tetka iz Austrije (tab. XXVII). Portret veoma dobar. Istaknute su očale i usta. Raspored slike lijep, u boji sve ispunjeno i dobro, koliko je to moguće u ovoj dobi djeteta. Oči lukave i nasmijane, a ruku gotovo nema.

Na drugoj slici sam ja. Naslikali su žuti kaput, okruglo tamno lice, dugu kosu i u rukama paletu. Nikada je nisu vidjeli u mojim rukama, ali znaju, da sam slikar (tab. XXVIII).

Vidio sam mnogo slika ove vrste za neke natječaje u Centru za dječji crtež i dosta takvih crteža po različitim školama. To rijetko kada uspije, i rekao bih ovo osnovno: ako učenik ne očita nešto naročito u figuri, u oku, u odijelu, ako ne postoji neka individualna snaga u crtača i individualna crta naslikanog, onda nema ni rezultata.

Karakterizacija

I to je loše iživljavanje slobode, ako nije posao temeljito pripravljen. Mislim, da se jedamput, dvaput u toku školovanja može dati i takav zadatak, ali u posebno dobar čas za ovu dob djeteta, da ne ode u neodgovorno mahanje kistom. Netko ima sitne oči, i dijete stavi samo točkice; netko ima veliko oko, i dijete ga triput poveća. Netko ima smiješan brk, netko debela usta. Mnogi nose očale. Tragajmo za izrazom osobe, koju zamišljamo. Samo tada će vrijediti crtež. Neka djeca izbjegavaju nevažne elemente,

trepavice, nokte; tu je prikladan široki materijal, široki kist i tempera, bolje nego olovka.

Danas idemo u Muzej za umjetnost i obrt. Tamo vidimo mnogo lijepih predmeta. Sat i ključ. Ključ je koristan predmet. On otvara bravu i čuva sadržaj sobe ili ormara od svakoga, tko ne posjeduje takav ključ. Time bi njegova funkcija bila opisana. Ljudi su međutim kroz vjekove mijenjali ne samo korisne zareze na ključu, već i onaj njegov dio, koji držimo u ruci, kad zaključavamo, a koji bi bio koristan i da je jednostavan. Ljudi su htjeli napraviti nešto lijepo (sl. 114).

Ljepota je objekt

Korisno je s djecom voditi razgovore o lijepim oblicima, pod vodstvom stručnog lica iz muzeja, ali specijaliziranog za rad s djecom. Djeca iz većih gradova to mogu često čuti, ali i djeca iz unutrašnjosti mogu katkad posjetiti muzej. Neka zarano nauče, da ovdje nije objekt ključ, ili sat, nego je objekt ljepota. Ormar, komoda, koliko ljepote u željezu, drvetu ili kosti! Tu učenici usput stječu korisna znanja, opća i iz historije, a gledanjem različitih objekata istog roda (ormar) zarana shvate, da postoje razlike, koje će oni kasnije zvati stil.

A sada neka samo otvore oči za promatranje. Vidimo, na primjer, ključ. Ovaj ovdje sastoji se od okrugle glave, koju držimo u ruci, dugačkog trupa i najvažnijeg dijela ključa sa zarezima.

Koja sredstva da izaberemo za rad? Za to je najbolji tuš. U prvom razredu ključ smo radili olovkom — crtež, koji nas informira o korisnim oblicima. Sada radimo kistom ili perom umočenim u tuš — crtež estetski. Pogledajmo, kako je učenik lijepo načinio one okrugle prodore na glavici ključa. Ili one bijele pojase na trupu.

Pozitivan i negativan oblik

Na tako živom primjeru, u kojem je već ugrađena i, rekao bih, već očitana ljepota, i crtač lako nauči neke njene zakone. Evo, ovaj crtež ključa sastoji se od crnih šipaka, ali i od bijelih polja prodora. Tu razgovaraju pozitivan i negativan oblik. Koliko je važan crni dio za naše oko, isto tako je i ovaj prazni dio ključa važan za naše osjećanje ljepote.

Ovo kažem zato, jer učenika to ne bismo mogli naučiti ni promatranjem podvožnjaka, ni promatranjem noću osvijetljenih prozora. Učenik ove dobi može to pročitati tek tamo, gdje je ljepota naglašena i podvučena bit predmeta. Maločas spomenuti primjeri koristili bi mu u nešto kasnijoj dobi. Trebalo bi nakon nekoliko mjeseci pronaći opet primjer sličan ovome ključu ili satu, s istim ciljem.

Učenik nije crtao najprije konturu ključa olovkom. On je odmah povlačio poprečne crne pravce i izostavljao bijele. Ključ je tako lijep, daje priliku za plemenitu crtu, a njegova glava je dobra osnova za zadatak iz ornamentiranja.

Pogledajmo sat (sl. 115). Crtan je slobodnom linijom, bez mjerenja ili viziranja. Skiciran je u muzeju; onoliko, koliko je taj sat mogao reći učeniku u prvom susretu, rekao je. Ostala je mala zabilješka u teci i osjećaj, da je to lijepo.

U školi nastaje crtež, koji gledamo. Ponovo vidimo pozitivan i negativan oblik. Tri bijela polja smjenjuju se znalački, ali to je u predmetu! — rekao bi netko. Jest. Ali dijete, mlađe od ovoga, ne bi to primijetilo. Zar bi imalo smisla pokazati to učenicima drugog razreda osnovne škole s ovom namjerom, kad je cijeli razred promatrao plavu vagu, a svaki ju je naslikao drugačije boje i sasvim drugog tipa. Kako su raspoređena ta tri bijela polja? Najprije okruglo na vrhu. To je sat. Zatim vodoravna pačetvorina uska i dugačka, a onda vodoravna pačetvorina kraća i šira. Ako dobro znamo, o čemu se radi, možemo voditi razgovore ove vrste. Ali ako nismo sigurni, radije pustimo učenike, neka otkrivaju sami. Dovoljno je dovesti ih pred predmete, koji su zato u muzeju, jer su lijepi.

Tri bijela polja

Mi imamo i u kući predmeta, koji svojim oblicima pružaju mogućnost, da se iživi lijepa linija ili neki krupni odnosi crta-ploha.

Evo nas opet pred šivaćom mašinom (sl. 116). Kako vidimo, crtali smo je u svakom razredu. I ovo je jedan

primjer, kako dijete različito reagira, kao i kad je crtalo klavir. Pogledajte onu šivaću mašinu u drugom razredu, zatim onu frontalnu mašinu u trećem razredu i ovu gledanu s ugla u četvrtom razredu. Isti sam predmet dao crtati u tri različita razreda. Ne postoje određene teme za određeni razred. Bar se meni tako čini. Postoje teme za određeni zadatak, a zadatak je bio u svakom razredu drugačiji. Drugi je zadatak sebi postavio učenik.

Ne postoje određene teme za određeni razred

Slažite crteže u mape. Mape crteža rađenih na jednom satu pokazuju prosjek rada razreda, mape crteža na istu temu kroz četiri razreda školovanja prate razvoj crtačkih sposobnosti pojedinaca.

Učenik je, kao i kod slike klavira, napravio podlogu u boji. Na toj zelenoj podlozi lijepo se ističe smeđe drvo mašine. U crtežu učenik nije išao za linijama, koje vidimo na šipkama postolja, a daju priliku za lijep grafizam. Ali ta je mašina nacrtana po sjećanju. Ljepota je ovog crteža u nekoj gruboj sili, kojom je načinjen, slično onom zdencu u Gornjem gradu.

Ponovo jedan stari zadatak: kupaonica (sl. 117). I tu je dječak najprije obojio podlogu, a na to je slikao kistom. On nije više zadovoljan frontalno postavljenom kadom. Stavlja je, sasvim neopravdano za stvarnost, u kosi položaj prema zidu. Upotrebljava pet čistih boja samo kao plohe. Čak i kaljeve pločice ornamentira bojom. Ova je slika, kao i šivaća mašina, velikog formata: sedamdeset centimetara. Radeći ovu sliku, učenik stoji. Iako nema stakla za crtanje, te mu papir leži na stolu, on ipak želi ovaj put veliki format. Slika se sporo suši, jer boji suviše mokrim kistom. Od vremena do vremena učenik ga suši kraj peći, da može dalje raditi, jer ne zna raditi u mokrom. To bi tražilo posebni postupak. Stojeći na nogama, može jednim pogledom obuhvatiti cijeli papir. U ruci ima jedan široki kist, plosnat, jedan široki okrugli i jedan tanki okrugli, koji se može formirati u vrh za crtanje. Radi temperom.

Kistovi

Teško je s kistovima kod nas. Skupi su i obični, a malo bolji još su skuplji, pa ne mogu tražiti od roditelja takav izdatak. Djeca kistove prebrzo kvare unatoč neprestanim upozoravanjima. Moramo ih često podsjećati, da za vrijeme rada sve boje moraju biti mokre, da se kistom ne stružе, da kist ne ribaju o dlan, kad ga peru (vodena boja će izaći sama), da pritom ne izvlače dlake. Naročito ih upozoravam, da poslije rada tušem odmah operu kist, dok je još mokar, jer se inače dlaka sasuši i puca. Bilo bi dobro, da svaki učenik ima široki okrugli kist i jedan tanki prikladan za crtanje. Neka tim malim kistom ne ispunjavaju velike plohe.

Dobili smo poziv za natječaj »Moj dom«. Čitamo zajedno uvjete natječaja, podsjećamo se na različite mogućnosti rješenja, ali ona moraju biti uvijek vizuelno jasna: neki predmeti iz stana, karakteristike namještaja (tab. XXIX). Dijelimo se na grupe, tko će više figuralno, tko prostorno rješenje. Svakako u razgovoru bacamo težište na informiranje drugih ljudi, čak i na drugim kontinentima (jer je izložba internacionalna i obići će svijet): kako živi naš čovjek, što obično drži u stanu i slično. Za to me zanima količina predmeta u sobi, oblici naslonjača, zidovi sa slikama, i učenici me razumiju. Sada ne može slika jednoga biti slična drugoj, jer se stanovi razlikuju.

Zatvoreni prostor

Ne mogu reći, da smo prebrodili teškoće kako treba crtati zatvoreni prostor. One će mučiti crtača, ali i izazivati ga uvijek. I u pretpubertetsko doba, kao i u doba puberteta. Zato ne kažem, da je mojim đacima jasno, kako da to načine. Ali cilj slike, istinski predmeti u sobi, počevši od svjetiljke pa do boje ćilima, ne daju mu vremena da shematizira. Jedan detalj: klavir sa stolicom toliko je pomogao prostoru, da i ne opažamo, koliko je onaj ormar kraj njega promašen. Ako okom prijeđemo od klavira do svake fotelje, vidimo, koliko je učenik uspio prikazati čak i materijale: meki naslonjač fotelje, tvrdo

drvo stola, laki pokrivač klavira. Naslonjači su naročito lijepi. Pod je sve predmete ujedinio u jednu stvarnu sobu.

Pogledajmo drugu sliku veliku osamdeset centimetara: ručak za stolom (tab. XXX). Ovaj se učenik ne snalazi u prostoru gledanom iz jedne točke kao onaj crtač s klavirom, ali je zato čvršći u boji. On ne ide od predmeta na predmet i ne gradi sliku, ciglicu do ciglice, nego polazi na posao od cjeline. Najprije oboji papir u dva dijela: dolje tamnosmeđe za pod i gore ugodno zeleno za zid. U sredini sobe dvokrilna tapetirana vrata sa šesnaest polja. Na zidovima crta slike. Previše je siguran u sebe i radi bahato plosnatim kistom. Plosnati kist je veoma neugodan, jer ostavlja uvijek jednako široke poteze. To daje odmah svim potezima i detaljima jednu mjeru, i zato je neprikladan. Osim toga daje neki uglati karakter svakom predmetu. Okrugli široki kist može izvlačiti poteze tanje i deblje, po želji. Vratimo se promatranju slike.

Organizacija slike

S mnogo ukusa raspoređuje plohu, i slika je uravnotežena. Nikada ne upotrebljava olovku, nego samo onda, kad mu je tako zadano. Svi su mu predmeti u profilu; gledajte naslonjače, sto i ormar nadesno. Ali kada to sve široko postavi, uzima mali kist i crta. Kakvim samo redom postavlja pribor za jelo na sto. Kako točkama dekorira presvlaku naslonjača, ili kako lijepom crtom crta crveno na crnom, ladice ormara. Predmeti su promatrani s različitih stajališta: naslonjači iz profila ili straga, sto poluodozgo, ormar sa strane, pod poluodozgo. Kako bih bio sitničav i nekoristan, kad bih to htio ujediniti kao u crtežu na prethodnoj strani. Ovo je radio majstor boje. On je majstor figure tamo, gdje mu ne treba realno prostorno tumačenje. Svijestan je svoga znanja, osjeća i ljepotu, zna vidjeti karakteristike; ima izvanredno pamćenje. Što je najvažnije, on osjeća materijal, kojim radi. Kad slika, misli kistom; kad je radio mozaik, mislio je kvadratićima; kad crta olovkom, misli olovkom.

Dekorativnost, samostalan zadatak

Od vremena do vremena valja s djecom raditi nešto dekorativno lijepo. Kao što smo s temom: na dnu mora ostavili realnost i odselili u područje našeg zamišljanja, primorali male inženjere na apsolutno stvaranje, tako u današnjem zadatku opet ispitujemo njihovu imaginaciju, samo usmjerenu u drugom pravcu. Treba da svatko sebi zamisli nešto lijepo (tab. XXXIII, XXXIV).

Pogledajmo košulju našeg prijatelja. Sjetimo se zastora na našoj polici za knjige ili zavjese na prozoru. I to su stvorili ljudi; netko je izmislio i nacrtao. Kad su to ponovili u svim pravcima, nastala je lijepo obojena tkanina. Pođimo i mi na takav posao. Načinimo nacrt za lijepu tkaninu. Svaki učenik može učiniti podlogu u jednoj boji ili višebojnu. Može uzduž podijeliti tkaninu na pruge, svaku drugačije obojenu, ali da se ponavljaju. Može pruge isprekrižati na određenim razmacima, pa na sjecištima pojačati boju. Sve to može raditi na papiru ili na jednobojnoj krpici.

Tada može stavljati po nekom redu izmišljene šare, crtice ili krugove, a može crtati i cvijet pojednostavljen ili stvaran. Učenik još ne zna put od realnog oblika do stilizacije. Barem ne svaki učenik ove dobi. Zbog toga je možda bolje početi s nerealnim oblicima: krugom, rombom, trokutom ili malim nepravilnim oblikom, koji se ponavlja.

Na izvedenu podlogu učenici mogu nanositi određeni oblik u svim smjerovima po nekom redu. Neka to ne crtaju olovkom. Čak ni raspored tih dekorativnih šara, kao ni granicu pojasa boje. Neka povjeruju svojem oku, jer će rezultat biti življi, davat će utisak reda; svako i najmanje odstupanje donosi neku draž. To radimo mjesto nekadašnjeg ornamenta.

Šare, koje nanosimo na podlogu, možemo izvoditi na različite načine. Možemo ih crtati kistom ili perom. Možemo izrezati oblik iz obojenog papira i lijepiti u zamišljenim razmacima. Možemo oblik šare izrezati u krumpiru, gumi ili žiru, i štampanjem nanositi na podlogu.

Možemo iz papira izrezati oblik šare i kroz tu rupu nanositi na podlogu kistom, ne previše namočenim.

Kod ovih zadataka treba pripaziti, da ne prevlada preveliko šarenilo. Ako to primijetimo, ograničimo broj boja.

U velikim vremenskim razmacima dobro je raditi ovakve zadatke.

Kako da vrednujem crtež djeteta?

U početku školovanja mnogo smo crtali, da utvrdimo i proširimo znanje o predmetima. Crtež je zapravo bio sredstvo i pomagač u učenju. Kasnije se osamostalio. Razvijajući znanje crtanja, profinjujući oblik, postizavali smo mnoge ljepote. Ali uvijek, od samog početka, pazio sam, da se razvije dječja misao: da može nešto zamisliti i to izvesti. Kad smo što sastavljali od štapića na stolu, rezali krpice ili mijesili gliste od gline, sve su to bili postupci, koji su trebali pomoći snalaženju i stvaranju. Često sam morao odgovoriti učitelju na pitanje: »Pa što da cijenim na crtežu svog učenika? Kako da ga ocijenim ili, kako se kaže, kako da vrednujem? Kako da dođem do nekog kriterija za sebe i prema roditeljima? Mi smo zbunjeni. Dok je bila šljiva, znali smo da je šljiva plava, da je određenog oblika, znali smo da je okvir uredan ili neuredan, da su slova lijepo ili ružno napisana. Sada više ne znamo ništa. Onda smo djeci dopustili, da rade slobodno. Nismo se miješali ni u što. Djeca su radila sama. A što sad?«

Teško je na to odgovoriti s nekoliko rečenica. U cijeloj ovoj knjizi govori se o tome. To je pokušaj dugog i sporog odgovora. Ali ipak, osnovno se može lako izraziti u dvije riječi: dječje stvaralaštvo. A kako ćemo vidjeti, gdje je dječje stvaralaštvo prisutno u crtežu, a gdje nije?

Mislim ovako: svaki dječji rad mora se završiti s rezultatom, koji je jasan. Nema crteža, u kojem dijete ne zna, što je načinilo. Ako je Prvi maj, moramo znati, da je to Prvi maj. Jednako tako moramo prepoznati glavu konja ili šivaću mašinu. Svako mrljanje po papiru, bez artikulacije, to jest bez smisla i objekta, nije vrijedno,

isto tako ni nejasan usmeni odgovor djeteta. Pitanje se samo postavlja: kakva je to jasnoća? Ako dijete nacrta tetki iz Austrije onako male i nevažne ruke, a onako izražajnu glavu, to može biti dobro. Učenik je u svom osvajanju istine zaboravio na ruke; dobra je cjelina, a naročito izraz.

Ili na »Izložbi dječjih crteža« ono penjanje skakavaca po zidu, što bi trebalo predstavljati đake. Dok je učenik lijepo oblikovao prostor, zapustio je crtanje djece.

Ili slika zelene krave na izložbi »Crteži japanske djece« u Zagrebu. Bio sam na izložbi i vidio sam crtež krave. Nisam ni primijetio, da je zelena, dok nisam na to bio upozoren, jer su oči bile toliko oči krave, glava toliko dobra, trbuh kao mješina. Tom učeniku boja nije bila važna, a kravu je naslikao vrlo dobro. Da i ne spominjem tumačenje djece, da je krava zelena, jer jede zelenu travu.

Svaki crtež mora posjedovati bar nešto, zbog čega je dobar

Svaki crtež mora posjedovati bar nešto, uime čega je dobar. Oštro karakteriziranje ne samo da raste s godinama, već se mijenja i s mišljenjem.

Napredujući u različitim fazama života dijete različito predstavlja isti objekt. Na primjer Sava: Dijete predškolske dobi, ako crta Savu, crta u njoj ribe, iako je Sava mutna.

Dijete u prvom razredu osnovne škole crta čovjeka kraj obale, ali crta i ribe.

Dijete u trećem razredu crta čamac, čovjeka i vodu. Više ne crta ribe.

Dijete oko petnaeste godine života crta Savski most i njegovu obrnutu sliku na vodi.

To stupnjevanje moramo poznavati, jer ono pokazuje i psihički razvoj djeteta. Bez tog mjerila ne možemo mjeriti vrijednost dječjeg crteža. Ali djeca se razlikuju i načinom rada, vještinom, kako upotrebljavaju sredstva za crtanje, razvijenim osjećajem za ljepotu, kao i količinom zapažanja. Sve to treba uzeti u obzir kod vrednovanja dječjeg crteža. Ima djece, koja nevještom crtom lijepo opišu događaj, i to treba cijeniti. Ali ima djece, koja lije-

pom bojom i vještom crtom manje kažu o sadržaju od onih prvih. I to treba cijeniti. Dakle ili po ljepoti, ili po sadržaju.

Pred nama su četiri ilustracije na temu »Bos dječak«.

Ilustracija

Mi pročitamo i, kako kažemo, likovno ispričamo događaje. Događaje u etapama. Svaki se moment pripovijesti može raščlaniti. Mi to i činimo. Odmah izaberemo i tehnike rada za svakog učenika i za svaku situaciju u pripovijesti. Onaj, koji se odluči da crta trg s mnogo ljudi, vozila i kuća, crtat će olovkom. Onaj, što se odluči da crta klanac i dječaka, radit će vodenom bojom, jer se radi samo o velikoj podjeli ploha, da se ne izgubi crtajući svaku travku.

Na prve je dvije slike klanac i dječak u klancu. Na jednom je crtežu drveće suviše zeleno, iako je jesenski »štimung«, ali klanac i prostor, kao i cilj dječaka — škola — sasvim je jasan. Svaka je boja individualna učenikova tvorevina (sl. 118). Slika je pregledna, podijeljena na zone.

Na drugoj slici je također klanac (sl. 119). Put se vijuga dolje, prema školi. Obratno nego na prvoj slici. Sve je zeleno, a s drveća pada lišće. Boje su opet lično rješenje učenika.

Na trećoj slici najvrednija je kompozicija boja (sl. 120). Izostavljeno bjelilo iza horizonta pokazuje raspoloženje prirode. Plemenita teška sivozelena boja trave, sivoplavo olovno nebo i zemlja u dvorištu škole, kraj toga crno drveće, s kojeg pada list po list. Dječak je dobro prikazan u profilu.

Na posljednjem crtežu (sl. 121) pogled je na gradski trg. Na tome trgu mladi radnik drži govor drugim radnicima. Kako je mnogo zapažanja na ovom crtežu! Grupa ljudi, govornik i svjetiljka na povišenom pločniku. Traktori, konji, kola, lijevo dolje kiosk za prodavanje novina. Ovaj učenik već zna, da stvari, kad se udaljuju, bivaju manje, ali zna i navrijeme stati.

Pogledajmo ove četiri slike. Učenici su bili upozoreni, da će crtati uspinjaču. Neka je svi pogledaju i zapamte, što bi im moglo dobro doći kod crtanja. U razredu pokupim skice, ako ih netko donese, ponovimo zadatak, naslikamo riječima i uzimamo pribor u ruke.

Pred nama su četiri potpuno različita primjera.

Uspinjača: projekcija

Prvi je crtež (sl. 122): Uspinjača. Njena staza je kraća nego u stvarnosti. To je jasno, jer samo jedna stanica nije tako karakteristična, da bi bila dovoljna za pojam uspinjače. A papir nije tako duguljasta oblika kao njena staza. Dva vagona su u vožnji. Točno koliko je jedan iznad polovine staze, toliko je drugi ispod nje. Izgled stanice je vjeran, stepenice desno, baš kao u stvarnosti: uspon pa odmor, uspon pa odmor, i tako naizmjence, dok se stepenice ne izgube desno. Učenik se ne sjeća, gdje stepenice prestaju s lijeve strane, ali zato kulu s topom bolje poznaje, i njeno mjesto i oblik. Čak i one gvozdene osigurače na kuli. Pogledajte na stazi sa svake strane uspinjače one okrugle balvane, što se vrte, dok preko njih ide žica. Žica iznad vagona dvostruka je, iza njih je jednostruka. Sve ovo što sam nabrojio, učenik je zapazio, zapamtio i nacrtao. Crtež je zato dobar, što su na njemu zapažanja nenametljivo zabilježena i što je čista crta lijepo njegovana; to svjedoči o kulturi crtača.

Uspinjača: boja

Druga je slika lijepa u boji (tab. XXXI). Energična je, i obratno nego prvi crtež, daje malo stvarnih podataka. Nijedna boja ne odgovara stvarnoj boji. Učenik se odlučio da izmiješa boje sâm. Zdesna, dolje, započeo je neke kuće, o čemu ću govoriti kasnije. Vrijednost crteža je u boji i u kompoziciji plohe, ali nije ostala nejasna čak ni stvarnost. Utisak je odmah jasan: Uspinjača.

Uspinjača: perspektiva

Na trećoj slici je crtač inženjer realist (sl. 123). On jedini vidi, da se staza uspinjače, što je dalje od našeg oka, prividno sužuje prema vrhu. Pravilno vidi i kocke na prilaznom terenu. Zna točno, dokle stepenice idu s lijeve, a dokle s desne strane; kad sve to završi, šara nepotrebno po terenu lijevo. Nije zadovoljan terenom. Jer

teren za njega nije ništa određeno. Kuća, to je nešto; stepenice, i to je nešto; žica, što drži vagone, također je nešto, a zemlja? To nije ništa. Onaj učenik prije njega sve uzima kao područje boje, pa su prema tome ravnopravni kuća, zemlja, vagon, nebo. Ovaj drugi dijeli sve na važno i nevažno. Nebo, to nije ništa. Ostavio ga je bijelo. Njemu je važno samo ono, što je sagrađeno. To je realist, i moramo mu u životu davati prilike da napreduje u takvu radu, ali i mnogo zadataka dekorativne ljepote, apstraktne šare, ilustracije. Mogao bi se inače razviti u pedanta, koji ne će shvaćati umjetnost, a ima veliki dar zapažanja primijećen od cijelog razreda.

Uspinjača: težnja prema naprijed

Posljednja slika je najenergičnija (tab. XXXII). Učenik uzima više nego što može savladati. On slika uspinjaču noću. Sva zapažanja prve trojice služe ovom četvrtom da stvori djelo. On vidi više od njih, on zna i dokle idu stepenice lijevo, i gdje svršavaju desno, i teren, i čitav Gornji grad iznad zida. Slika je u boji lijepa, u kompoziciji snažna.

Ali vidi i nešto dalje. Ono, što je drugi naslutio — neke kuće dolje, pored kojih prolazimo do uspinjače — on ih je naslikao. Ostali su se samo slijepo predali zadatku: uspinjača. Za drugo su zatvorili oči. A zatvorili su ih, jer se ne usuđuju. Samo se ovaj usudio i »pogriješio« je.

Volim njegovu hrabrost i njegovu »pogrešku«. Njegove uspravne kuće su se nakrivile. To je novi problem, kojem on nije dorastao: ulica u odlaženju. On je to ponovio i desno gore preko ograde. To samo pokazuje, da postoje stupnjevi dječjeg interesa i dječje radoznalosti. Na ta mu pitanja u daljem školovanju mora dati odgovor nastavnik likovnog odgoja.

Ovim crtežom završavam prikazivanje njihova individualnog rada. Ovo je vrhunac uspona njihove dobi. Tu se otvaraju problemi, na koje može odgovoriti samo likovni pedagog.

Pogled unazad: četvrti razred

U četvrtom razredu treba najviše vještine u rukovođenju nastavom likovnog odgoja. Djeca se dijele u izrazite tipove po interesu i po prilaženju zadacima. Opća je crta težnja prema naturalizmu. Često postaju sitničavi i služe se pogrešnim promatranjem. Zbog toga neka i dalje sve više zapažaju, ali neka još crtaju napamet, jer samo tako uspijevamo sačuvati cjelinu predmeta. Predmet gledan iz daljine (po sjećanju) pokazuje samo bitne osobine. Naravno da djecu ne možemo braniti od novih spoznaja i novih detalja u njihovoj predodžbi svijeta. Ali i dalje se služimo analizom po građi predmeta kao i dosada. To garantira, da će mehanizam prirode ostati pred njihovim očima jasan, jer on traži svoju sliku. Ovo je dob, u kojoj analiza po građi predmeta polako prelazi u likovnu analizu predmeta. To je prijelaz u novo razdoblje likovnog odgajanja, gdje će tome poslužiti vizuelne vježbe — u višim razredima osnovne škole. Ako se uz crtanje i slikanje služimo i ostalim likovnim tehnikama, u četvrtom razredu interes za predmet još uvijek ostaje živ.

Povremeno valja raditi dekorativne zadatke. Za te zadatke učitelj mora biti dobro pripremljen, da ne završi nekadašnjim ornamentom.

Sve življi razgovor o lijepom, uz promatranje dobrih reprodukcija, koje odgovaraju dobi učenika, pomažu razvijanje ukusa. Ujedno obogaćuju njihov način prikazivanja onim elementom, koji je bitan za likovni odgoj. Pomaže nam u estetskoj analizi njihovih radova.

Ovo je dob, u kojoj će djeca raditi najlošije, ili postići najviše. Ali i sada, kao i u prva tri razreda, treba njegovati pravo dječje stvaralaštvo, koje izvire uvijek iz istog izvora: autentičnog dječjeg doživljaja.

POSEBNI OBLICI RADA

Htio bih još spomenuti neke oblike rada u likovnom odgoju, koji se mogu primijeniti u svim razredima, bilo prigodno, bilo stalno, ako situacija u razredu dopušta.

Modeliranje

Na primjer modeliranje.

Pred nama su dvije dječje plastike (sl. 124, 125). To ne radimo baš često, jer za to treba imati vlažnu zemlju, čuvati je, da se ne suši, spremati plastiku i t. d. To može raditi cijeli razred; dok jedni crtaju, drugi mijese glinu. Djeca treba da znaju, da to mogu raditi kad god požele za vrijeme sata likovnog odgoja.

Moram reći, da je to samo jedan način izvođenja nekih oblika. Ako nađemo komadiće gipsa ili krede, mogu iz tih komadića izrezati zamišljeni predmet. Mogu rezati iz drveta i slično. Ali vratimo se zemlji. Učenici ne prave kosture ni od drveta, ni od željeza. Mijese, čega se sjete ili što im predložimo. Mijese, da postignu oblik. Zadaci moraju biti dokučivi. Automobil, kuća, peć, tenk. To rade već i u predškolsko doba, pa mogu i sada. Mogu izraditi lonac, vazu, tanjir.

Teško je odrediti, kojim redom da rade, jer djeca mogu načiniti na primjer pladanj, kad im je šest godina, a mogu i u četvrtom razredu osnovne škole, samo s drugim zadatkom. Tamo da načine pladanj, ovdje da ga ukrase, osuše, oboje ili da ugrebu u njemu crteže.

Obično u početku izrađuju životinje i čovjeka. To su dva primjera iz prvog razreda. Kako su izveli krasnih kornjača, pasa, mačaka, puževa! Gledajte ovu seljanku, što prodaje na trgu.

Predmet sastavljaju od nekoliko komada

Predmet sastavljaju od nekoliko komada. Dok rade, na primjer, mačku, mijese trup posebno, glavu posebno, noge posebno i posebno rep. Isto tako kornjaču ili seljanku. Treba ih uputiti, neka dosta čvrsto spoje te komade, da se ne bi raspali, kad se osuše.

Ako se ne snalaze, savjetovat ćemo im da naprave glinene »gliste«, pa da iz njih stvaraju zmije, košare pa i figure.

Ne ograničavamo način izraza

Nema pravila, što dijete smije, a što ne smije izraditi od zemlje. Jedna djevojčica ređa sitne čavliće i pravi mački dlaku u redovima. Druga djevojčica čačkalicom ucrtava na mački dlaku, kao na slici, a od štapića pravi brkove. Jedan boji gljivu, drugi boji kornjaču.

Razvoj će, kao i u crtanju, biti prema dobi. Ovdje opasnosti od naturalizma gotovo nema, čak i do četvrtog razreda. Zadaci ne smiju biti umjetničko-akademski: ne treba raditi portret ili figuru. Mjesto toga radi se djed, dimnjačar, seljanka na trgu i t. d.

Modeliranje je uz crtanje veoma korisna aktivnost, a djeca to rade s veseljem.

U radu učestvuje cijeli razred. Uvijek u postavljanju zadatka ili u usmjeravanju cilja i napokon u komentarima pojedinih crteža na kraju sata. Naš je cilj, da svi vide, što je dobro, da se i najslabiji oslobode u crtanju. Katkada me to navede na odluku, da crtamo zajednički. Evo primjera kolektivnog crteža iz drugog razreda.

Kolektivno dekoriranje zida

Spremala se razredna priredba. Nedostajao je paravan dug tri metra (sl. 126). Pričvrstili smo na ploču papir i svaki je učenik mogao ugljenom povući crtu, gdje hoće. Iz tog su nastale nepravilne površine, koje su kasnije obojili po želji. (Da ne bi bilo previše šareno, ja sam pripravio četiri boje u šalicama; kod dekorativnog zadatka nastojim, da se samo njima služe, obratno nego kod prostornih zadataka, gdje zahtijevam, da boje postignu miješanjem.) U te površine djeca crtaju, što tko hoće. Jedan crta mačku, drugi cvijet, treći leptira, poneki pticu ili svjetiljku . . .

Radio sam u drugom razredu i drugu vrstu kolektivnog crteža. Jednom smo zgodom crtali trku svih vozila. Djeca u toj dobi ne mogu stvarati prostorne cjeline, a pogotovu ne mogu stvoriti zajednički plan rada. Zbog toga sam zamislio posao na traci. Biciklist bježi pred automobilom, automobil pred trkačem, trkač pred kamionom, ovaj pred motorom. Svaki učenik ima svoj dio

zadatka. Već na svom mjestu u klupi — kako ne mogu svi biti u isti mah pred papirom na ploči — bavi se svaki od njih svojim vozilom. Obrađuje ga u tančine, dok na njega ne dođe red, da crta na traci. Na jednom papiru, s obzirom na dužinu, rade najviše dva ili tri učenika. Na zidu su tri trake papira. Svaka ekipa obrađuje jedan papir. Ekipe su po redovima klupa, po desetinama, da ne gubimo vrijeme organizacijom. Treba desetak minuta da se djeca snađu, a onda ih ne mogu obuzdati. Iz iskustva znam, da se za svaki papir može odrediti samo oko deset suradnika. Ako ih je više, aktivniji ne daju prići slabijima. Ako ih je manje, stvar završi kao produkcija najboljih, a to ne želim. Takav je posao koristan, jer svatko nađe za sebe neki zadatak. Na primjer, na nekim udaljenostima na slici potrebne su nam oznake za daljinu u obliku malih zastavica. Plašljiviji crtači crtaju zastavice ili drvored, pored kojeg se odvija trka, a ujedno gledaju rad vještijih učenika. Kod ovakve vrste posla dobro je, što se slika odvija pred očima cijelog razreda. Katkada postavljam ipak vođu ekipe za svaki papir, da se zajedno s ostalima brine o cjelokupnom izgledu slike. Vođa ekipe je mnogo potrebniji u starijim razredima.

Korist od dekorativnog crteža

Jedan primjer kolektivnog rada u trećem razredu osnovne škole (sl. 127).

Zadatak pred razredom: Bitka kod Stubice. Plemići, koji su plandovali i lijepo se oblačili, kitili konje i oružje i poluodjeveni i nenaoružani kmetovi. Plan je ovakav: sredinom polja protječe potok. Na svakoj je strani potoka po jedna vojska. Već su na prošlom satu, u vezi s tim zadatkom crtali konje, vitezove, oklope, šljemove i seljake. To smo dobro proučili u gotskim i ranorenesansnim slikarijama u povijesti, i svatko je pripravljao svoj crtež. Pogriješio sam, jer sam tražio, da se i kod kuće svaki pozabavi s jednim konjem i konjanikom. Rezultat je ovaj: u školi su na satu nastali neposredni i pravi dječji crteži, a od kuće su donijeli svašta. Obično iz dječje literature. Prerađeno, ali svakako neizvorno.

Oni jači nisu ni tu izgubili izvornost. Na početku sata pokupio sam crteže i dali smo se na posao. Oni, koji su najbliže bili stripu, dobili su zadatak, da režu iz papira u bojama, a drugi da crtaju na velikom bijelom papiru.

I tako su nastala dva kolektivna rada: jedan kolektivni crtež i jedan kolektivni kolaž.

Na crtežu je posao tekao ovako: zajednički smo stvorili plan slike, i preko polovice papira vođa ekipe je nacrtao potok. S lijeve strane su plemići, koji idu prema potoku, s desne seljaci. Papir je dosta velik, i na njemu mogu raditi četvorica, da jedan drugome ne smeta. Najhrabriji crtači započnu crtanjem figura. Prve figure određuju veličinu drugih, uvjetuju izbor boje i način rada na započetoj slici. Nakon njih se ređaju svi ostali. Posla ima za svakoga. Ima ih, koji vole ukrašavati konje, i oni to vrijedno rade. Neki vole crtati konja, drugi oružje, a neki seljake. Slika se završava bez horizonta. Sve je zapravo pogled odozgo na teren, a figure su gledane sa strane. Boje su i ovaj put priređene u nekoliko šalica.

Okretanjem postignut pokret

Oni, koji su radili kolaž, slobodno su izrezali konje i razmještali po terenu, okretali ih na leđa, stavljali upropanj, i nešto pritom naučili. Mnogo konja poslaganih po terenu stvaraju prostor. Ali evo još jedne pouke iz kolaža. Primijetili su, ako izrezanog konja postave nogama gore, čini se, kao da se srušio na leđa. Prilijepljen koso, djeluje kao da skače.

Presjeci — nova mogućnost u crtežu

Druga pouka — presjeci: postavljanje drveta pred konja ili konja pred konja. To dijete ove dobi ne može naučiti iz prirode. Zaklanjanjem, to jest prekrivanjem u kolažu, dijete uči, da se može vidjeti i dio nekog predmeta, a ne samo potpuni predmet. To bi u crtežu bilo prerano forsirati, a kolaž to donosi sam po sebi. Konačni rezultat toga je dječja sloboda, da predmete prikazuju parcijalno. U početku je svaki predmet bio potpun. Dijete ne može načiniti konja bez nogu ili čovjeka bez glave. Poslije ovakvih vježbi lakše svladava i kompoziciju slike.

Tako ćemo oko četvrtog razreda postići, da okvir reže drvo ili kuću na slici napola.

Konačni je rezultat i poprsje. Možemo postići portret, naravno dječje shvaćen, mjesto figure.

Posljednja slika jest kolektivni kolaž četvrtog razreda (sl. 128).

Učenici su već prije upozoreni, da promotre važnije zgrade u Zagrebu. Zajednički smo stvorili grubi plan Zagreba. Dolje je zgrada željezničke stanice, uz gornji rub slike Gornji grad, desno Muzej oslobođenja, lijevo kazalište. Usred grada je neboder. Ali osim nabrojenog ima i mnogo različitih kuća i drveća. Svi su aktivni, jer se radi na tri ploče.

Na papiru ne crtaju ništa. Svaka ploča ima vođu ekipe. Svi se žure da prilijepe svoju kuću ili drvo. Vođa ekipe, zajedno s njima, čuva preglednost cjeline. Idealno bi bilo, kad bi samo rezali papire i samo lijepljenjem postigli izgled zgrade.

Kolektivni rad uvijek mora biti dobro pripravljen. Valja ga raditi samo onda, kad djeca dobro poznaju tehniku toga posla i potrebne elemente. Osim toga, kad ih već možemo obuzdati i vladajući cijelim razredom voditi ih prema zajedničkom cilju.

Jedno teško pitanje stajalo je preda mnom u svim razredima. Je li crtanje samo estetsko-kreativni odgoj ili mora ići uporedo s drugim predmetima? Kakva je veza likovnog odgoja s ostalim radom u školi?

Veza likovnog odgoja s ostalim prednostima

Lako je reći ovo: sve što dijete doznaje u školi i u svojoj okolici, sve što ga uzbuđuje, može biti tema njegova rada na satu crtanja. Ta se područja prožimaju, dopunjuju, i jedno koristi drugome. Sadržaji moraju postajati sve širi, kao što se i dječji umni obzor proširuje. Estetsko odgajanje mora se razvijati promatranjem okoline. Zbog toga možemo često istu temu rješavati istovremeno pismenim zadatkom iz materinjeg jezika i na satu likovnog odgoja. Ona ista kreativnost, koja se traži u likovnom odgoju, mora biti baza i u drugom području. Ni jedno ni

drugo rješenje ne smije biti stereotipno, nego živo i stvaralačko. Zemljopis, osobine nekoga kraja, luka ili brdo, selo i grad, sve smo mi to upravo uzimali kao osnovu našim uzbuđenjima i našem znanju, baš odatle smo i crpli obilje motiva i likovnih elemenata, dok smo oblikovali rast dječjeg crteža. Vrste cvijeća i životinja bile su nam potrebne kod dekorativnog i svakodnevnog crtanja, a crtež je koristio pamćenju i utvrđivanju znanja.

Teže je reći, gdje je granica ovih dvaju svjetova, i što škodi, kad mislimo, da koristi. Je li korisno, da dijete precrta s ploče za vrijeme ostalih sati ono, što nacrta učitelj.

Učitelj crta na ploči

Da objasni neke nepoznate objekte na satu materinjeg jezika, upoznavanja prirode i društva, povijesti ili kojeg drugog predmeta, učitelj crta taj objekt na ploči. Djeca to precrtavaju u teke. Ako učitelj crta na ploči shematski prikaz bitke, to je korisno za oživljavanje nastave i za lakše memoriranje. I prenošenje nekog grafikona, u kojem se upoznaju razmjeri, korisno je i za nastavu i za memoriranje. I mnogi takvi oblici rada korisni su u suvremenoj nastavi. Sve to djeca mogu crtati u teke. Ali ovdje je riječ i o crtanju predmeta. Kad se radi o predmetima nepoznatim djeci, svakako je bolje poslužiti se dokumentarnim materijalom ili nastavnim pomagalom, koje je izveo stručnjak. Ako se radi o predmetima, na primjer, iz povijesti, bolje je poći s djecom u muzej, pronaći fotografiju ili umjetničku sliku. Ako svega toga ili nastavnog pomagala nema, a predmet je po obliku jednostavan, neka ga učitelj crta na ploču. To vrijedi i za sve ostale predmete u školi.

Nikada nije korisno, da učitelj crta ljudsku figuru, životinje i situacije. U čitavoj ovoj knjizi nastojao sam prikazati razliku, kako gledaju odrasli, a kako djeca; ona nam ne dopušta, da ih na ovaj način učimo. Sve ono, što je učitelj u toku godine njegovao u likovnom odgoju, upravo bi na ovaj način uništio.

Na kraju smo knjige. Četiri godine radio sam s djecom i pratio njihov rad od mališana, koji sa strahom ulaze u školske klupe, do samouvjerene i duševno razvijene djece, koja će lako svladati teže zadatke u višim razredima osnovne škole. Rastao sam zajedno s njima i nastojao sam svakog sata uposliti njihovu stvaralačku fantaziju, otkriti im njihovu novu snagu, i rezultat se pred nama odvija kao film: njihov rad od dječje sheme i prozirnog crteža do stvarne uspinjače između Ilice i Gornjega grada.

Kako sam počeo i kako sam došao do ovog rezultata? Prvi put, kad sam ušao u jedan razred, učitelj me je zamolio, da nacrtam djeci na ploču avion. To je bilo u drugom razredu osnovne škole. Ne poznavajući njihov način izražavanja, nacrtao sam ga poluodozdo, upravo onako, kako bi ga oni vidjeli, da je pričvršćen na školskoj ploči, dok sjede u svojim klupama. Svi su to precrtali u crtanke, i obilazeći razred vidio sam, kako je svako dijete načinilo vrlo vjeran crtež. Poslije deset dana zatražio sam od njih, da napamet izrade isti crtež; i malo je bilo onih, koji su mogli načiniti nešto slično, a nakon idućih deset dana nijedan to učenik nije mogao više ponoviti.

Osjetio sam, da to nije način, kako ih mogu nešto naučiti. S vremenom sam uvidio, da njihovo trajno znanje može postati samo ono, što oni sagrade. Samo ono se može još jednom načiniti, što sami jednom načinimo. A načinit ćemo svaki predmet kao graditelji, onako kako ga gradi priroda, ili kako ga je za neku svrhu načinio čovjek. Mi moramo razumjeti građu ptice, automobila, čovjeka ili stolice. Svaki potrebni element, koji može vidjeti naše oko, stavljat ćemo jedan po jedan na papir; tako će nastati crtež, koji odražava stvarnost. I u kojem stupnju razumijemo taj mehanizam, toliko ćemo ga moći izgraditi crtanjem.

Htio sam da crtanje pomogne razvoju djeteta i da ne ostane samo sebi svrhom. A budući da sam volio lijep crtež, tražio sam sve više materijala iz drugih predmeta, da obogatim crtanje. Vidio sam, da crtanje može biti estetska disciplina, ali i općeodgojna.

Danas, nakon četiri godine rada, želim da uvjerim pedagoge, da mi radimo isti posao. Da mi učimo djecu, ne nekom smjeru ili slikarstvu, nego da upravo dajemo djeci znanje, kojim mogu predočiti na papiru svoju okolinu. Da to znanje dajemo postupno, dokaz je, što ga usvajaju. Ono što je neprirodno izraslo, zakržlja i otpadne, kao ona shema sobe u prvom razredu.

Nisam u ovoj knjizi prikazao razvitak naročito darovitog djeteta — možda budućeg umjetnika. Bavio sam se prosječnim djetetom, jer je njih najviše.

Želio bih naglasiti, da je ova knjiga rezultat bavljenja s djecom, koja rade obične stvari. Ona prate nastavu crtajući. Ja sam im pomogao, pa im je to bilo lakše. Djeca ne stvaraju umjetnine. Njihove crteže ne smijemo gledati kao umjetnine, već kao običan izraz, sličan jasnom govoru. Lijep crtež je

kao i lijep izgovor. I djeca na svoj crtež ne gledaju kao na umjetničko djelo. Kad ga načine, lako ga zaboravljaju. Nikada nije nijedno dijete žalilo, što sam mu uzeo crtež, da ga ne vratim.

Ova se knjiga bavi likovnim odgojem djeteta do četvrtog razreda osnovne škole. Dijete u svom likovnom razvoju prolazi kroz nekoliko stupnjeva.

U ovoj knjizi prikazan je samo prvi stupanj: vrijeme kad se dijete bavi događajem crtajući.

U drugom razdoblju — do puberteta, dolazi likovni pedagog da zamijeni učitelja. Pitanja, koja će se nametati, bit će sve više čisto estetska i formalno stvaralačka. Bit će razgovora o sredstvima izraza: o volumenu, o svijetlu i sjeni, o zračnoj perspektivi, linearnoj perspektivi, o skraćenju, o proporcijama između predmeta, o kompoziciji slike, i o načinu, kako se tim sredstvima služimo. Bit će govora o specifičnostima tehnika kao akvarel, gouache, lavirani tuš, crno-bijela tehnika, reproduktivne tehnike i upute o tim specifičnostima. Likovni pedagog će dati prvo osnovno snalaženje u umjetnosti i ostvarit će prvi odnos učenika i umjetničkog djela.

U trećem razdoblju, od puberteta do zrelosti, nastojat će pedagog da i dalje sačuva jak stvaralački odnos prema radu. Uz estetske discipline naučit će učenike i realnom crtanju i predočivanju. Nastojat će, da ne nastane jaz između potreba života i estetskog doživljaja. Kad ustreba, naučit će ga i zakonima perspektive. I tako će pravilnim odgojem učenik biti sposoban, da u svakoj prilici crtežom objasni svoju misao. Moći će, kad mu zatreba, crtežom opisati predmet, načiniti grafički prikaz ili shematski rekonstruirati doživljaj. Uz tehničko crtanje i ovo će mu pomoći u praktičnim životnim zadacima. Usto će mu likovni pedagog davati pravo znanje iz povijesti i teorije umjetnosti, kao živu školu povijesti čovjeka, njegovih stanja i njegovih stremljenja od davnine do danas. Naučit će ga gledati umjetninu.

Nakon ovog prevaljenog puta bit će zreli čovjek jači, sposoban da uživa u ljepoti, koju su drugi stvorili, i sva priroda bit će mu riznica, u kojoj će moći vidjeti ljepotu. A umjetnost će steći publiku.

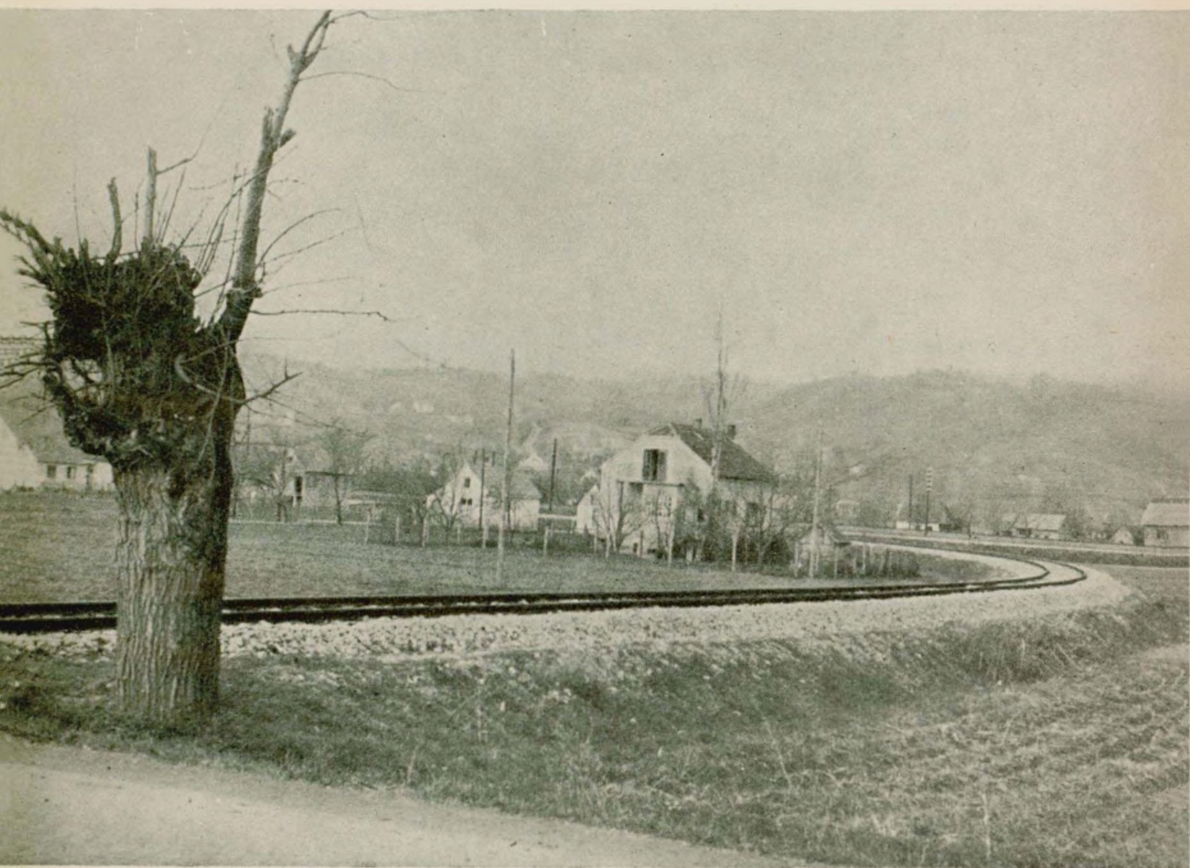
U svom nastojanju, da izgradimo potpunog čovjeka, harmoničnim davanjem intelektualnog, estetskog, fizičkog i moralnog odgoja, djelujući istovremeno u svim tim smjerovima, tek stvaramo društveno biće, čovjeka, koji će moći odgovoriti zahtjevima zajednice, a sam će se moći osjećati sretan.

U ovo atomsko doba, doba brzine i egzaktnih nauka, treba više no ikad razvijati smisao i senzibilnost čovjeka za lijepo. To treba gajiti od najranije dobi, organiziranom akcijom pedagoga svih grana umjetnosti.

U Zagrebu, 25. IV. 1958. *Branko Ružić*

REPRODUKCIJE

1

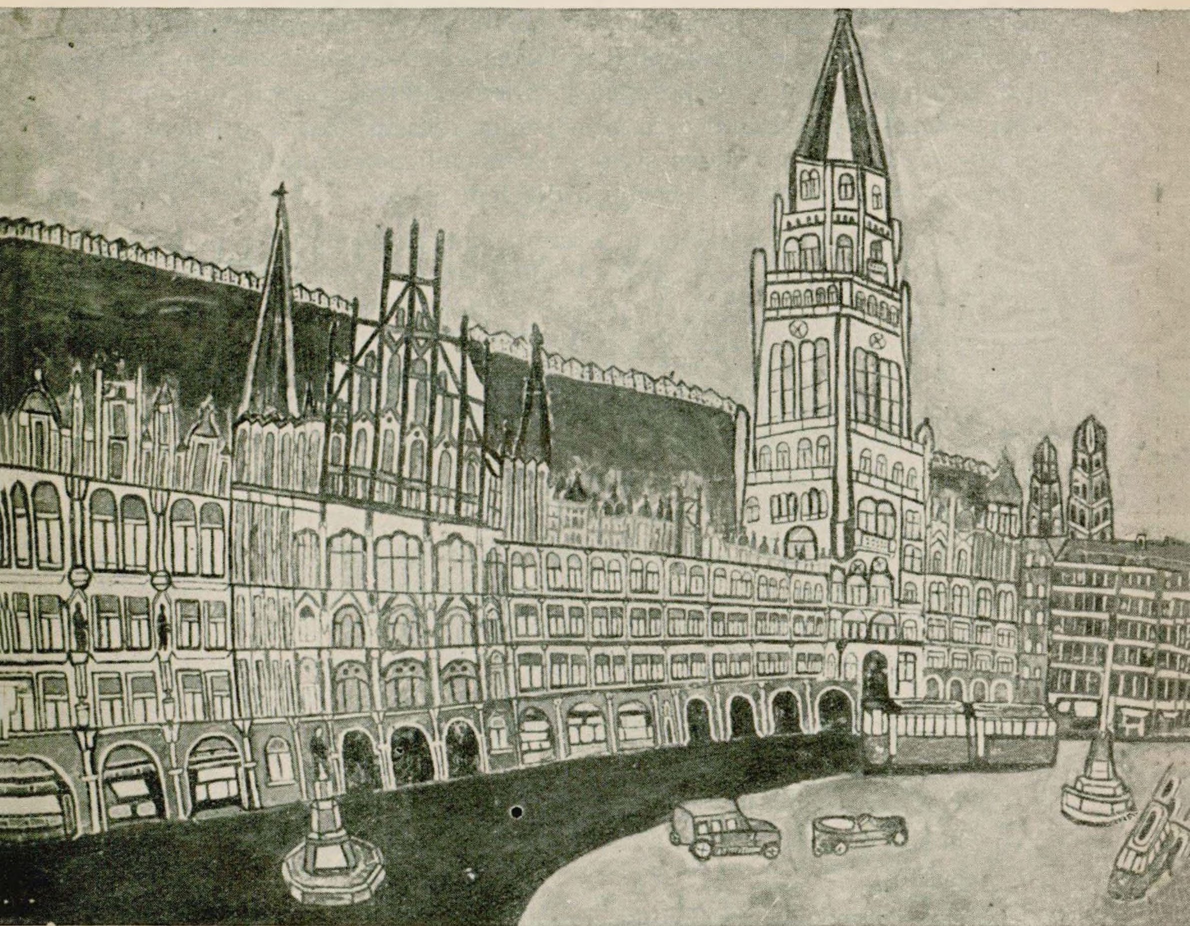

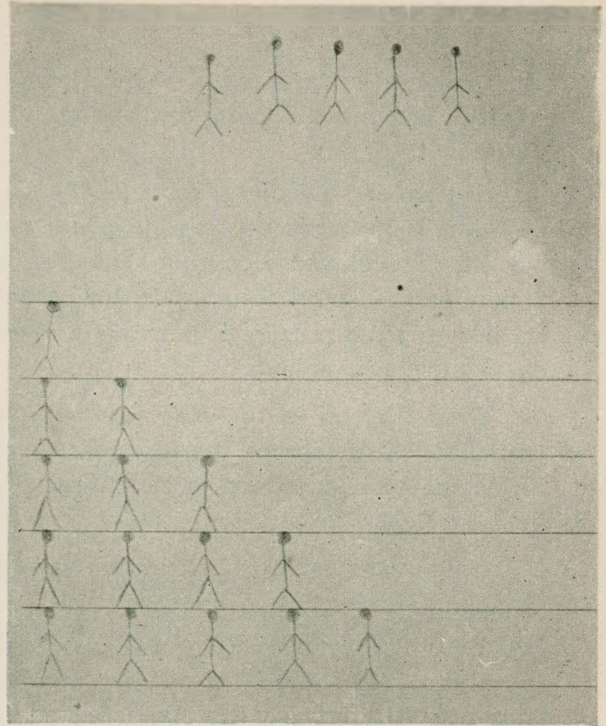
3

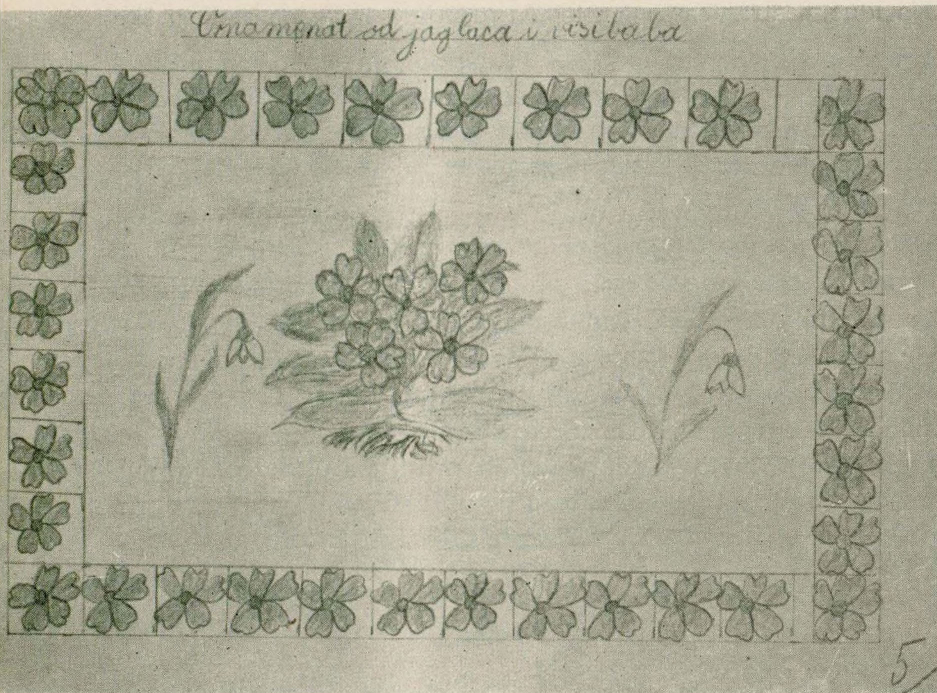

حکایت
احکامی که اباقاخان بعد از جلوس در باب کلیات مصالح ممالک فرمود

4

6

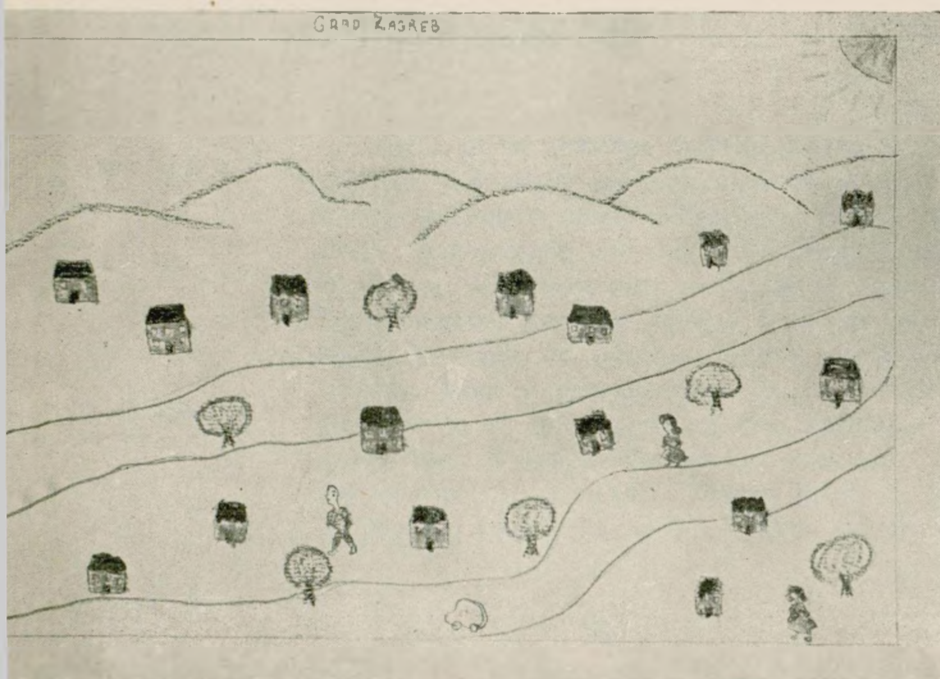

7

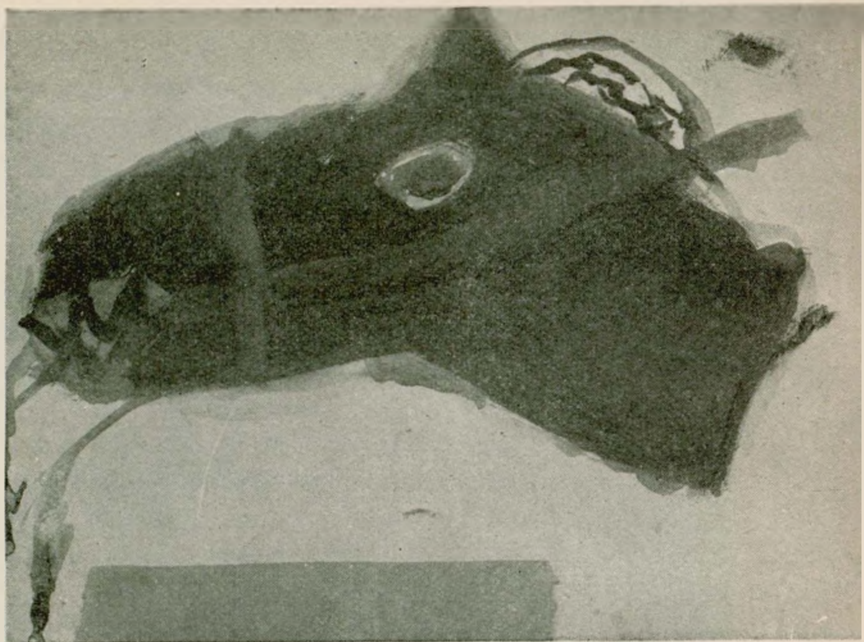
8

9

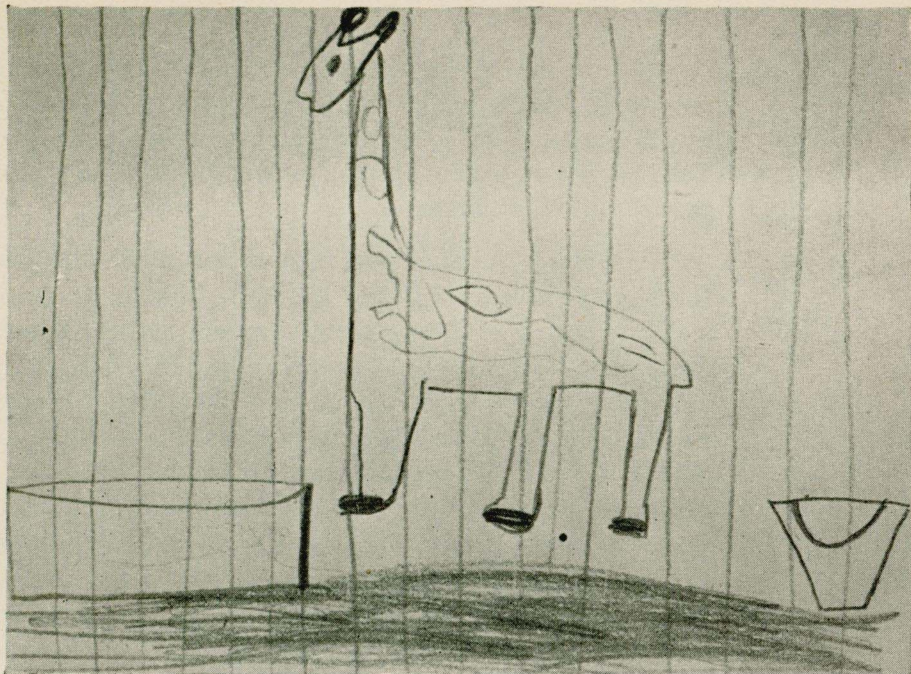

10

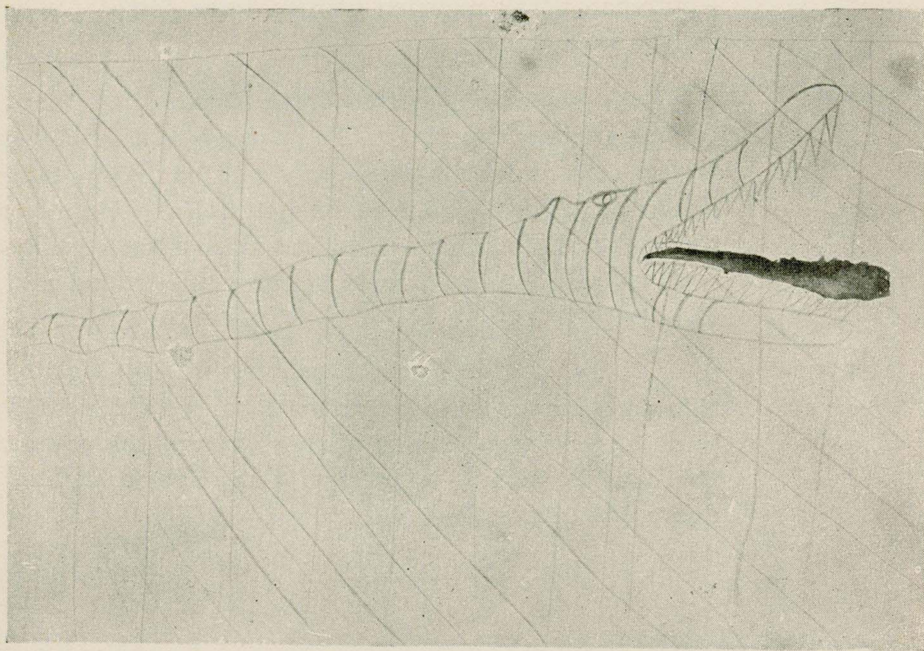

11

12

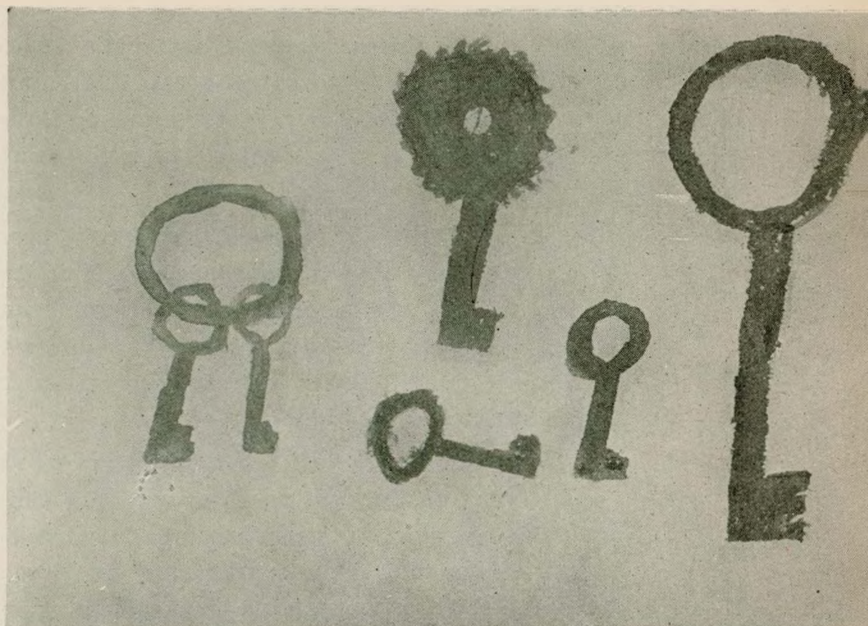
13

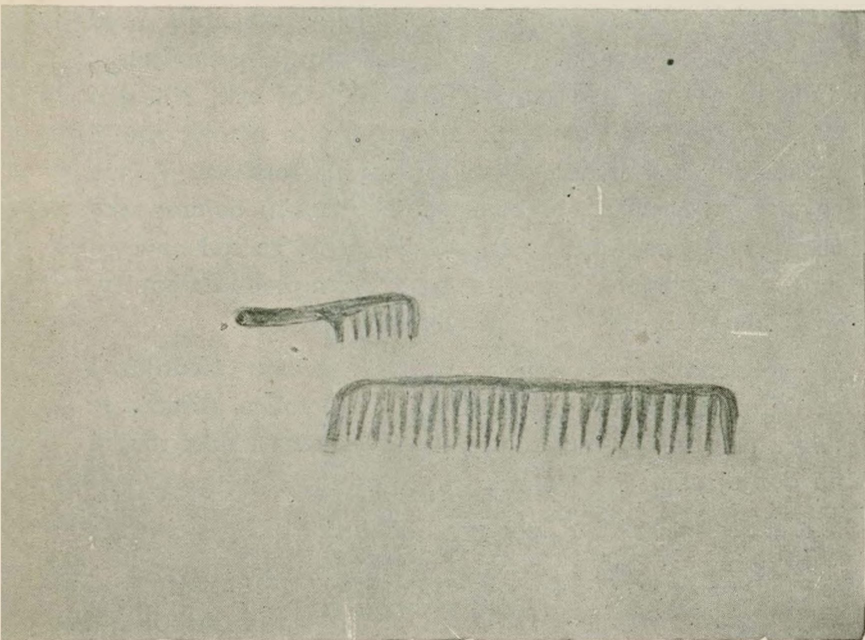

14

15

16

17

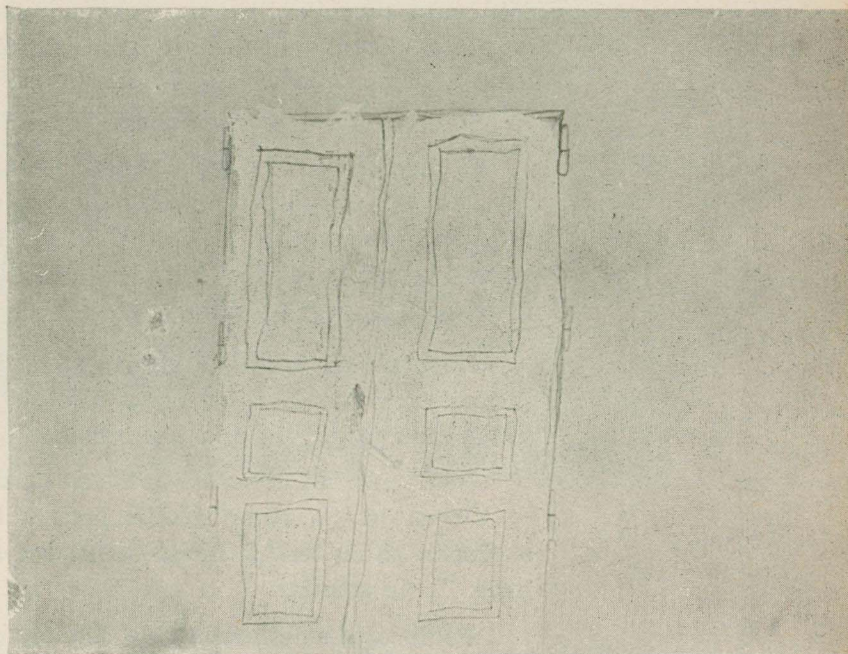
18

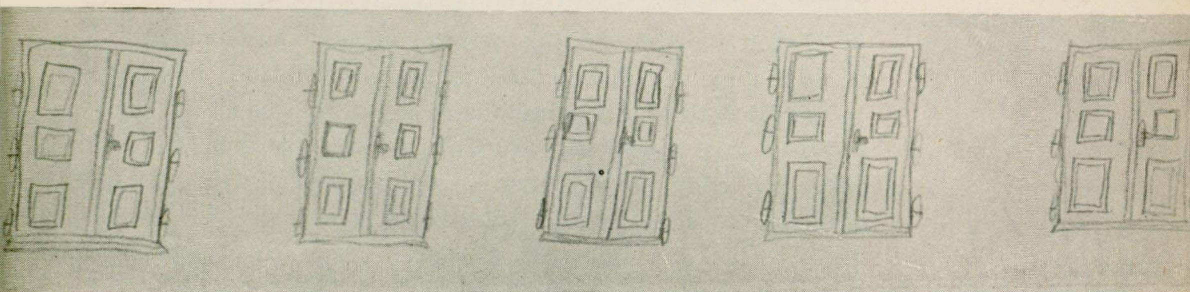
19

20

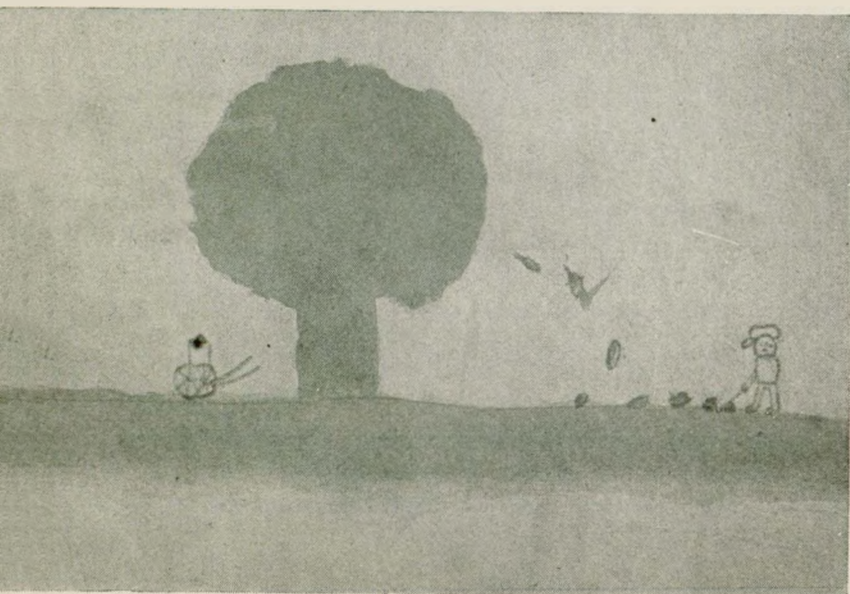

21

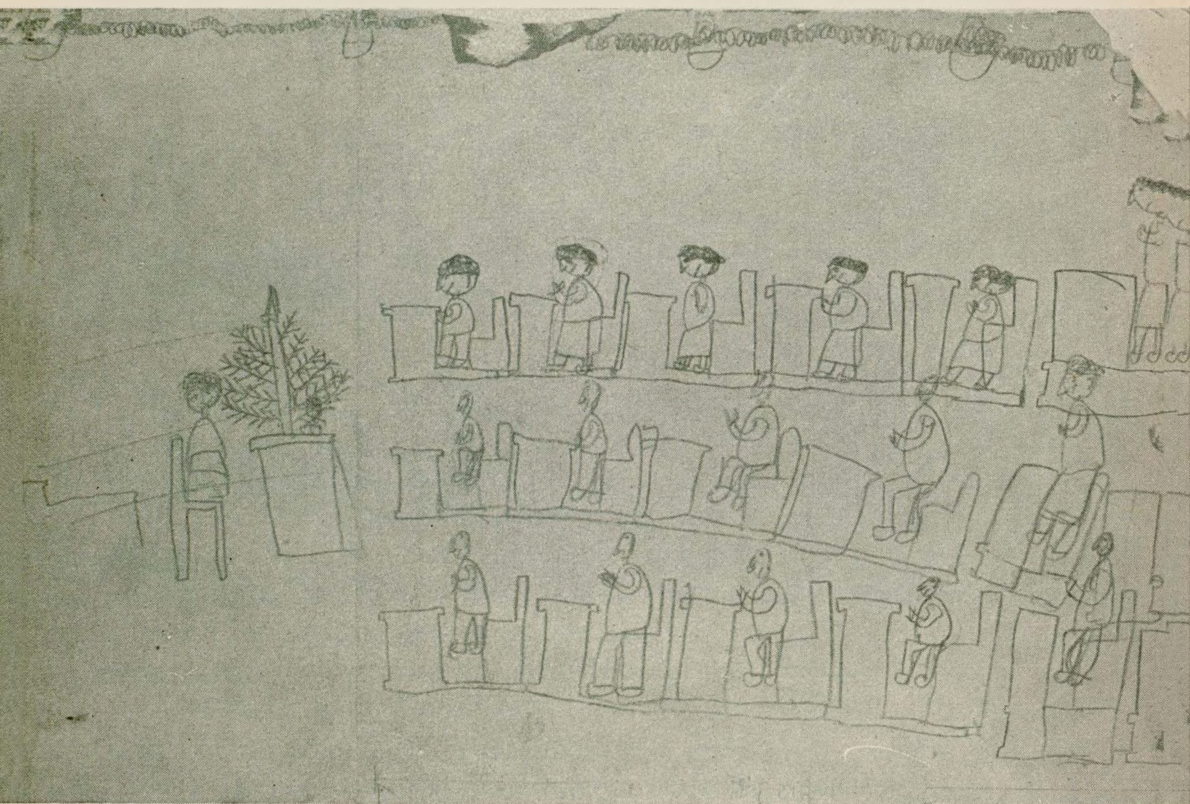
22

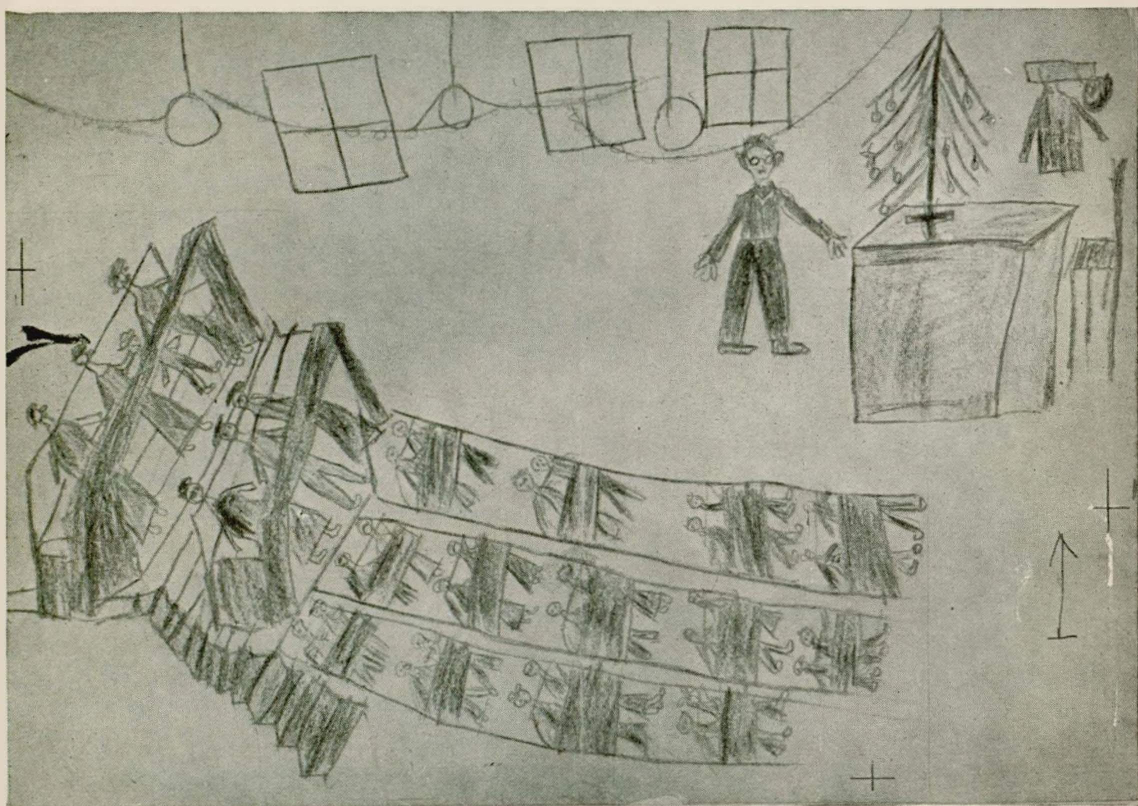

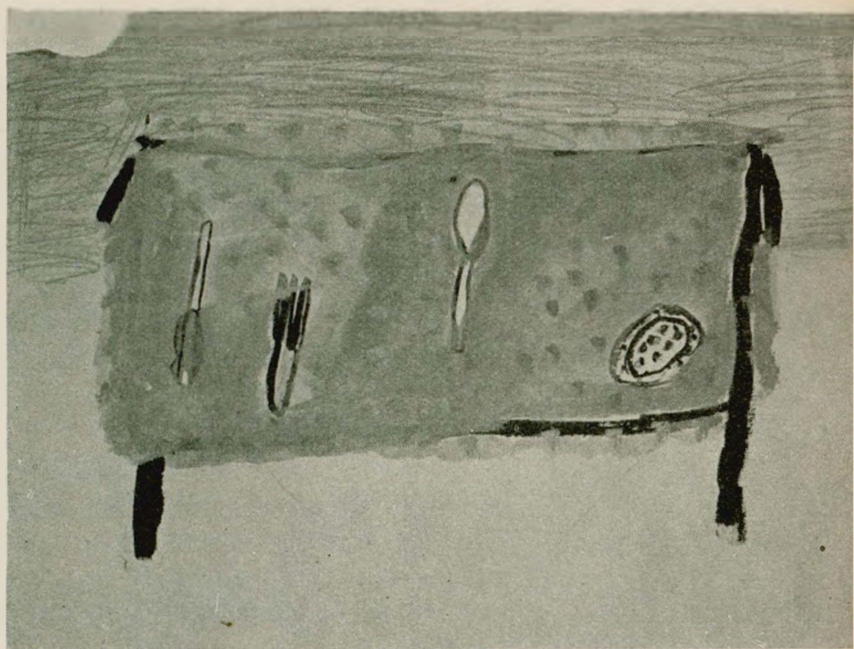
23

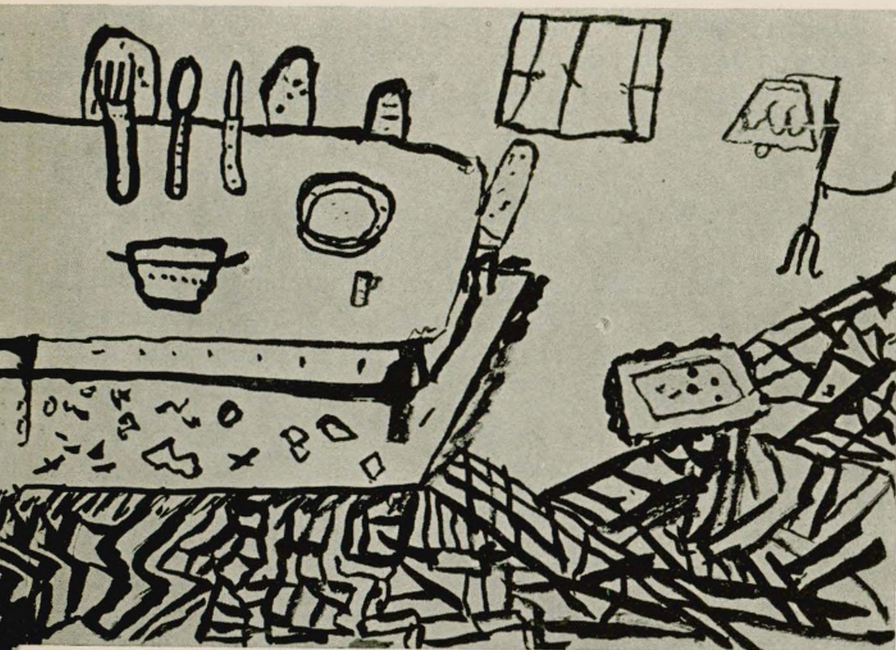
24

26

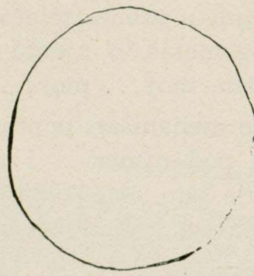

27

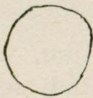
28

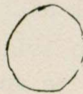

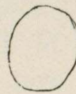
29

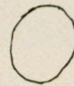

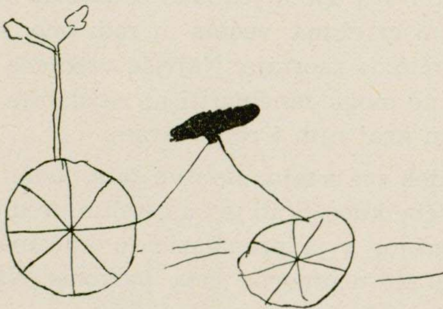
30

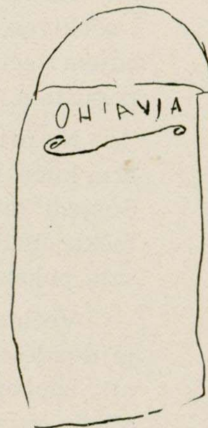

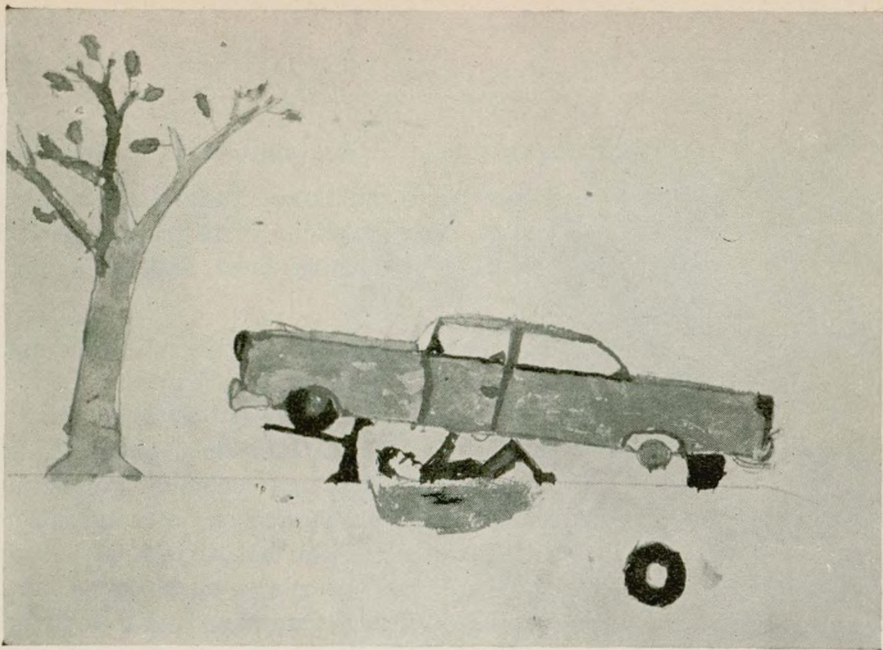

31

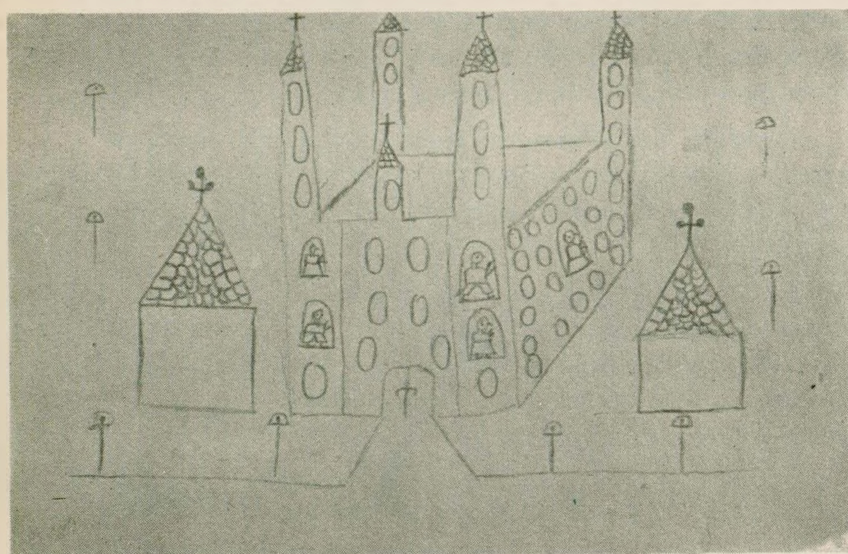

32

33

34

35

36

37

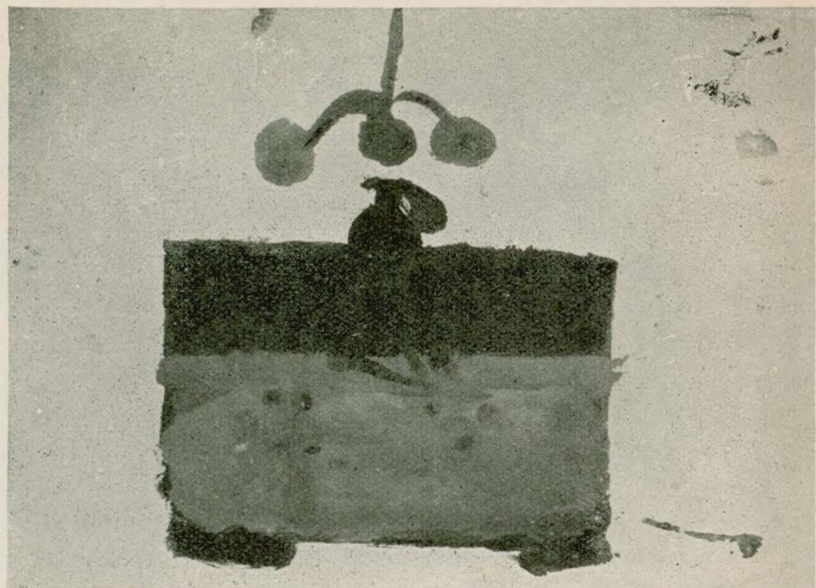
38

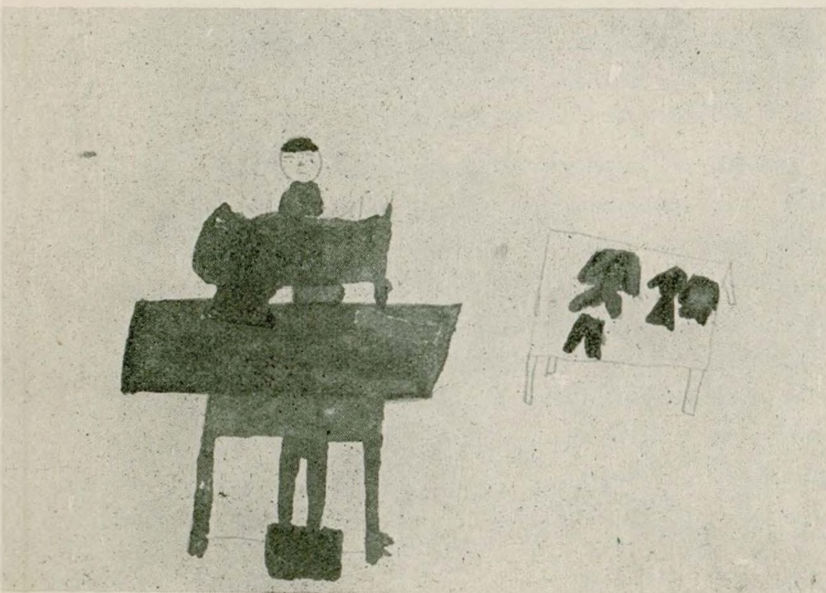

39

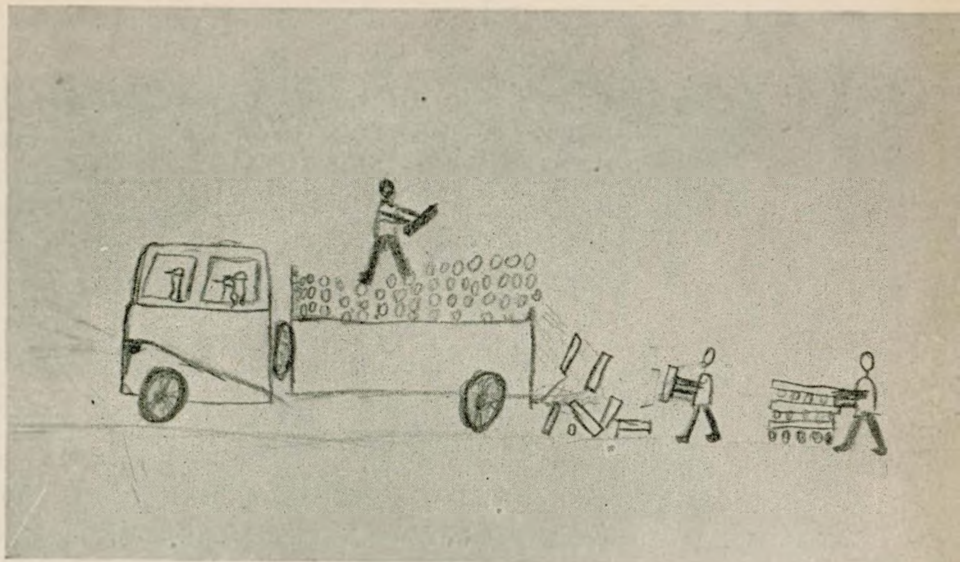
40

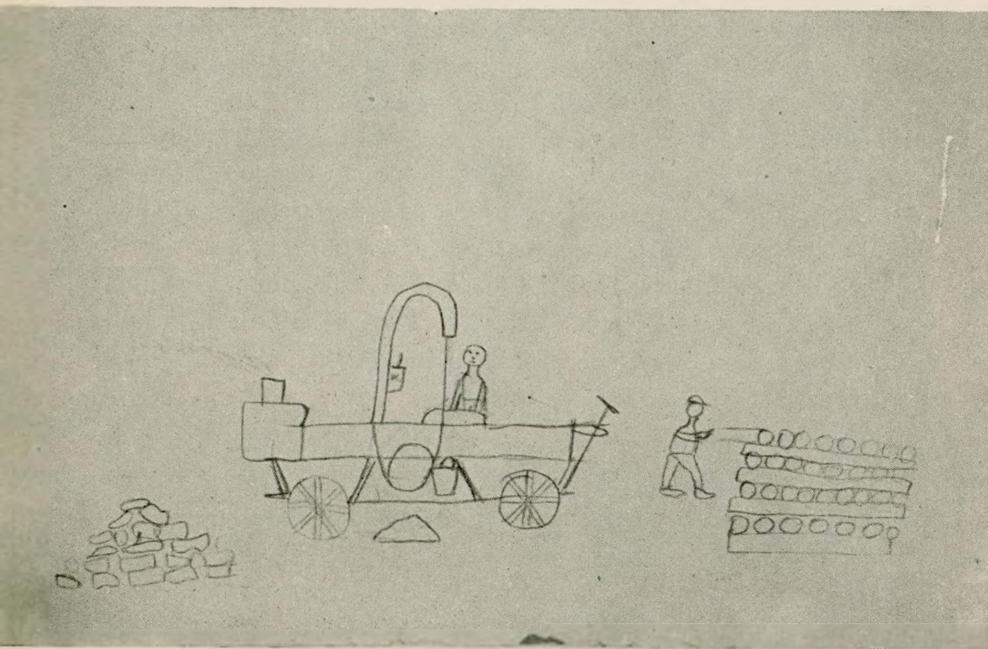

41

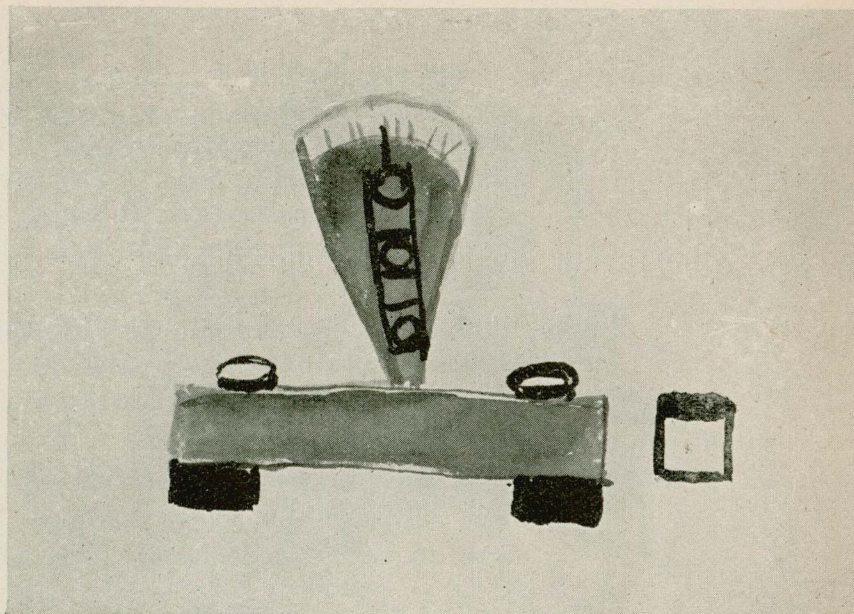
42

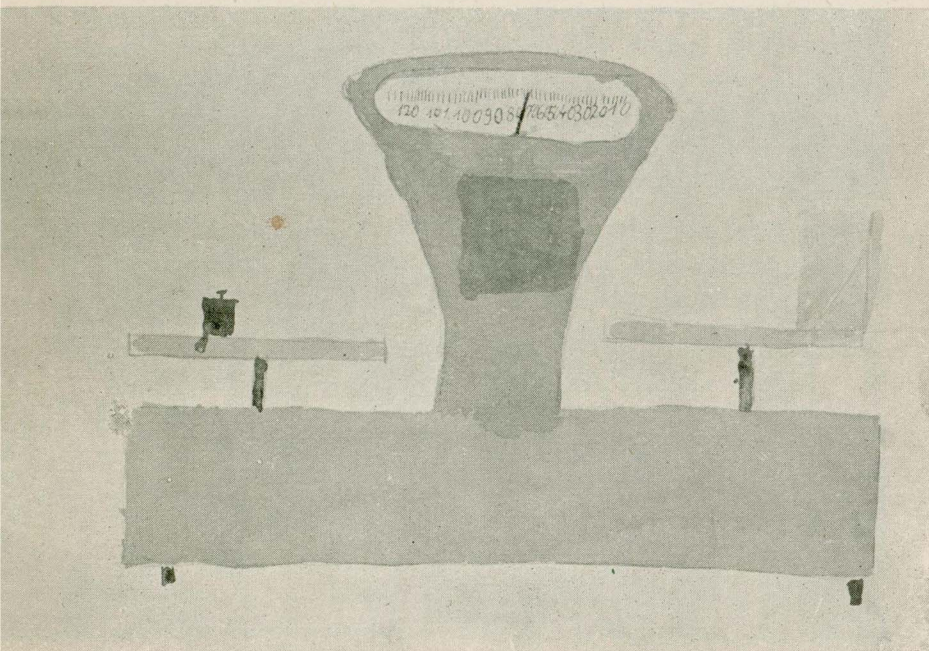

43

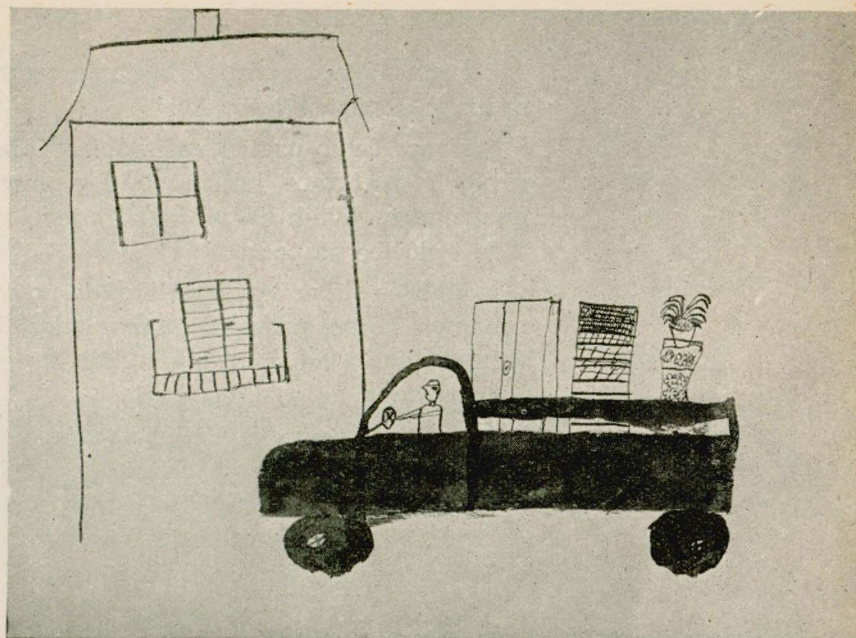
44

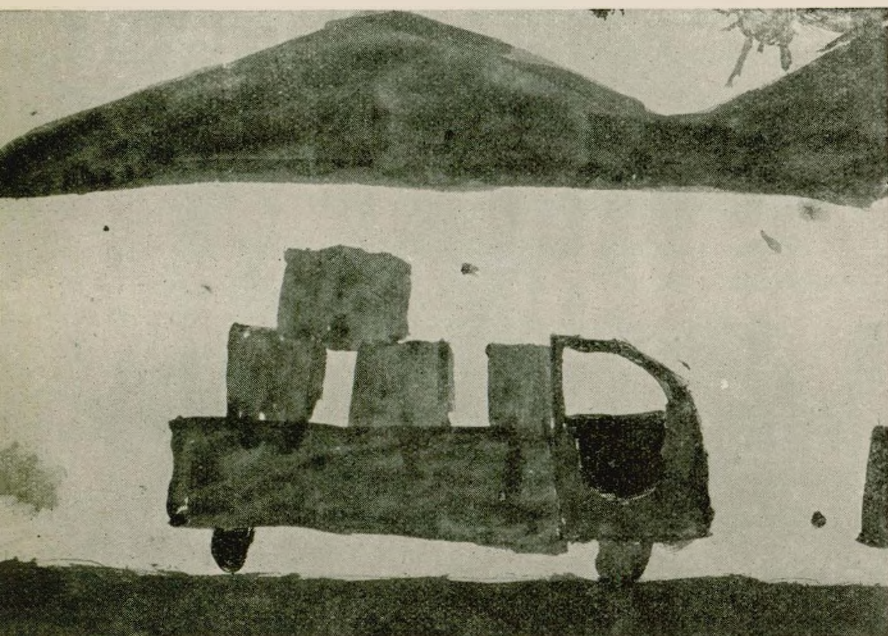

45

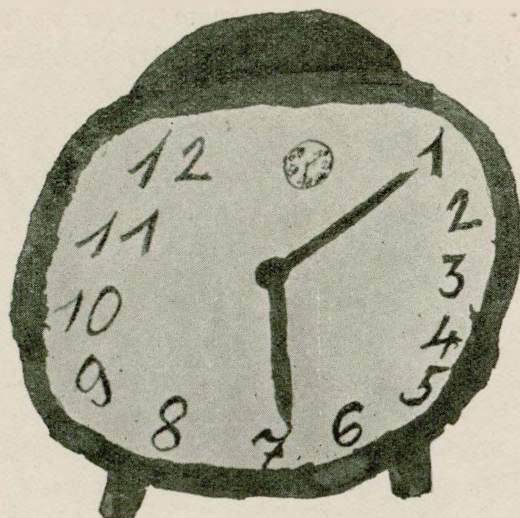

46

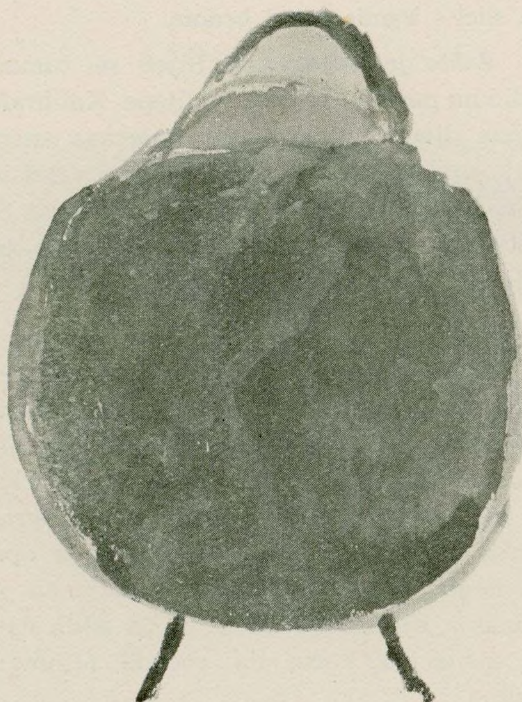

47

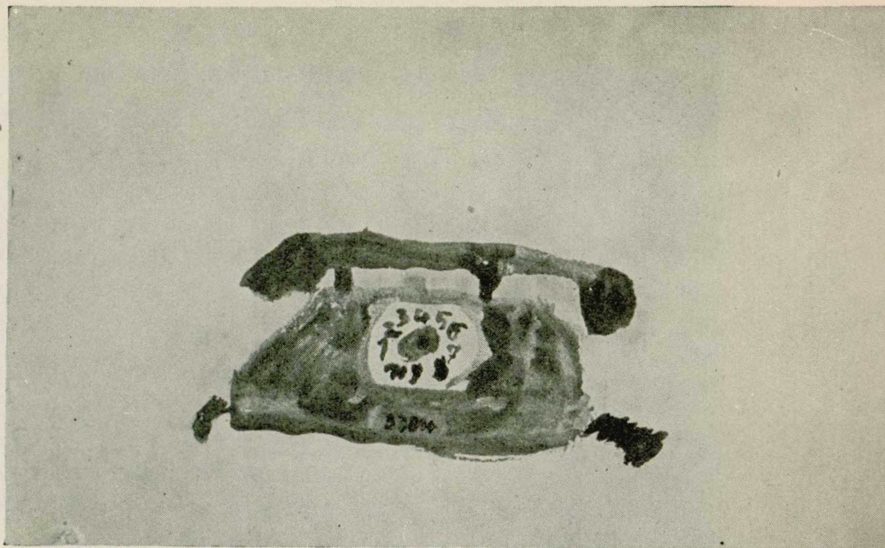
48

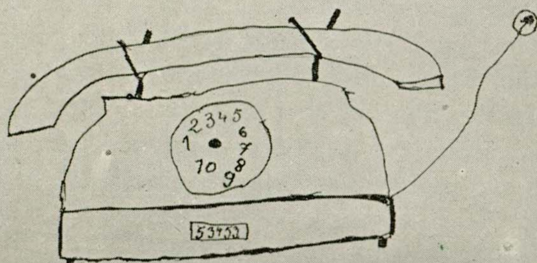

49

50

51

52

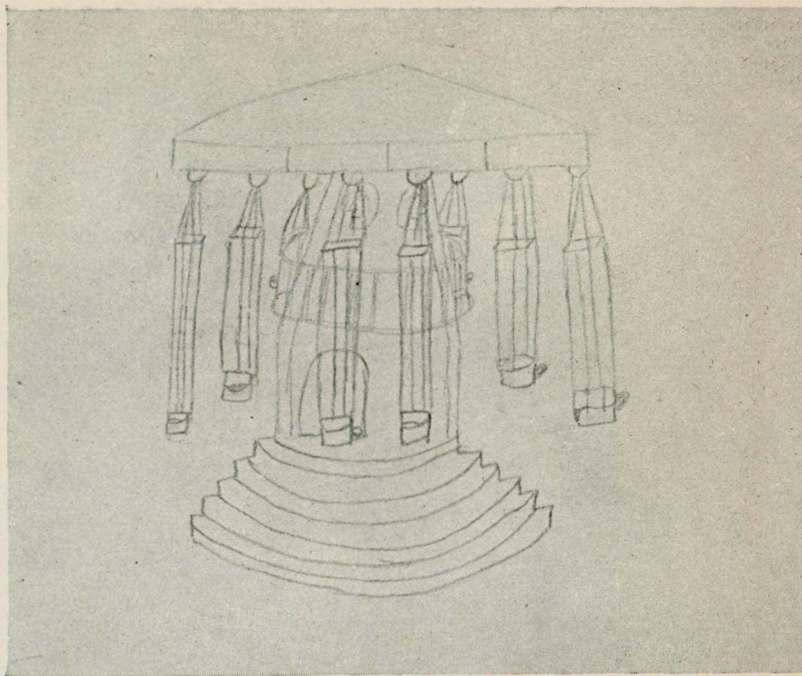
53

54

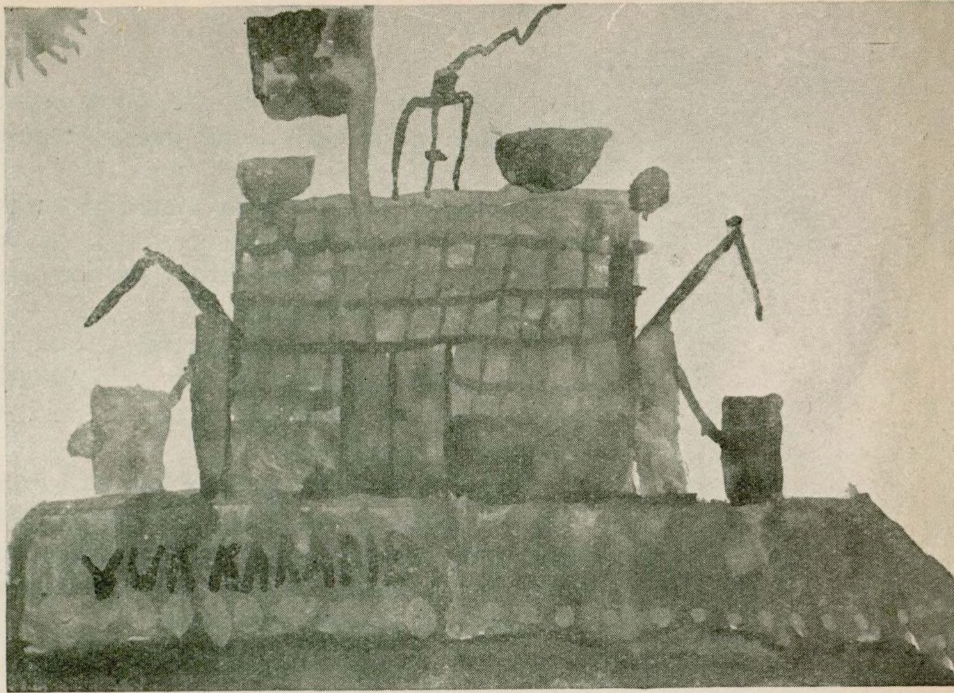
55

56

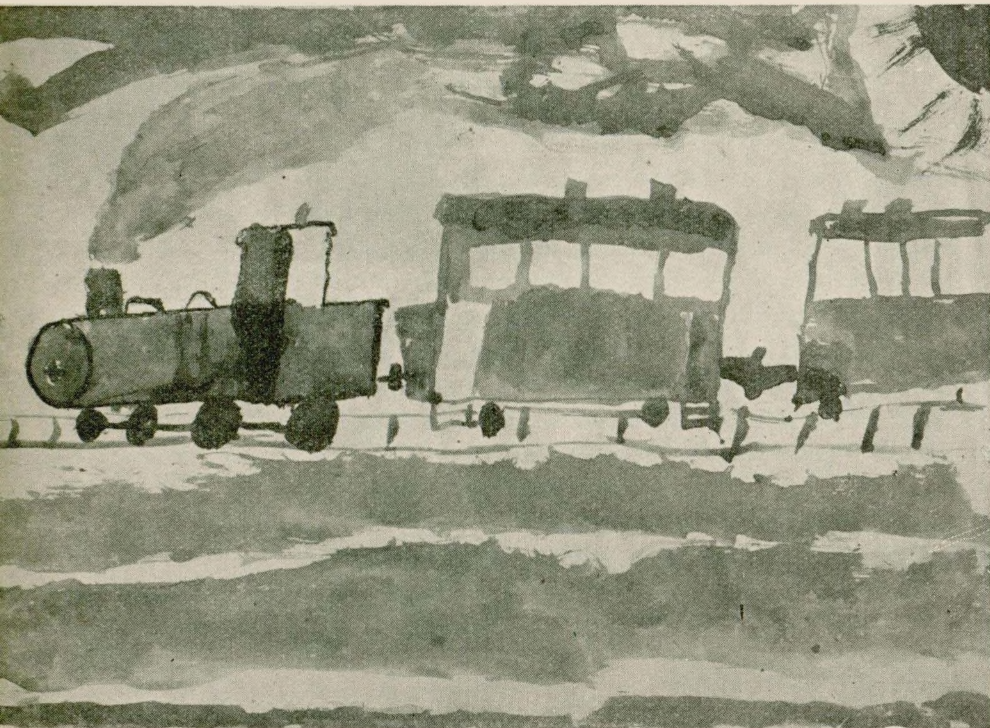

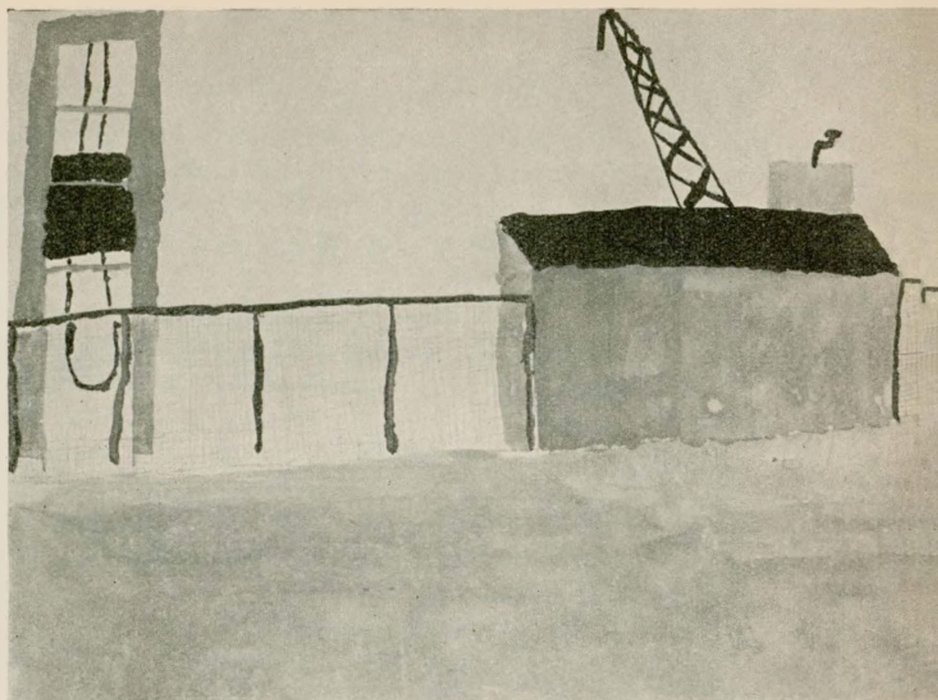
57

58

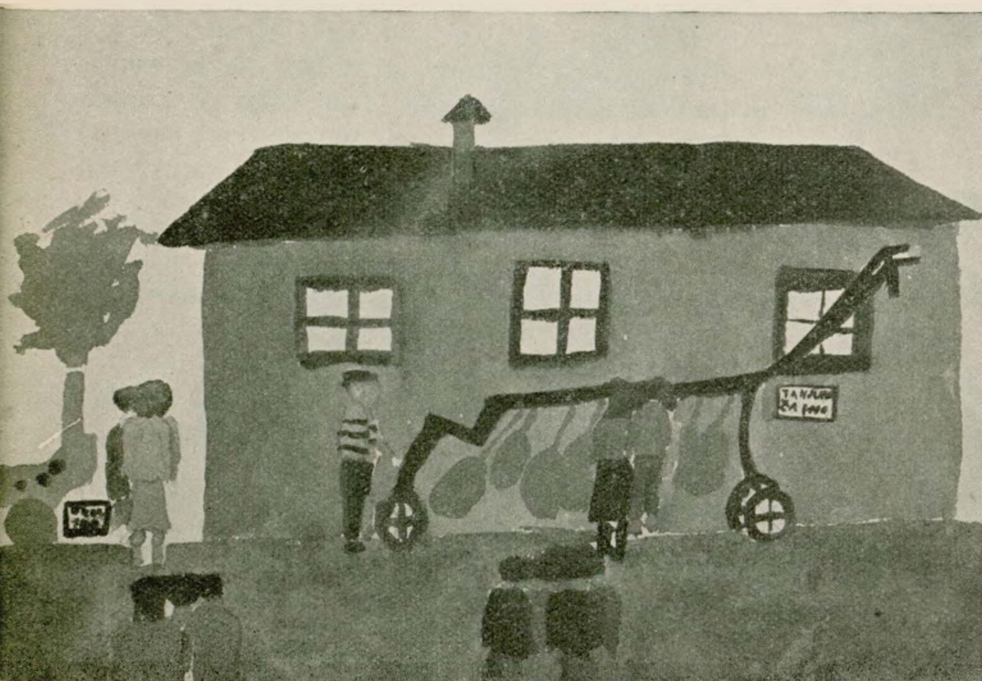
59

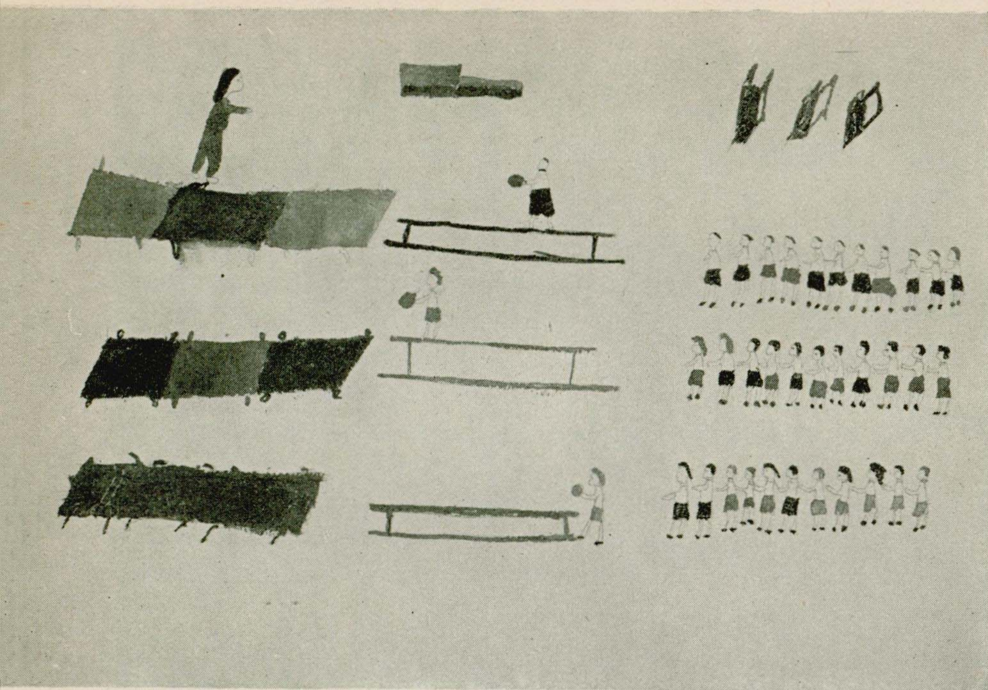

60

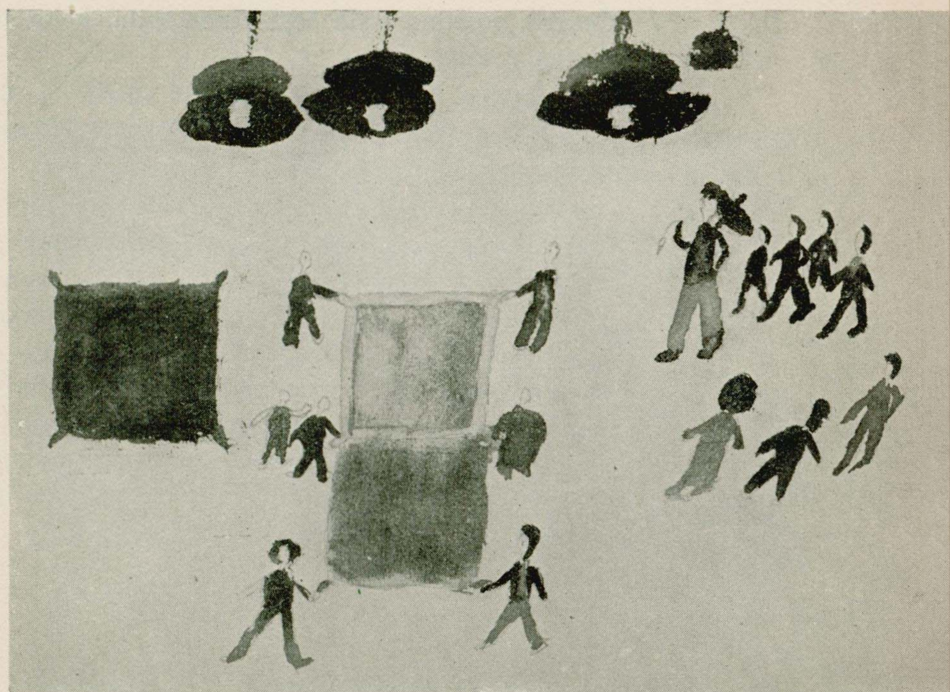
61

62

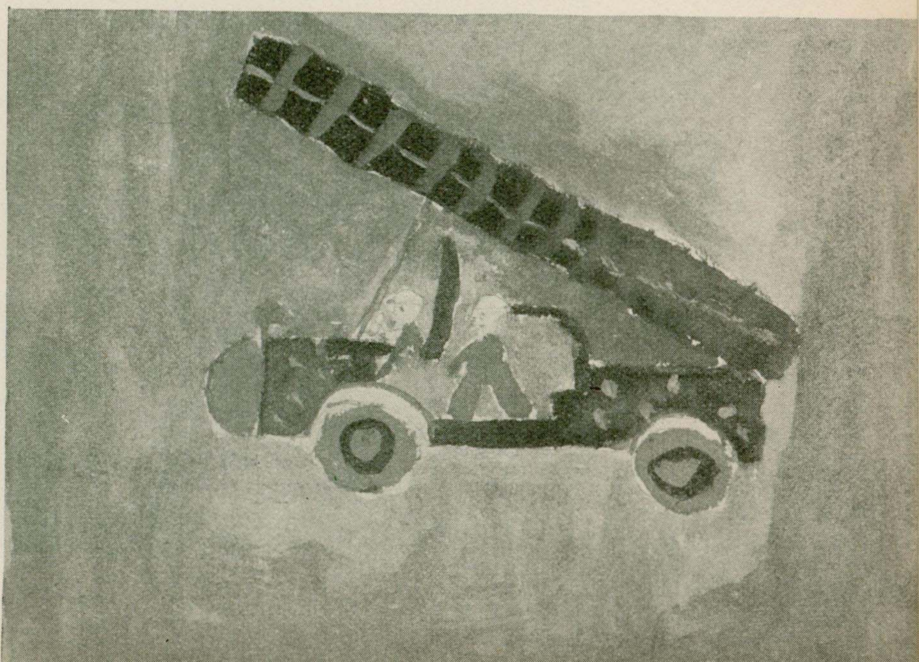
63

64

65

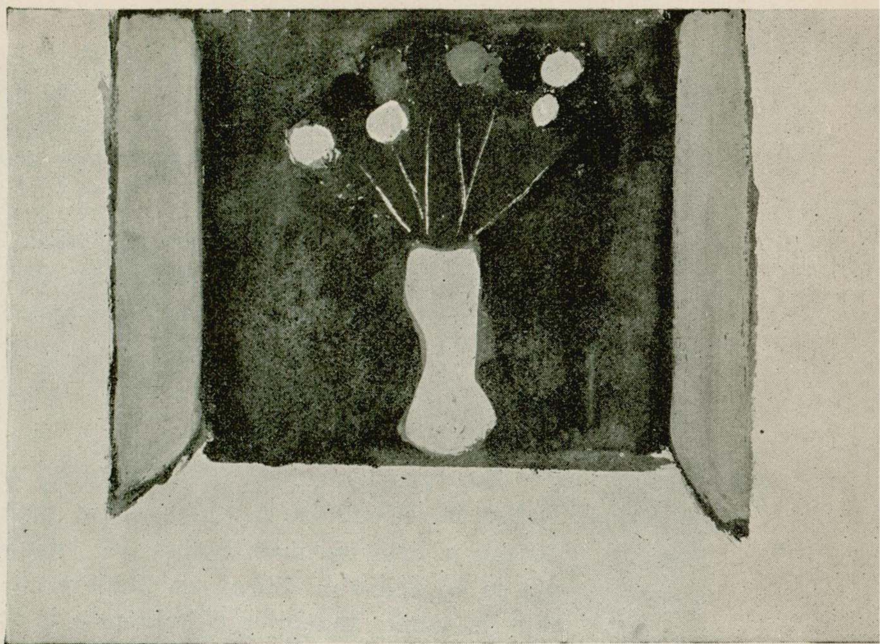
66

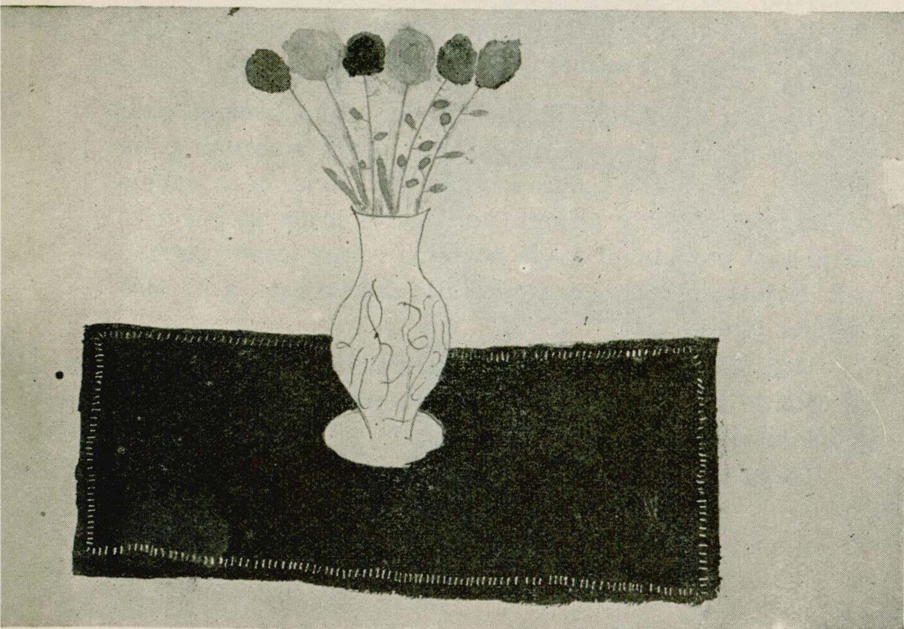

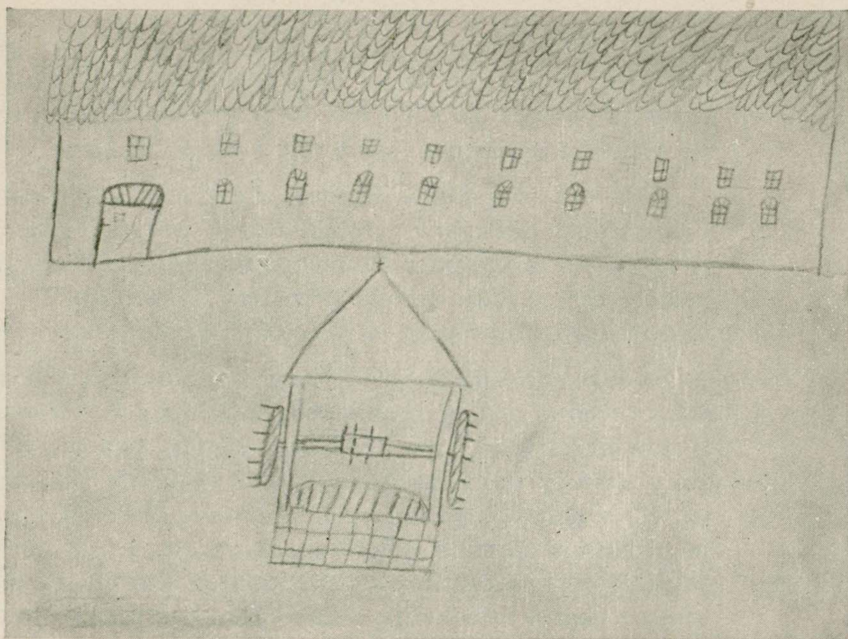
67

68

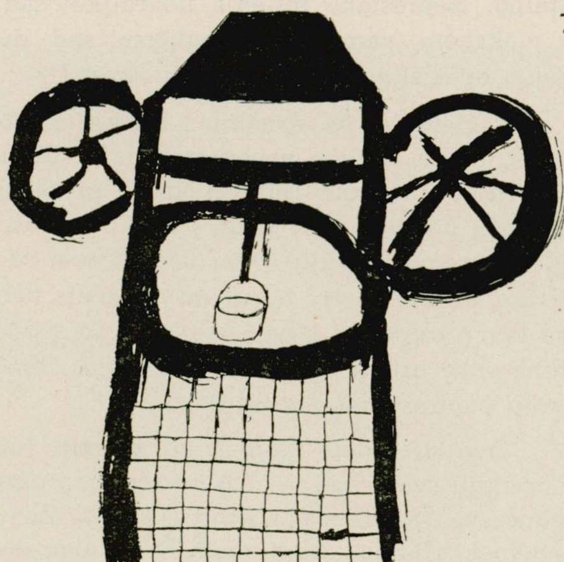
69

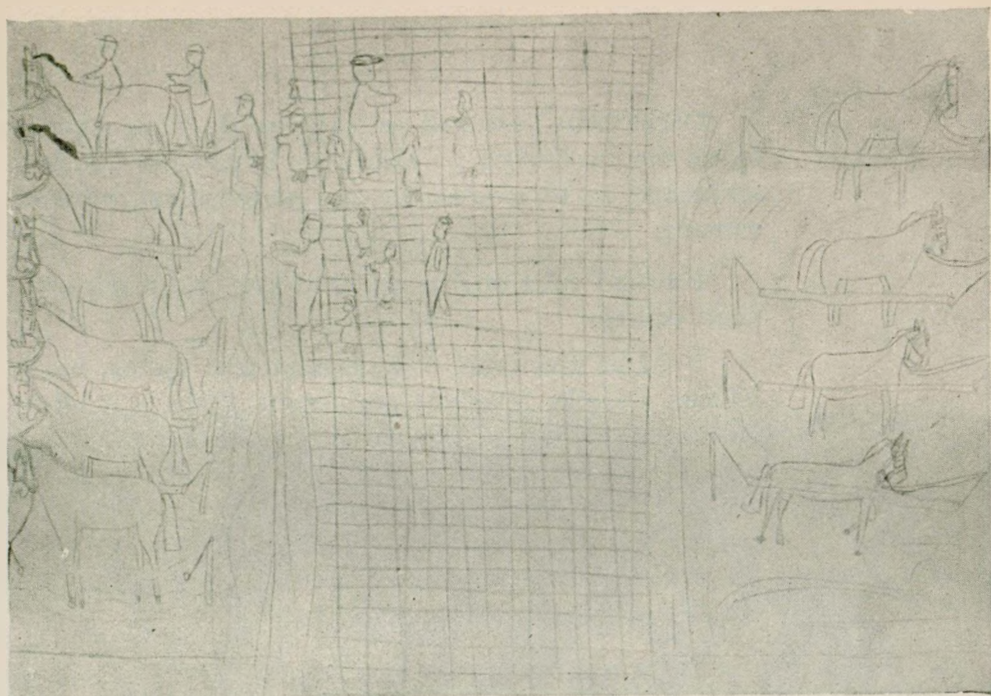

70

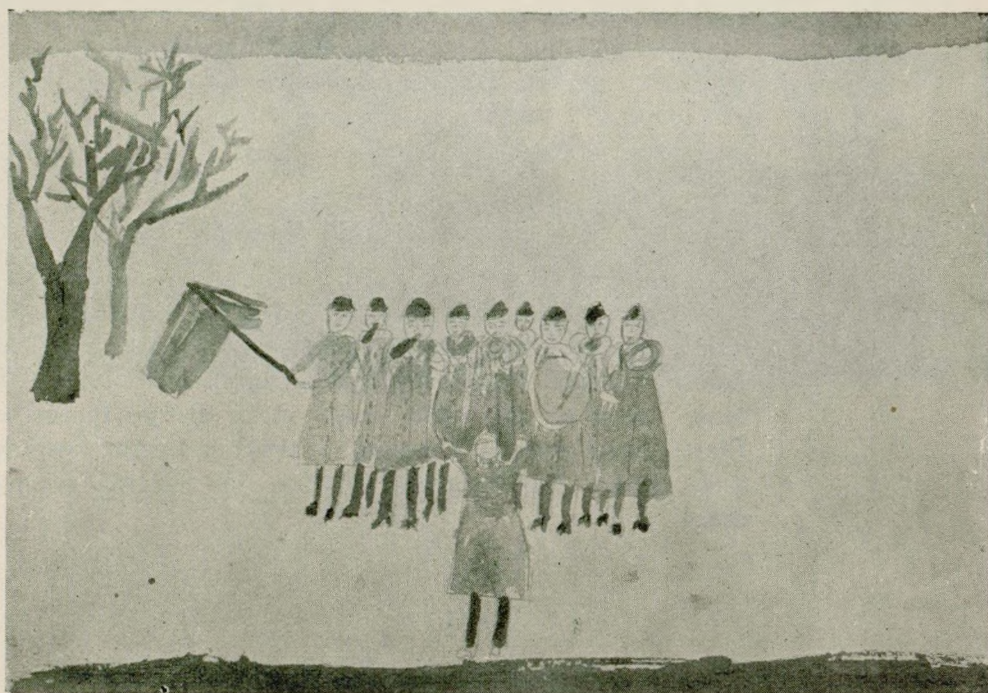
71

72

73

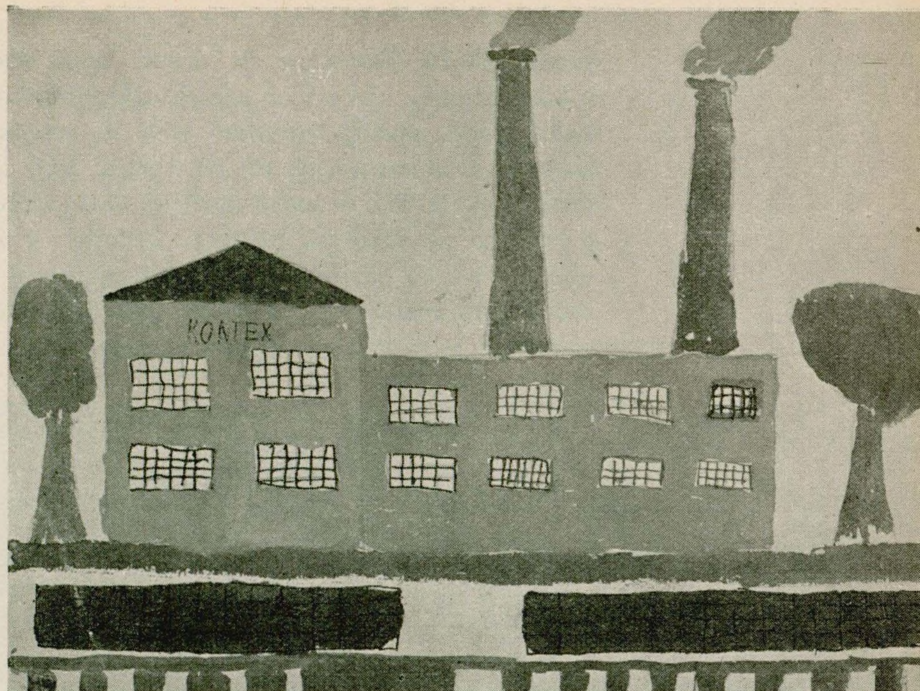

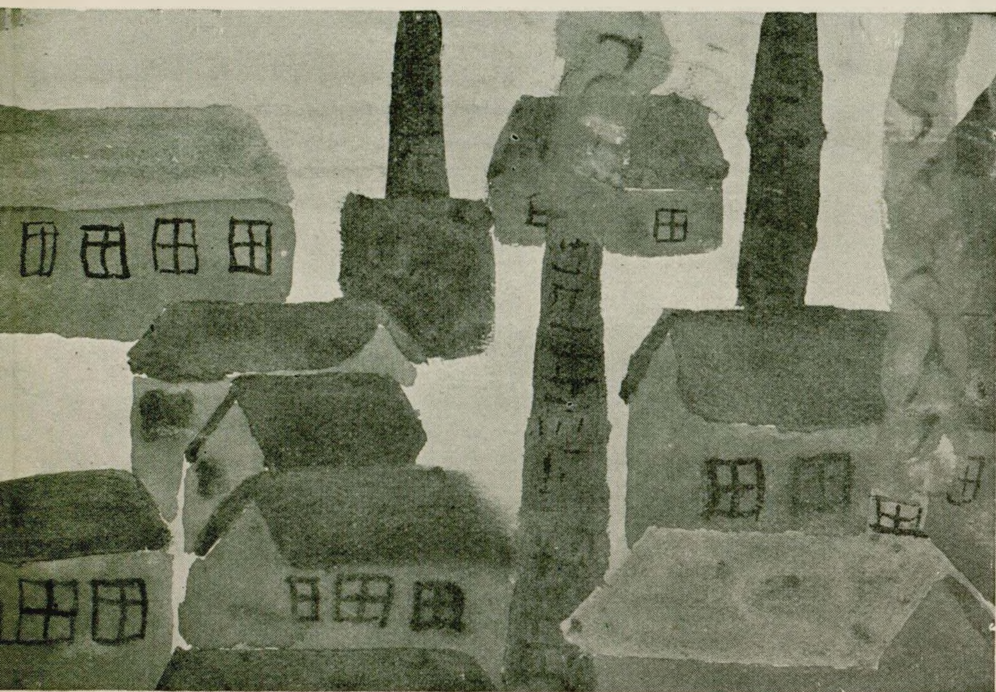
75

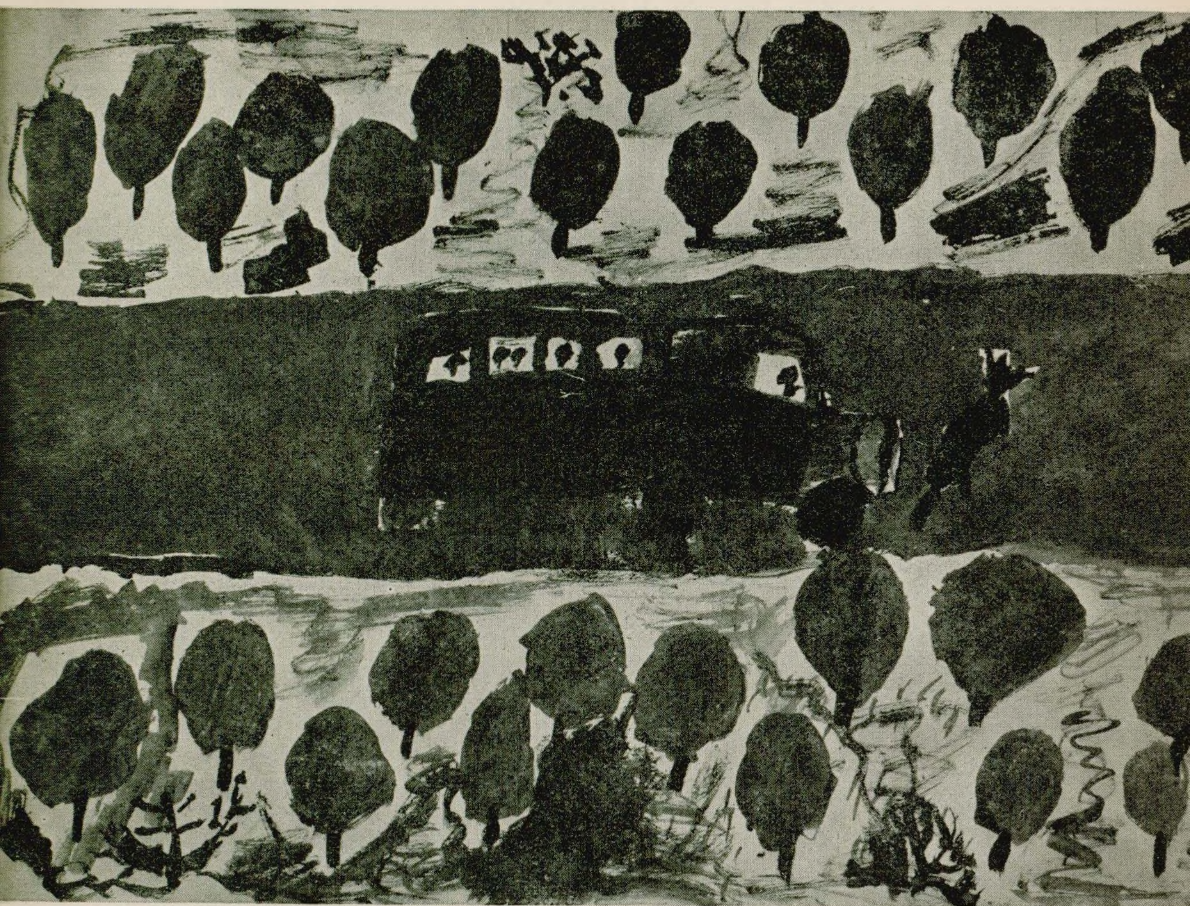
76

77

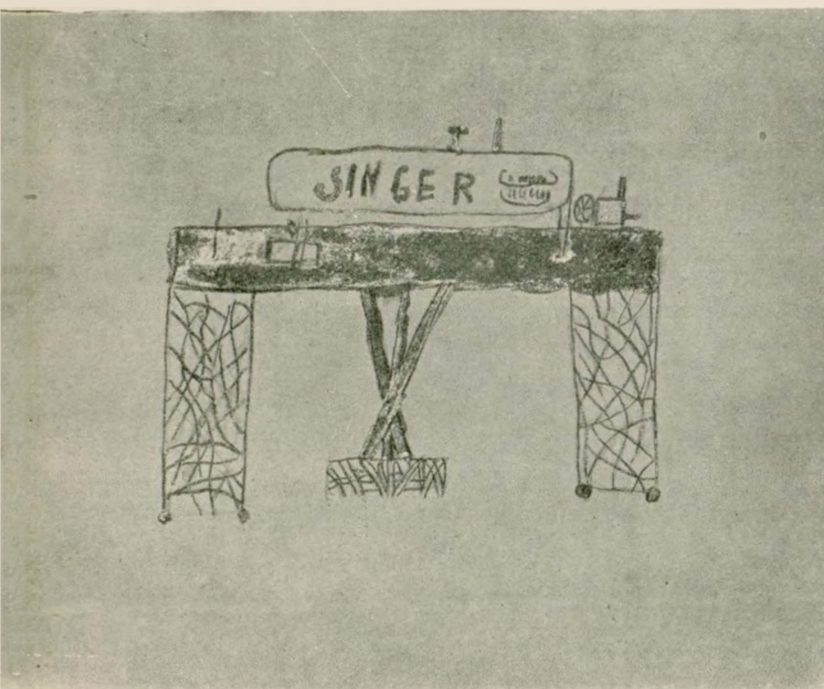

78

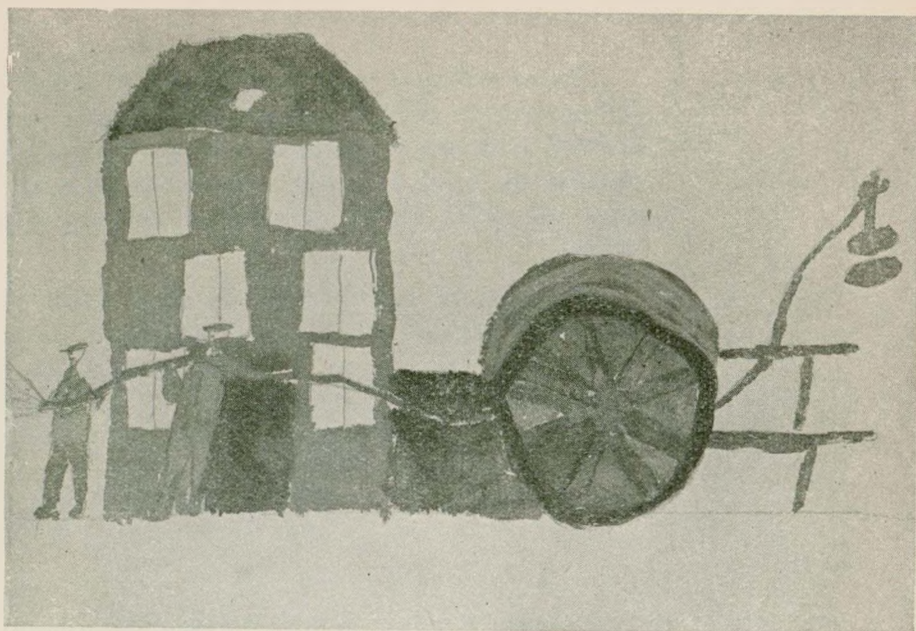

80

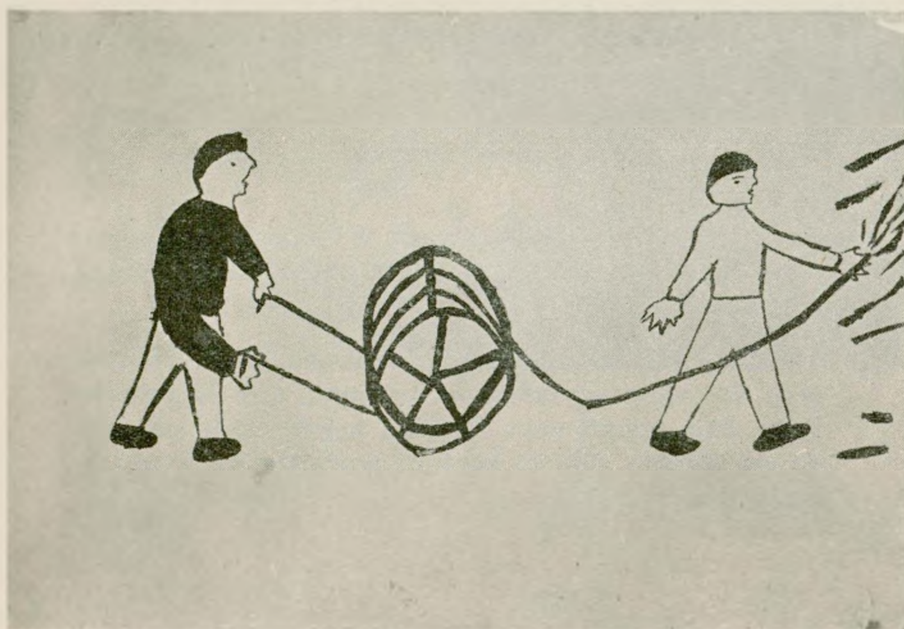

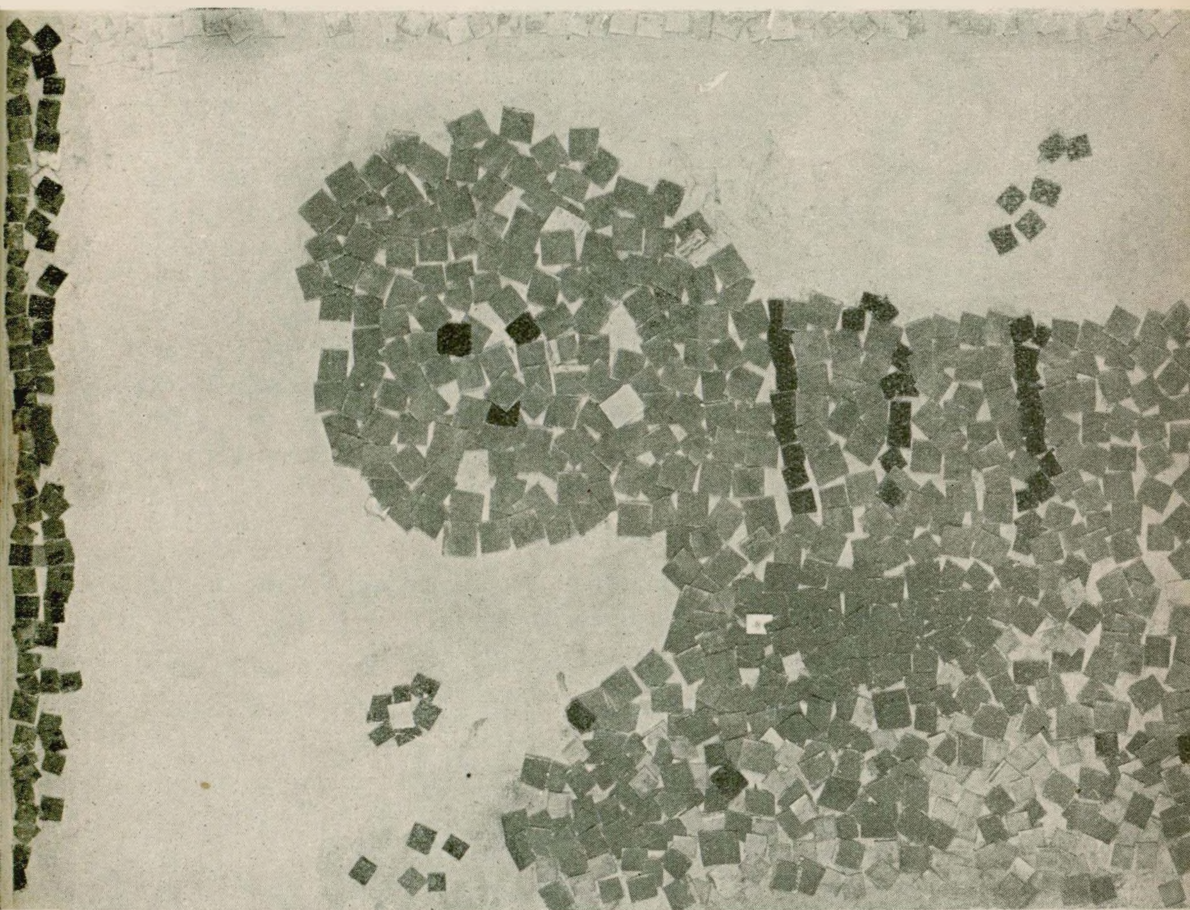
81

82

83

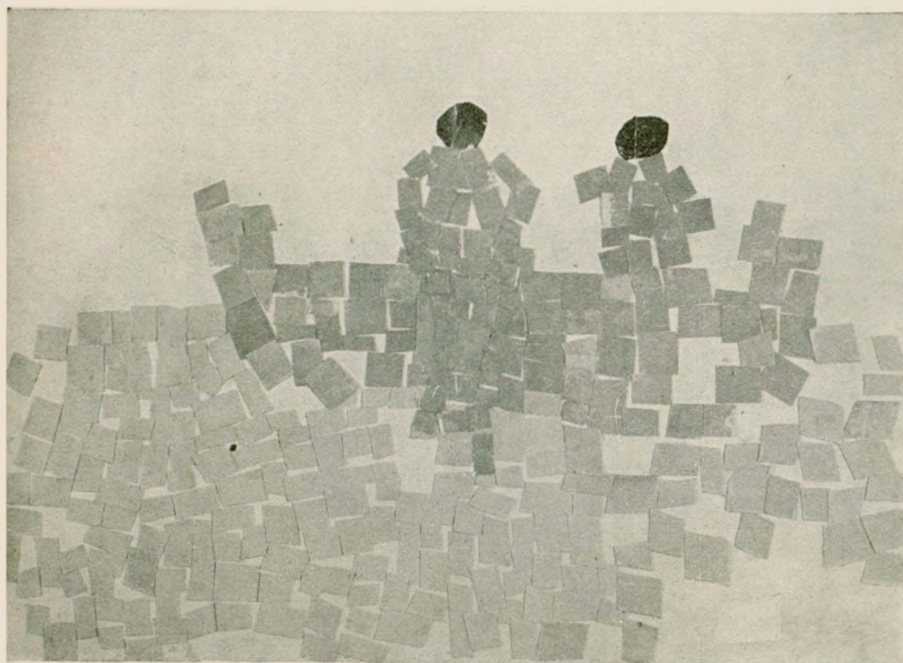

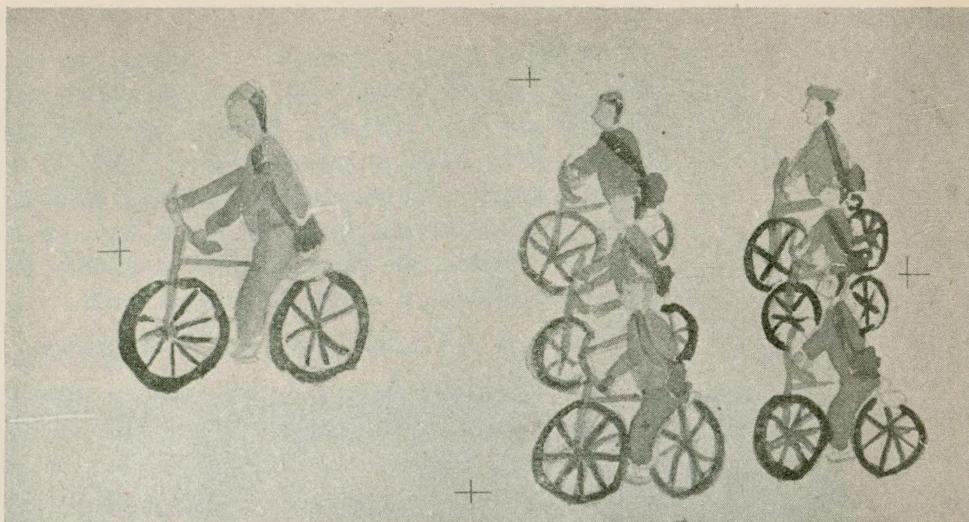

85

86

87

88

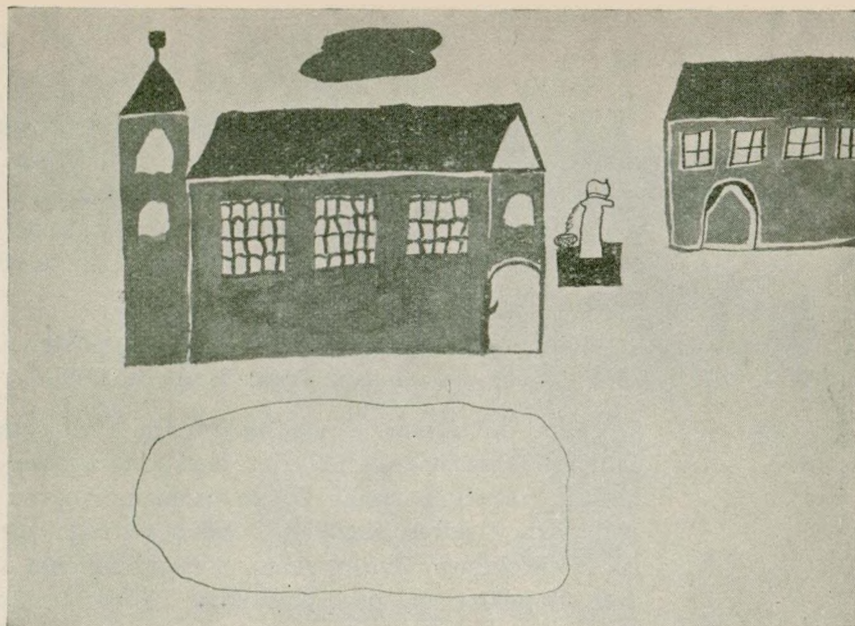

90

91

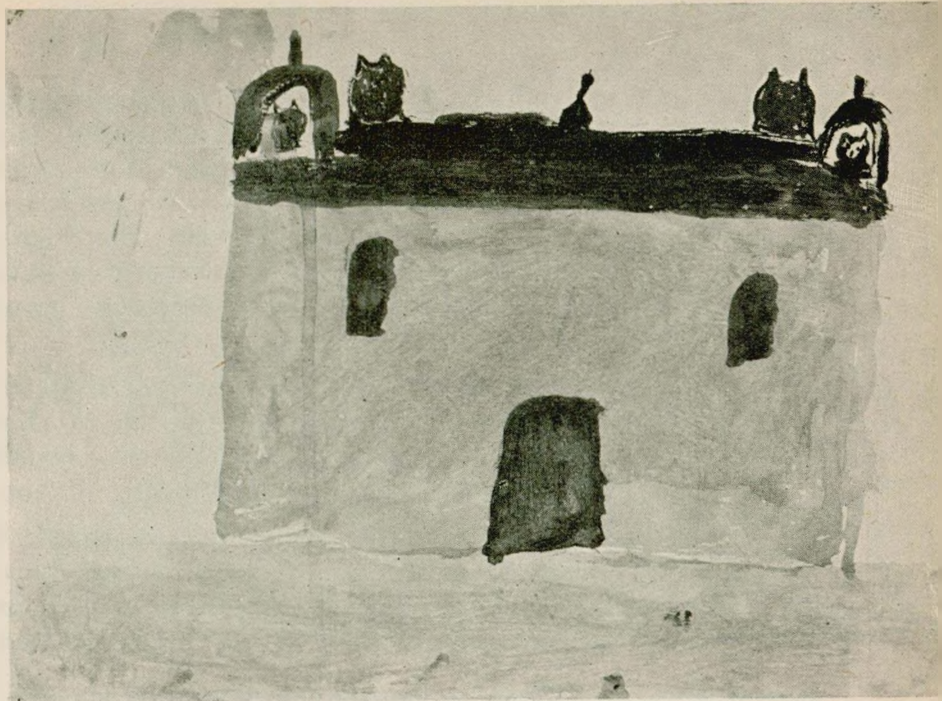

92

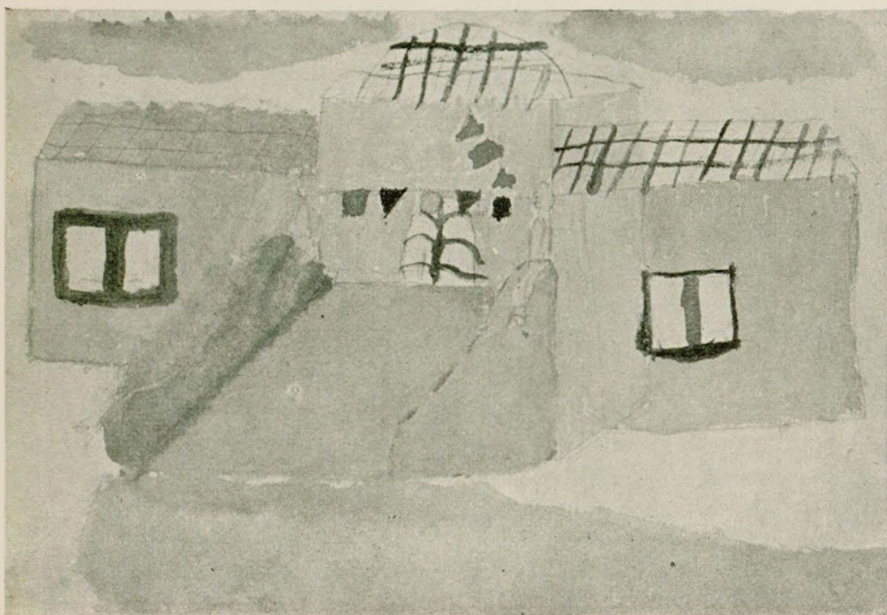

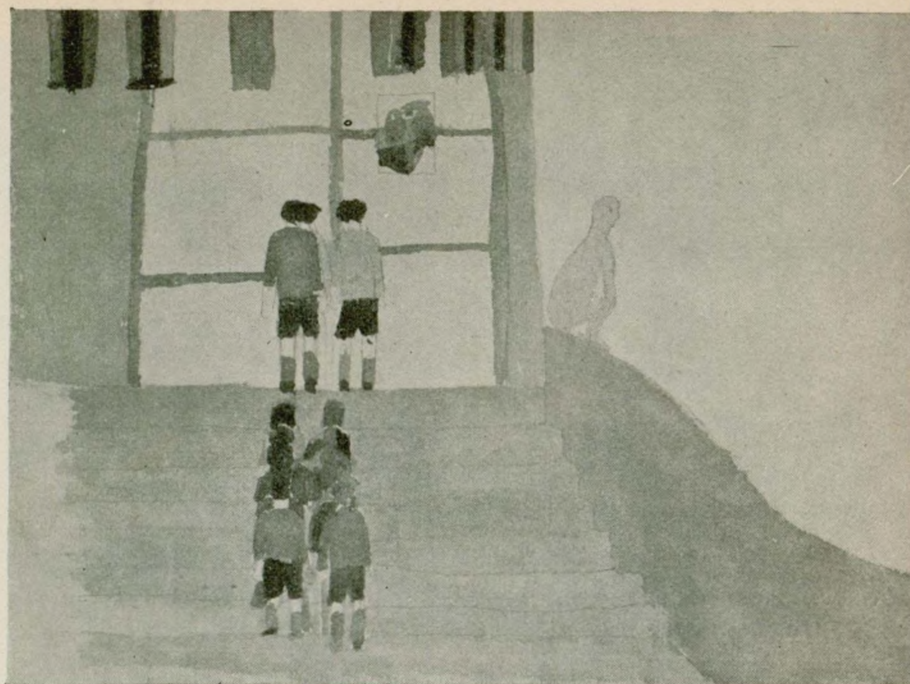
93

94

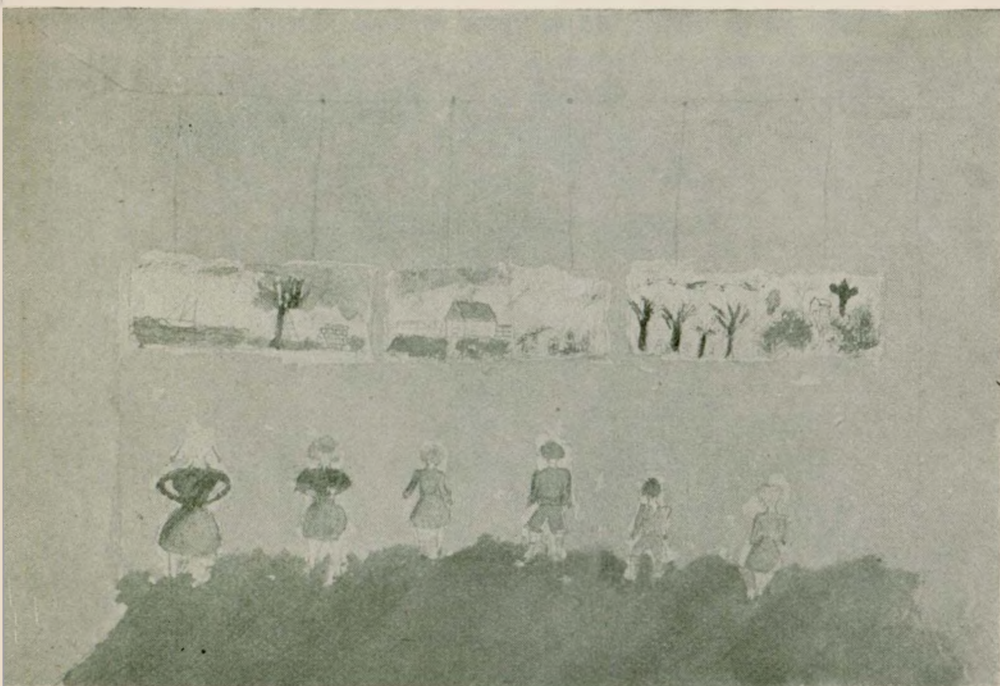
95

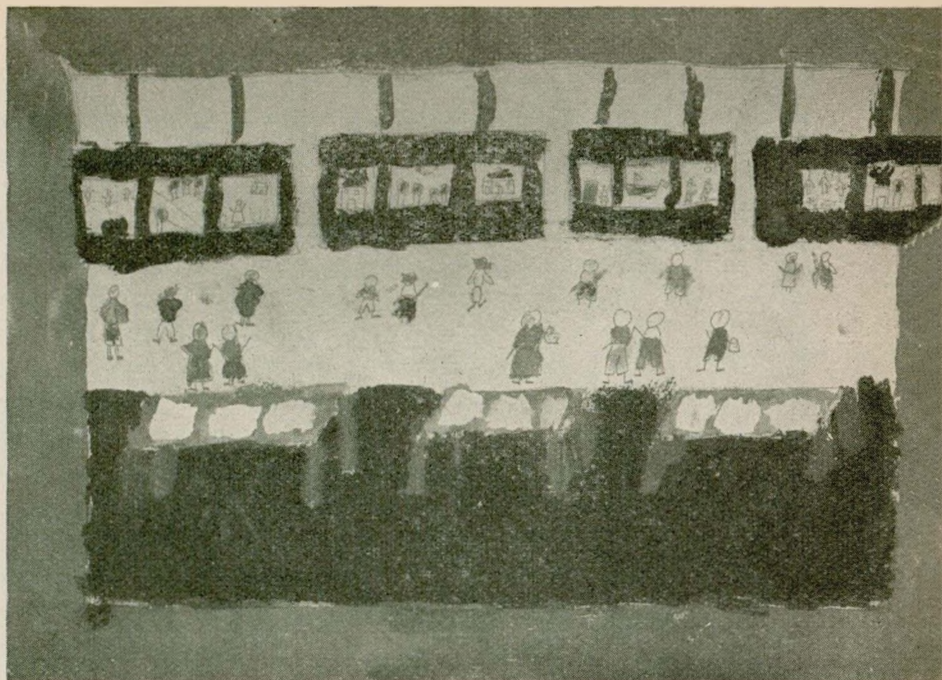

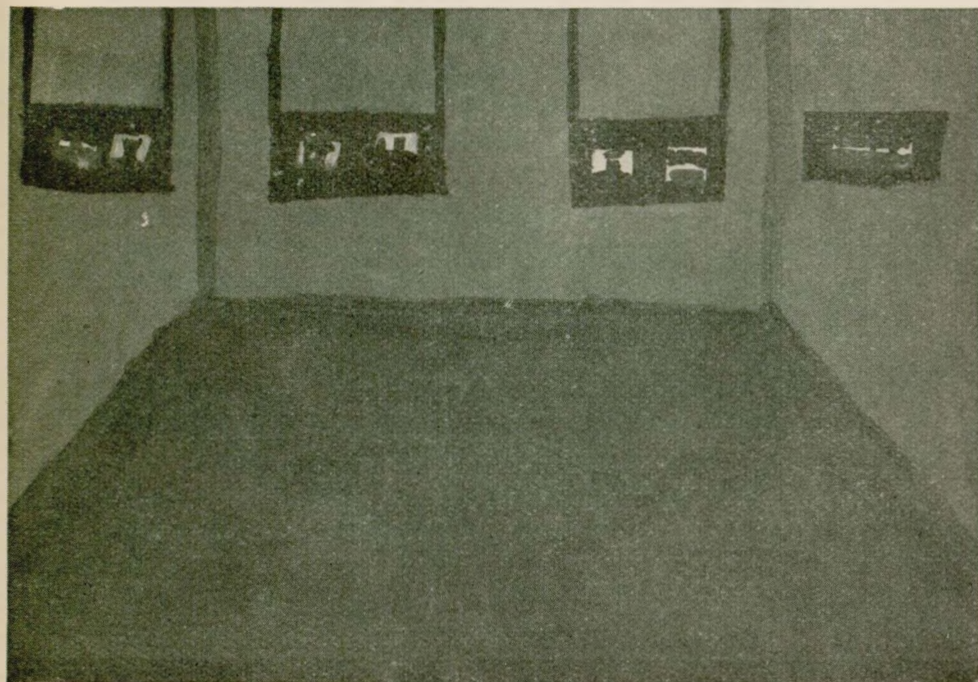
96

97

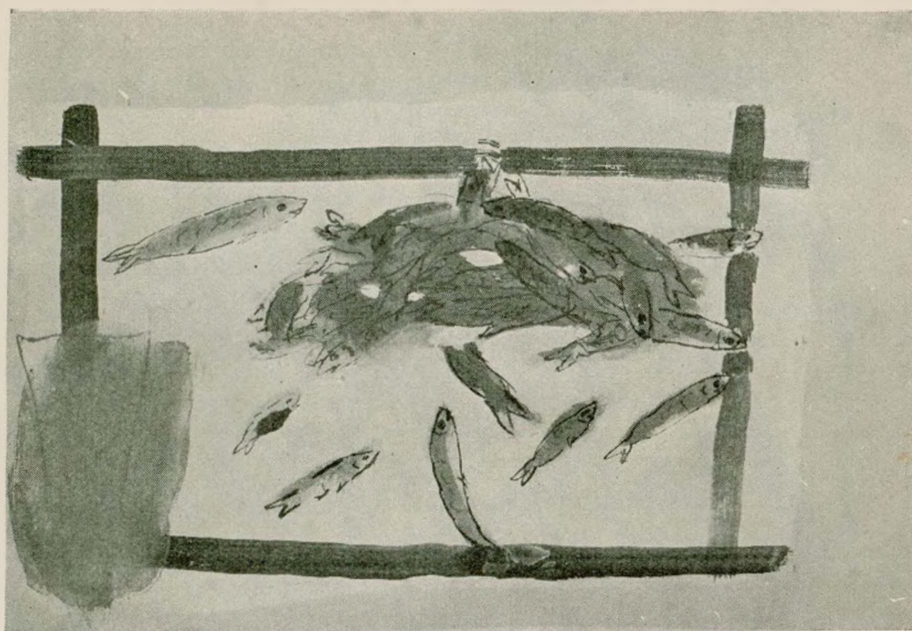

98

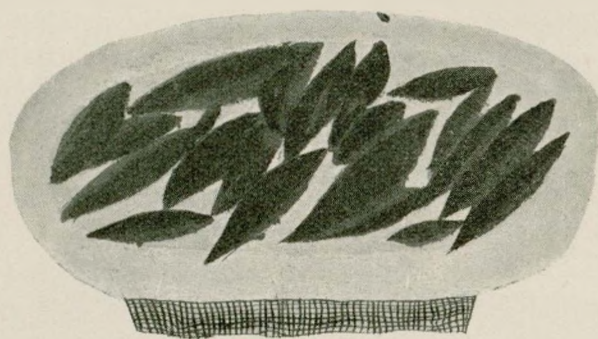

99

100

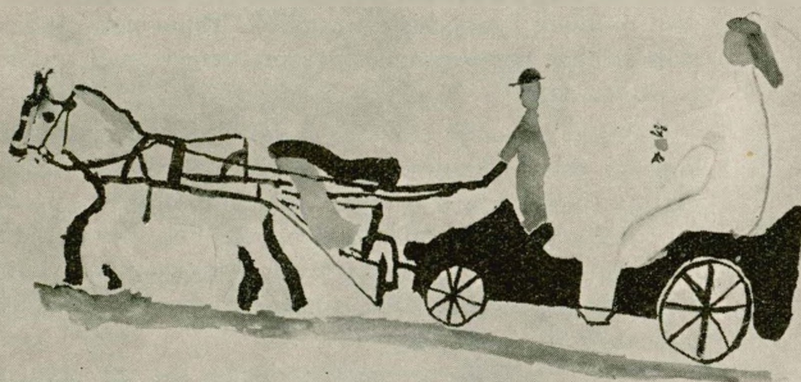
101

102

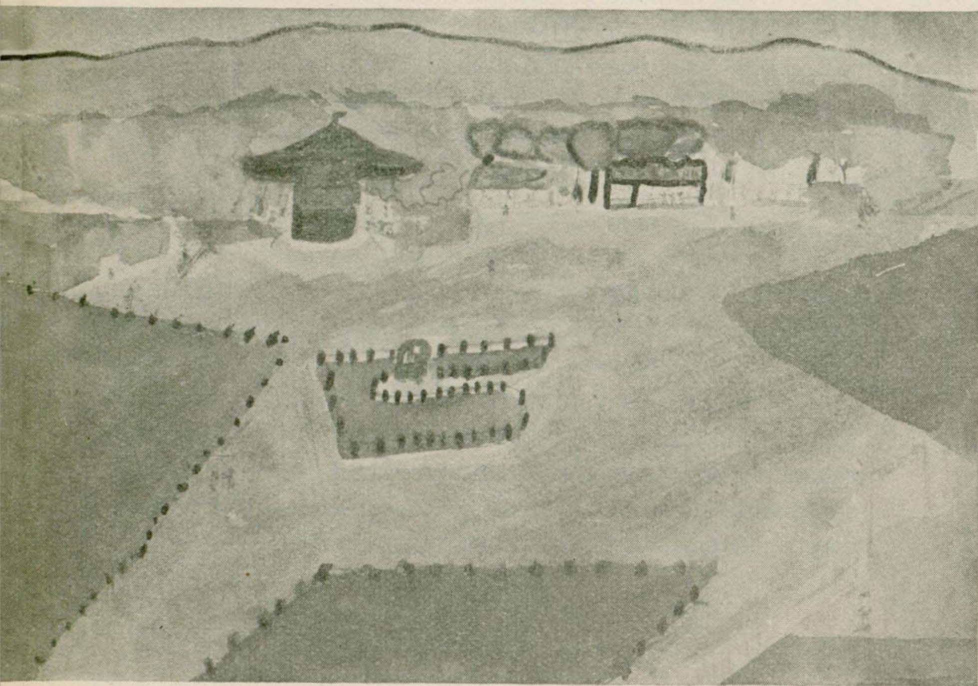
103

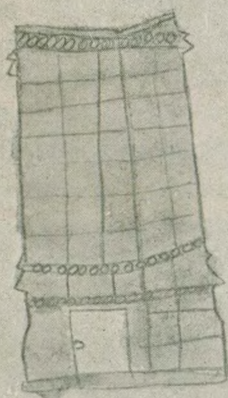
105

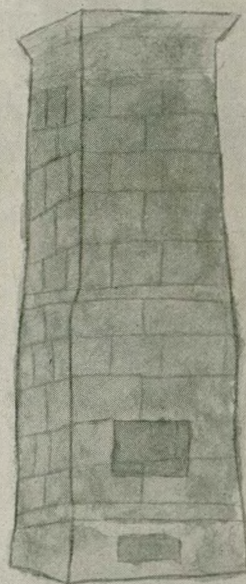

106

107

108

109

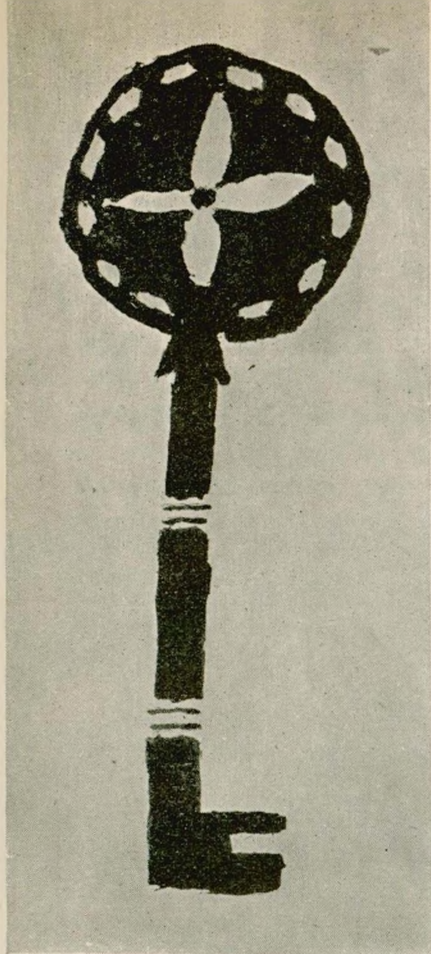
110

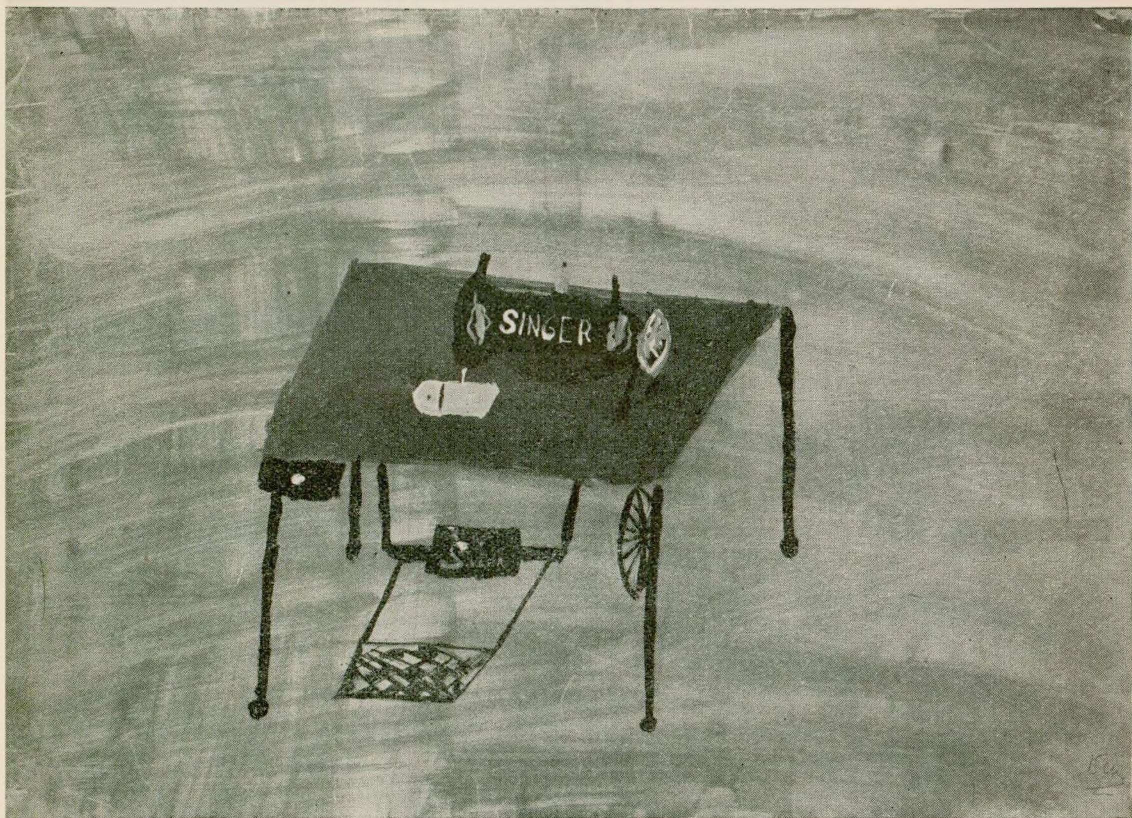
112

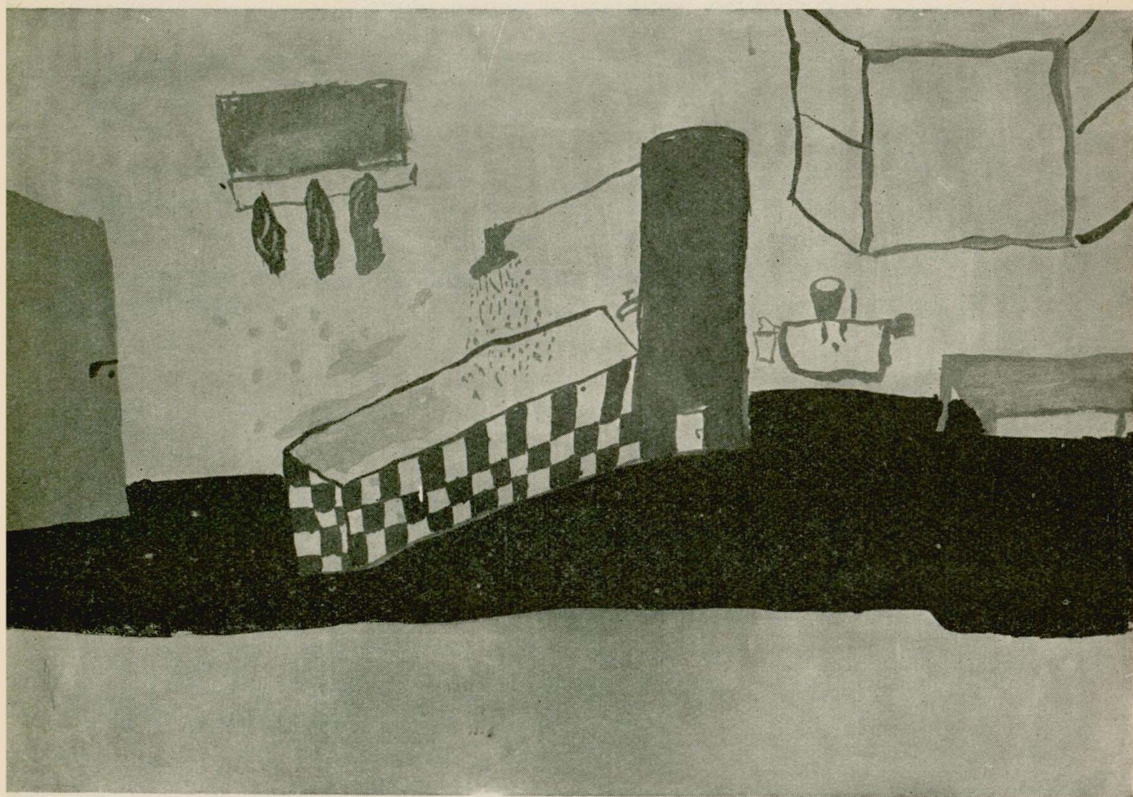
113

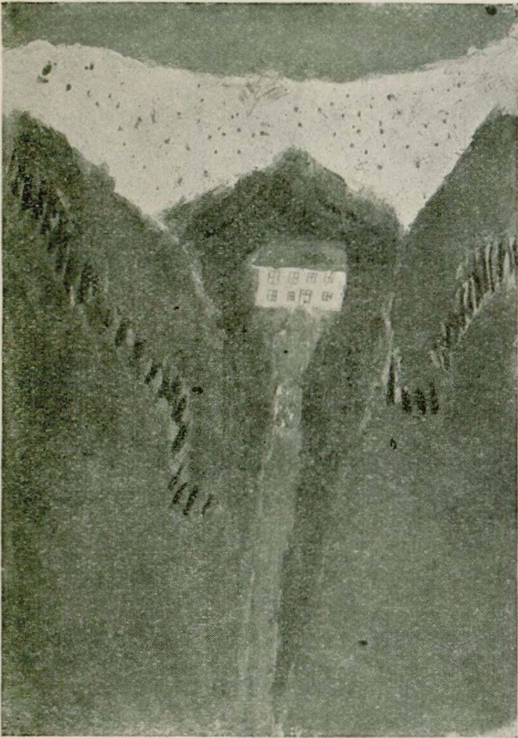
114

115

SINGER

118

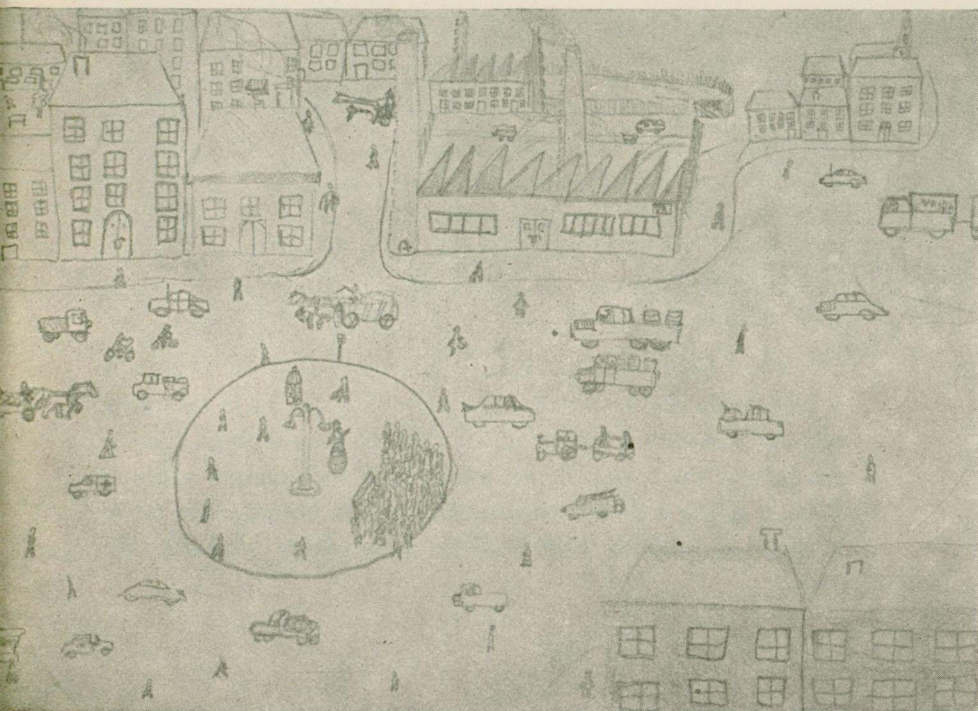

119

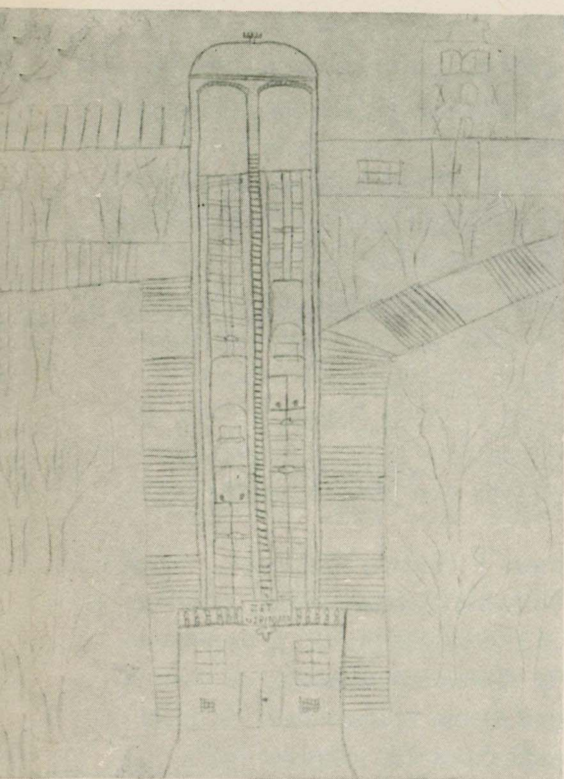

120

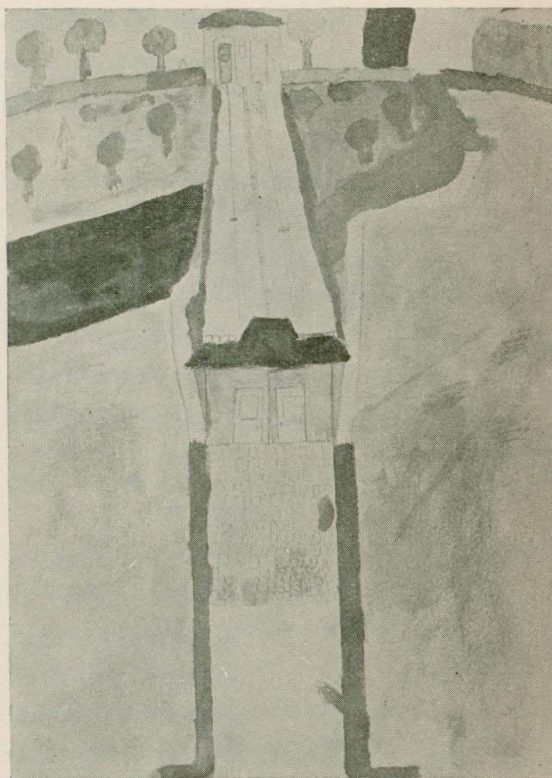

121

122

123

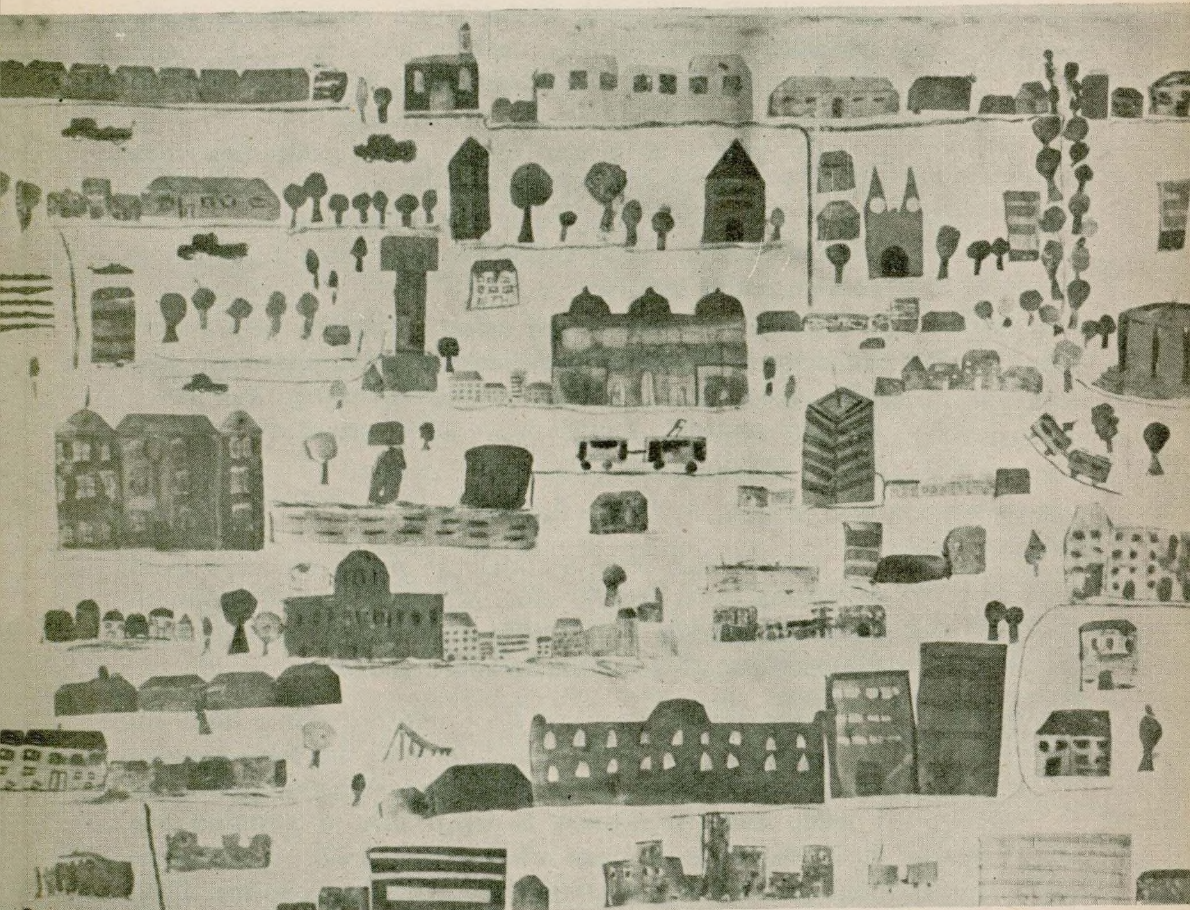
124

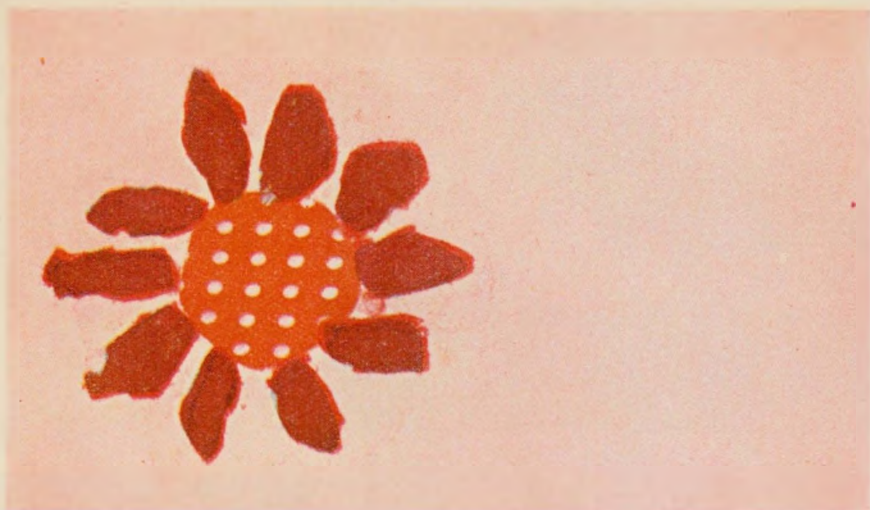
125

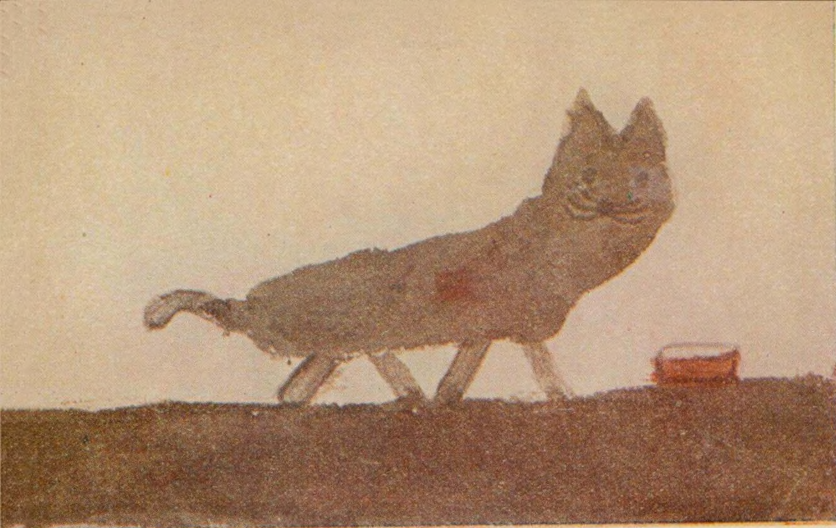

I

II

III

IV

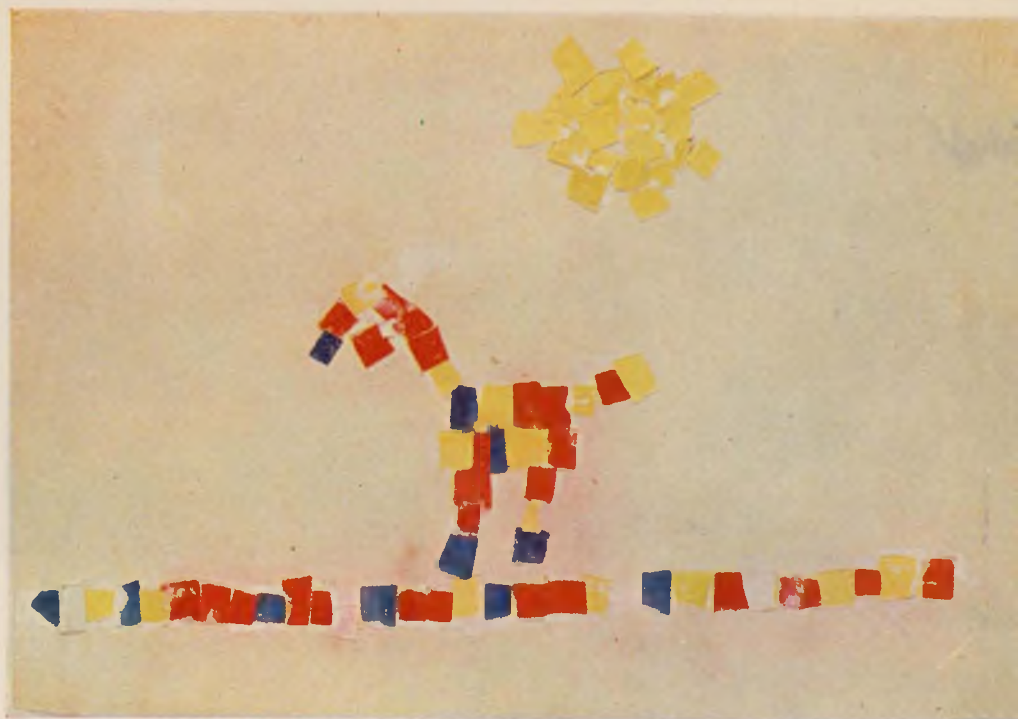

V

VI

VII

VIII

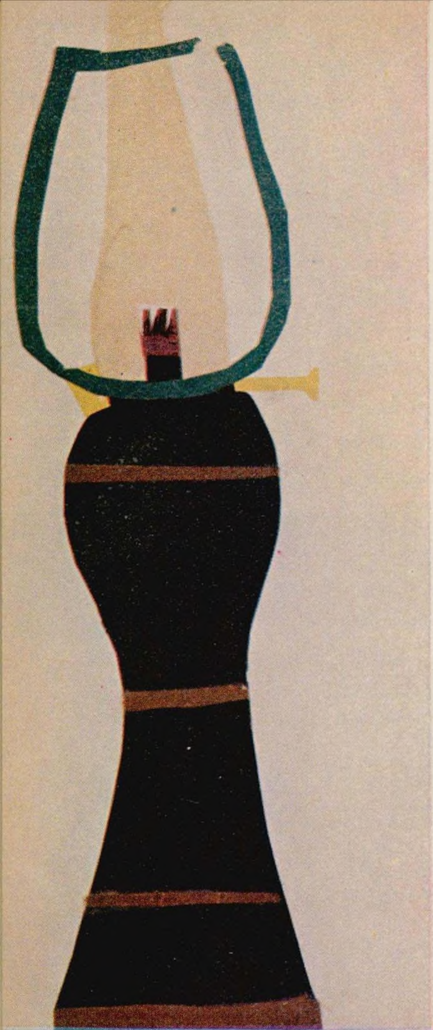

IX

X

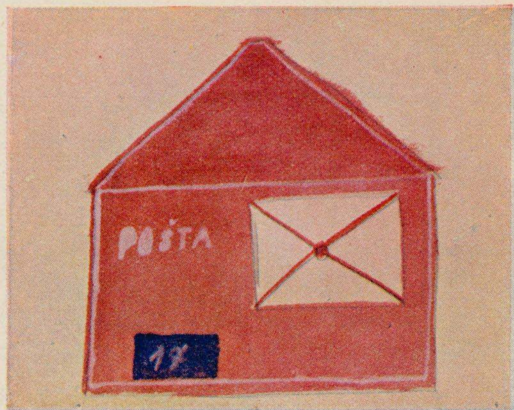

XI

XII

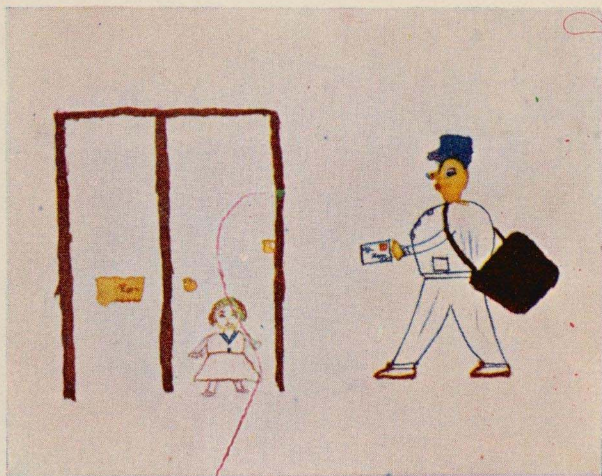
XIII

XIV

XV

XVI

XVII

XVIII

XIX

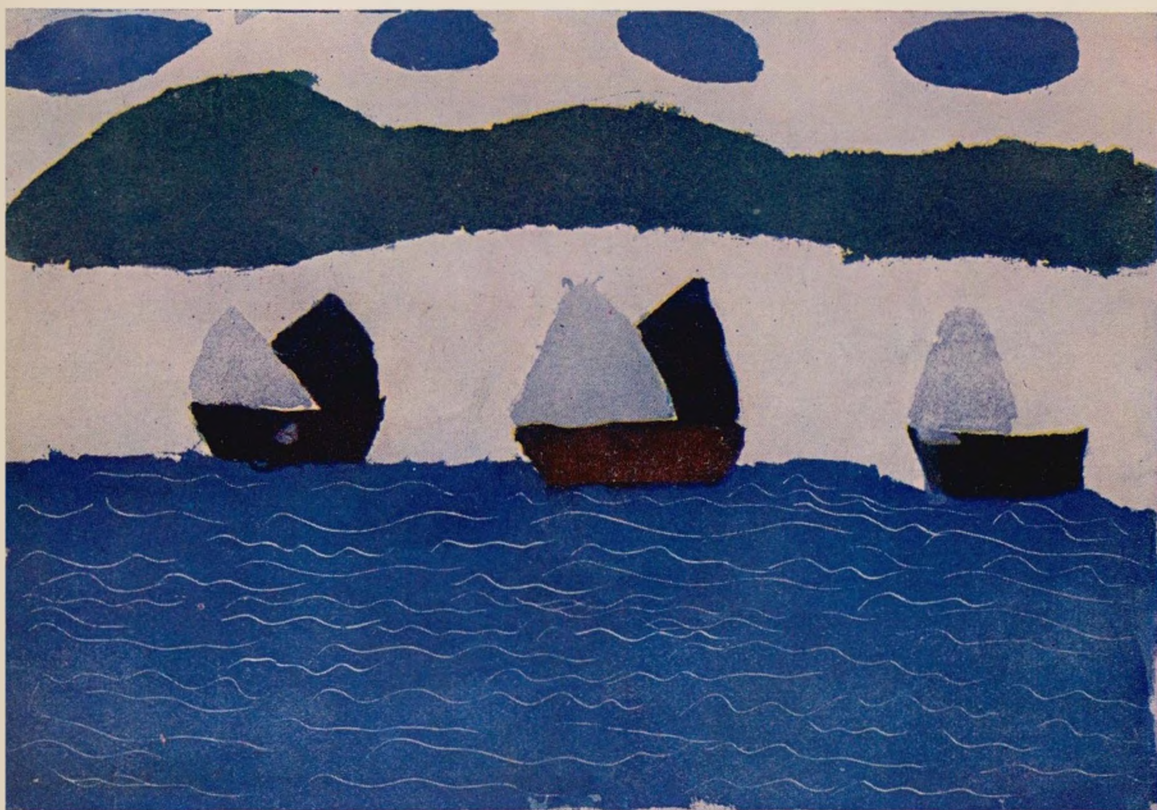
XX

XXI

XXII

XXIV

XXVI

XXVII

XXVIII

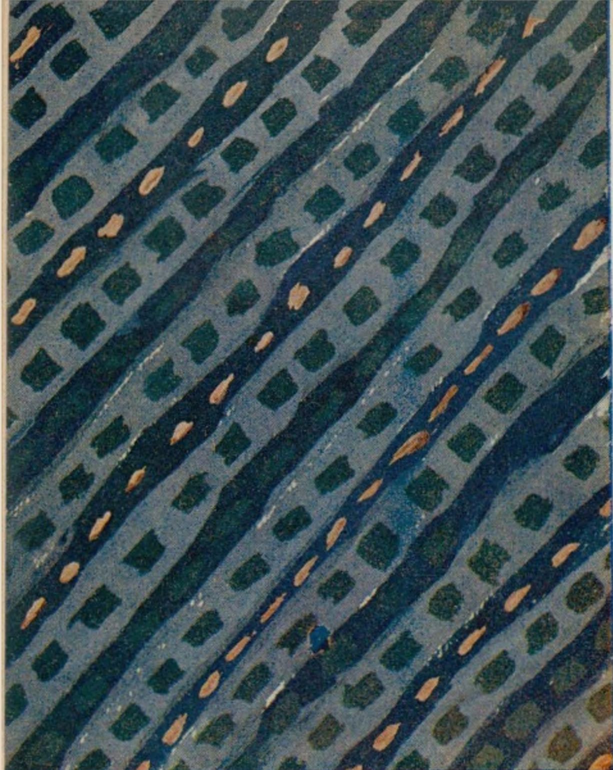

XXX

XXXI

XXXII

XXXIII

XXXIV

SADRŽAJ

Odobrio Savjet za prosvjetu NRH rješenjem br. 2119/1-58. od 9. VI. 1958. — Izdavačko poduzeće »Školska knjiga«, Zagreb, Prilaz JNA 2. — Za izdavača: *Branko Žutić*. — Jezični redaktor: *Mara Milić*. — Grafičko-likovni urednik: *Tomislav Jukić*. — Korektori: *Ema Prijatelj* i *Josip Vončina*. — Štampanje dovršeno u martu 1959.